

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΘΕΩΡΙΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΦΥΣΙΚΗ:
Από τη ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗ "πραγματικότητα" στην "πραγματικότητα" της
θεωρίας της ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ και της ΚΒΑΝΤΙΚΗΣ ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ.

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ | ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ | ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ | ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
ΦΛΩΡΙΝΑ | ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

‘ΘΕΩΡΙΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΦΥΣΙΚΗ:

Από τη ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗ "πραγματικότητα" στην "πραγματικότητα" ΤΗΣ
ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΒΑΝΤΙΚΗΣ ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ.

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΒΑΚΑΛΗ ANNA

ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ)

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΛΙΟΠΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ | ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ | ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΦΛΩΡΙΝΑ | ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1. Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ	8
1.1. ΟΙ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	9
1.1.1. Η διπλή “υφή” της πραγματικότητας	10
1.1.2. Η πραγματικότητα ως αμφισημία	13
1.2. Η ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	16
1.2.1. Ο ρόλος της εμπειρίας στη φυσική.....	16
1.2.2. Ο ρόλος της εμπειρίας στις λογοτεχνικές θεωρίες	19
1.3. ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: ΔΡΟΜΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ, ΚΟΙΝΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ.....	22
1.3.1. Η έννοια του απόλυτου.....	23
1.3.2. Η έννοια της αντικειμενικότητας.....	24
1.3.3. Η έννοια του ντετερμινισμού	26
2. Η ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	31
2.1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	31
2.2. ΟΙ ΚΑΤΟΠΤΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	33
2.2.1. Ο κατακερματισμός της αφήγησης και η υπονόμηση της πλοκής.....	33

2.2.2.	Η σχετικοποίηση της αφηγηματικής αλήθειας	37
2.3.	ΟΙ ΚΑΤΟΠΤΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ	39
2.3.1.	Η φαντασμαγορία ως κύριο συστατικό της μυθοπλαστικής πραγματικότητας	39
2.3.2.	Το παράδοξο ως κατασκευή	43
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	45
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46
	ΠΕΡΙΛΗΨΗ	51
	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	52

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αυτή η διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς τη στήριξη και τη βοήθεια των καθηγητών μου, της οικογένειάς μου, των φίλων μου. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμον στον πρόεδρο του μεταπτυχιακού προγράμματος Δημιουργικής Γραφής και επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Τριαντάφυλλο Η. Κωτόπουλο, για τη διδασκαλία του αλλά και την εμπιστοσύνη, τη βοήθεια, την υπομονή, την καθοδήγηση και συμπαράστασή του σε αυτό το μακρύ ταξίδι της Δημιουργικής Γραφής. Είμαι βαθιά ευγνώμον στον καθηγητή του Τμήματος Φυσικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κύριο Σαμουήλ Κοέν για τη γνώση που τόσο απλόχερα μου μετέδωσε και την αγάπη που μου ενέπνευσε για τη Φυσική, στο πλαίσιο των βασικών σπουδών μου. Ευχαριστώ επίσης τον αγαπημένο μου σύντροφο Αβραάμ Ασπράγκαθο για την υποστήριξη, την υπομονή και την κατανόηση του. Ευχαριστώ την πολυαγαπημένη μου αδερφή Ξένια Παπαδοπούλου, για τις χρήσιμες παρατηρήσεις, την ακούραστη ενθάρρυνση και την πάντα εύστοχη καθοδήγηση. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τους γονείς μου Βασιλική Σιέμπη και Χρήστο Παπαδόπουλο που στήριξαν αγόγγυστα αυτή την προσπάθεια και την ενασχόλησή μου με τη δημιουργική γραφή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη διάρκεια του εικοστού αιώνα η ανθρωπότητα χρειάστηκε να διαχειριστεί σωρεία κοινωνικών, πολιτικών φιλοσοφικών και επιστημονικών αλλαγών. Στη Φυσική, οι νέες ανακαλύψεις ανέτρεψαν βεβαιότητες αιώνων και τάραξαν συθέμελα την αντίληψή μας για την πραγματικότητα και τους νόμους που διέπουν τη φύση. Ταυτόχρονα, η συστηματική μελέτη της γλώσσας, σε συνδυασμό με το πλήθος των εξελίξεων σε φιλοσοφία επιστήμη και τεχνολογία, έφερε στο προσκήνιο την αδυναμία ορισμένων πρότερων παραδοχών να στηρίζουν έννοιες όπως η αλήθεια, το νόημα και η πραγματικότητα. Η μυθοπλασία και η αφήγηση, σε γραπτές και ψηφιακές εκδοχές, ανέλαβαν σε αρκετές περιπτώσεις να αναπαραστήσουν τις διάφορες μορφές πραγματικότητας,

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι καταρχάς να εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους οι Φυσικοί Επιστήμονες/Ερευνητές και οι Κριτικοί Λογοτεχνίας προσέγγισαν την έννοια της πραγματικότητας κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα αλλά και να διερευνηθεί η συσχέτιση των προσεγγίσεων αυτών. Σε δεύτερο στάδιο -και εφόσον γίνουν φανερές οι συγκλίσεις ορισμένων διαδεδομένων προσεγγίσεων- θα εξεταστεί η αποτύπωσή αυτής της αναζήτησης στη δημιουργία λογοτεχνικών κειμένων που υπάγονται στους κόλπους του Μοντερνισμού και του Μεταμοντερνισμού.

Τα ζητήματα που πραγματεύεται η εργασία διαρθρώνονται σε τρία κεφάλαια, με τα δυο πρώτα να απαρτίζουν το θεωρητικό μέρος και το τρίτο να αποτελεί το δημιουργικό.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο «*1. Η αναζήτηση της πραγματικότητας*» πραγματεύεται τις αλλαγές ορισμένων θεμελιακών αξιών και εννοιών που αφορούν τη φυσική πραγματικότητα, οι οποίες και συνδέθηκαν με τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην προσέγγιση της μυθοπλαστικής πραγματικότητας μέσα από τις θεωρίες της Λογοτεχνίας.

Στην πρώτη ενότητα «*1.1. Οι όψεις της πραγματικότητας*» περιγράφονται οι θεωρητικές επαναστάσεις των δυο επιστημονικών κλάδων και εξετάζονται οι σημαντικότερες από τις αιτίες τους. Για τη Φυσική, η έρευνα επικεντρώνεται στην Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας και την Κβαντομηχανική για την Επιστήμη της Φυσικής (*υποενότητα 1.1.1.*), ενώ για τις θεωρίες Λογοτεχνίας, οι όψεις της πραγματικότητας φωτίζονται μέσω της Σημειωτικής του Saussure, του Δομισμού και του Μεταδομισμού και της αποδόμησης του Derrida (*υποενότητα 1.1.2.*).

Στη δεύτερη ενότητα «*1.2. Η αμφίδρομη σχέση εμπειρίας και πραγματικότητας*», εξετάζεται η σημασία της παρατήρησης στον τρόπο που προσλαμβάνεται και νοηματοδοτείται η

πραγματικότητα στις θεωρίες της Ειδικής Σχετικότητας και την Κβαντομηχανική (*υποενότητα 1.2.1.*). Ταυτόχρονα ερευνάται πώς η μυθοπλαστική πραγματικότητα μπορεί να μεταβληθεί μέσα από τα μάτια και τις προσλαμβάνουσες ενός κριτικού αναγνώστη με το νήμα να ξετυλίγεται κυρίως μέσω επιχειρημάτων της σχολής της φαινομενολογίας και των θεωριών της αναγνωστικής πρόσληψης των Δομιστών και Μεταδομιστών κριτικών (*υποενότητα 1.2.2.*).

Η τρίτη ενότητα «*1.3. Φυσική και Λογοτεχνία: Δρόμοι παράλληλοι, κοινοί προορισμοί*» περιλαμβάνει τις αλλαγές που έγιναν σε τρεις βασικές έννοιες που εν γένει ορίζουν τη φυσική ή τη μυθοπλαστική πραγματικότητα: την έννοια του απόλυτου (*υποενότητα 1.3.1.*) την έννοια της αντικειμενικότητας (*υποενότητα 1.3.2.*) και την έννοια του ντετερμινισμού (*υποενότητα 1.3.3.*)

Το δεύτερο κεφάλαιο «*2. Η αντανάκλαση της πραγματικότητας*» αφορά τους τρόπους που οι νέες προσεγγίσεις για την πραγματικότητα, όπως αυτές προέκυψαν από τη θεωρία της Ειδικής Σχετικότητας και την Κβαντομηχανική, αντανακλώνται στα μοντέρνα και μεταμοντέρνα κείμενα.

Στην πρώτη ενότητα «*2.1. Χαρακτηριστικά Μοντέρνων και Μεταμοντέρνων Κειμένων*» περιγράφονται σε αδρές γραμμές εκείνα τα στοιχεία που προσδίδουν στα σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα το χαρακτηρισμό του «μοντέρνου» και «μεταμοντέρνου» αφηγήματος.

Στη δεύτερη ενότητα «*2.2. Οι κατοπτρισμοί της Ειδικής Σχετικότητας*» μελετώνται κείμενα υπό το πρίσμα των νέων θεωρήσεων για τον χώρο και τον χρόνο και αναλύονται τα καινοτόμα στοιχεία στην αφήγηση και στη δόμηση (*υποενότητα 2.2.1.*), αλλά και ο τρόπος που επιδρά η *σχετικότητα* στον τρόπο που επιλέγουν οι συγγραφείς να χτίσουν την αφηγηματική πραγματικότητα του έργου τους (*υποενότητα 2.2.3.*).

Στην τρίτη ενότητα «*2.3. Οι κατοπτρισμοί της Κβαντομηχανικής*» ακολουθείται η ίδια τακτική, με την ανάλυση, αυτή τη φορά, να αφορά το σκηνικό (*υποενότητα 2.3.1.*) και τους χαρακτήρες (*υποενότητα 2.3.2.*) υπό το πρίσμα της Κβαντικής Θεωρίας.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο «*Το παράδοξο της πραγματικότητας*» περιλαμβάνεται το δημιουργικό μέρος της εργασίας, με τίτλο «*Χειμερινή Διαύγεια*».

1. Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας έχει ως στόχο την παρουσίαση των κοινών σημείων των θεωρήσεων της φυσικής και των λογοτεχνικών θεωριών για την πραγματικότητα, χωρίς ωστόσο να εξετάσει την –σε πολλές περιπτώσεις εμφανή– επίδραση που είχαν οι πρώτες για τον σχηματισμό των δεύτερων ή το αντίστροφο. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να παραπλανήσει τον/την αναγνώστη/τρια και να οδηγήσει σε μονόπλευρα και επιφανειακά συμπεράσματα. Η εστίαση στις αλληλεπιδράσεις των δυο επιστημονικών κλάδων θα απέκοπτε το υπόλοιπο κοινωνικό συγκείμενο κατευθύνοντάς έτσι τον/την αναγνώστη/τρια να εστιάσει στο “δέντρο” χωρίς να δίνεται η δυνατότητα να εξεταστούν οι αλληλεπιδράσεις αυτές ως μέρος μιας ολότητας. Γνώμονα της συσχέτισης θα αποτελέσει η πρόσληψη και η αποτύπωση της πραγματικότητας, καθώς και η διαδρομή που διένυσαν οι δυο επιστημονικοί κλάδοι τον περασμένο αιώνα, ούτως ώστε να δομήσουν τις επικρατούσες παροντικές θεωρήσεις για το νόημα και την αλήθεια.

Ο 20^{ος} αιώνας αποτέλεσε μια από τις πιο επαναστατικές περιόδους για την επιστήμη της φυσικής και τη λογοτεχνική συγγραφή αλλά και τη συγκρότηση της θεωρητικής της μελέτης. Ξεκινώντας από την αμφισβήτηση των τρόπων που προσεγγίζεται και αποτυπώνεται η φυσική πραγματικότητα, οι θεωρίες της φυσικής κατέληξαν να αμφισβητούν ακόμα και την ύπαρξη της πραγματικότητας ως παράγωγο αιτιακών συνάψεων. Στις αρχές του περασμένου αιώνα οι θεωρίες της ειδικής (1905) και γενικής σχετικότητας (1916) προκάλεσαν μια πλήρη αναθεώρηση της νευτώνειας άποψης για το σύμπαν, τον χώρο και τον χρόνο. Ο αρχιτέκτονάς τους, ο Albert Einstein, πίστευε ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε σε γενικές θεωρίες μονάχα μέσω της άμεσης εξέτασης των εμπειρικών δεδομένων και τόνισε την σημασία της επινόησης του ανθρώπινου νου, ούτως ώστε να επιτευχθεί βαθύτερη κατανόηση των σχέσεων που ορίζουν τη “φυσική πραγματικότητα” (Cushing, 2003). Αυτή η μετατόπιση στους τρόπους που αναζητείται και θεμελιώνεται η επιστημονική “αλήθεια” αποτέλεσε σημείο καμπής της εξέλιξης των θεωριών της φυσικής. Η προσέγγιση της φυσικής θεωρίας από τον Νεύτωνα επέμενε στο εμπειρικό κομμάτι του τετράπτυχου *παρατήρηση- υπόθεση- πρόβλεψη- επιβεβαίωση*. Όπως ο ίδιος αναφέρει στο έργο του *Opticks*: « Το βασικό έργο της φυσικής φιλοσοφίας είναι να συλλογίζεται με βάση τα φαινόμενα, χωρίς να επινοεί υποθέσεις και να συμπεραίνει τις αιτίες από τα αποτελέσματα...» (Newton, 1718: Query 28). Προς αποφυγή παρεξηγήσεων χρειάζεται να σημειωθεί ότι ο Einstein φώτισε τη σημασία της υπόθεσης, χωρίς ωστόσο να απαξιώνει τη σημασία των εμπειρικών δεδομένων.

τουναντίον στήριξε τις θεμελιώδεις αρχές της θεωρίας του πάνω σε παρατηρησιακά δεδομένα ή νοητικά πειράματα άρρηκτα συνδεδεμένα με την εμπειρία. Σε ενότητα του κεφαλαίου θα εξεταστεί πώς η εμπειριστική φιλοσοφική τάση του Einstein αλλά και των πρωτεργατών της Κβαντικής Θεωρίας Heisenberg, Pauli και Bohr επηρέασαν την πρόσληψη της φυσικής πραγματικότητας. Η θεωρία της σχετικότητας αποτελεί ουσιαστικά το επιστέγασμα της κλασική φυσικής. Σε αυτήν, οι αναπαραστάσεις των φυσικών διαδικασιών προχωρούν όπως και στην κλασική φυσική, δηλαδή με αντικειμενικούς- αιτιακούς όρους. Από την άλλη πλευρά η κβαντική θεωρία απαιτεί μια πολύ πιο βαθιά αναθεώρηση των προτύπων της σκέψης μας για το πώς ορίζεται η πραγματικότητα. Σε αυτήν, αμφισβητείται ακόμη και η βιωσιμότητα της συνήθους έννοιας της αιτιακής σύνδεσης ανάμεσα σε δυο γεγονότα (Cushing, 2003).

Ταυτόχρονα, η αναζήτηση της πραγματικότητας και των στοιχείων που τη δομούν, αλλά και των τρόπων με τους οποίους αποτυπώνεται στα λογοτεχνικά κείμενα, συστηματοποιήθηκε κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αρχής γενομένης από τον γλωσσολόγο Ferdinand de Saussure, ο οποίος υπήρξε ο θεμελιωτής της σύγχρονης γλωσσολογίας. Οι απόψεις του για την γλώσσα και την πραγματικότητα που αυτή ορίζει, στάθηκαν ορόσημο για τους δομιστές και μεταδομιστές κριτικούς. Ερωτήματα όπως «Τι είναι λογοτεχνία;», «Ποια τα χαρακτηριστικά ενός λογοτεχνικού κειμένου;» «Πώς συνδέεται η λογοτεχνία με την πραγματικότητα;» επανεξετάστηκαν και επαναπροσδιορίστηκαν μέσω μιας εκτενούς μελέτης της Λογοτεχνίας ως αυτόνομο πια επιστημονικό πεδίο.

1.1. ΟΙ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στην επανατοποθέτηση της φυσικής πραγματικότητας από την επιστήμη της φυσικής, ο αντίλογος, όπως θα διαπιστωθεί, ήταν και είναι υπαρκτός, ωστόσο, η σχολή της Κοπεγχάγης είναι η κυρίαρχη εκδοχή της κβαντικής φυσικής από την οποία πηγάζει η σημερινή αντίληψη μας για τον φυσικό κόσμο. Κάτι τέτοιο δεν παρατηρείται στη θεωρία της Λογοτεχνίας. Δεν υπάρχει δηλαδή μια κυρίαρχη τάση που επισκιάζει όλες τις άλλες. Αντίθετα υπάρχουν ποικίλες σχολές-τάσεις και η κάθε μια δίνει τη δική της ερμηνεία. Η παρούσα ενότητα θα σταθεί σε δύο σχολές που φαίνεται να επηρέασαν και να συστράτευσαν κάτω από τις θεωρήσεις τους μια σημαντική μερίδα των κριτικών λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα· αυτή του δομισμού και του μεταδομισμού. Η

σπουδαία σχολή της φαινομενολογίας και των θεωριών πρόσληψης θα εξεταστούν στην υποενότητα «Ο ρόλος της εμπειρίας στην Λογοτεχνική θεωρία» της επόμενης ενότητας.

1.1.1. Η διπλή “υφή” της πραγματικότητας

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα η κλασική φυσική είχε φτάσει στην ιστορική της ολοκλήρωση. Η αδυναμία της να ερμηνεύσει βασικά χαρακτηριστικά του ατομικού μικρόκοσμου, όπως για παράδειγμα την ατομική σταθερότητα, οδήγησε στην πλήρη ανατροπή της και στην εγκαθίδρυση μιας νέας επιστημονικής θεώρησης: της κβαντικής μηχανικής. Η ανατροπή ήρθε με την διαπίστωση ότι τα πάντα στη φύση έχουν διπλή υφή. Είναι δηλαδή ταυτόχρονα σωματίδια και κύματα. Όπως εξηγεί ο Στέφανος Τραχανάς:

Μέσα στο κλασσικό πλαίσιο ένα σωματίδιο δεν είναι παρά ένας εντοπισμένος και αδιαίρετος κόκκος ύλης που κινείται πάνω σε μια καλά καθορισμένη τροχιά σύμφωνα με τους νόμους της νευτώνειας μηχανικής. Αντίθετα, ένα κύμα είναι μια εκτεταμένη φυσική διαταραχή που μπορεί κάλλιστα να διαιρεθεί.[...] Μέσα στο πλαίσιο της κλασσικής φυσικής, λοιπόν, οι έννοιες σωματίδιο και κύμα είναι απολύτως ασυμβίβαστες και αμοιβαία αποκλειόμενες.

(2005, σελ 6)

Έπειτα από είκοσι πέντε περίπου χρόνια πειραματικής έρευνας στο ατομικό επίπεδο, αποδείχθηκε ότι οι δυο αυτές ασυμβίβαστες έννοιες για την κλασική φυσική, όχι μόνο δεν είναι ασυμβίβαστες, αλλά ότι είναι αλληλοσυμπληρούμενες. Η αρχή του κυματοσωματιδιακού δυϊσμού λέει το εξής:

Τα πάντα στη φύση έχουν διπλή υφή. Είναι σωματίδια και κύματα ταυτόχρονα. Ό,τι θεωρούσαμε πριν αποκλειστικά ως κύμα- π.χ το φώς- έχει ταυτόχρονα και σωματιδιακή υπόσταση, ενώ ό,τι θεωρούσαμε πριν αποκλειστικά ως σωματίδιο- π.χ το ηλεκτρόνιο, το πρωτόνιο κλπ- συμπεριφέρεται ταυτόχρονα ως κύμα (Τραχανάς, 2005, σελ 107).

Η εκθρόνιση της κλασικής φυσικής και η άνοδος της κβαντικής φυσικής δεν προέκυψε βεβαίως “εν μια νυκτί”. Ήδη από το 1900 ο Plank ανακοίνωσε την υπόθεση του φωτεινού κβάντου, δηλαδή ότι η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία δεν έχει συνεχή χαρακτήρα, όπως προέβλεπε η κλασική φυσική, αλλά αποτελείται από μικροσκοπικά αδιαίρετα «πακέτα» ενέργειας, ή αλλιώς κβάντα. Τα φωτεινά κβάντα σήμερα αποκαλούνται φωτόνια. Αυτές οι πρώτες

διατυπώσεις του Plank άνοιξαν τον δρόμο για την θεμελίωση του κυματοσωματιδιακού δυϊσμού της ύλης. Λίγο αργότερα, το 1905, ο Albert Einstein ερμηνεύει το φωτοηλεκτρικό φαινόμενο αξιοποιώντας τη θεώρηση του Plank και αποδεικνύει την ύπαρξη του φωτονίου, δηλαδή του σωματιδίου-φορέα της ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας. Μάλιστα, η κβαντική ερμηνεία του φωτοηλεκτρικού φαινομένου ήταν αυτή- με κάπως ειρωνικό τρόπο, αν αναλογιστεί κανείς την μετέπειτα πολέμια στάση του Einstein απέναντι στη κβαντική μηχανική- που τον οδήγησε στην παραλαβή του Νόμπελ Φυσικής το 1921. Τα πρώτα θεμέλια είχαν ήδη μπει και το 1913 ο Niels Bohr χρησιμοποίησε την κβάντωση για να εξηγήσει την σταθερότητα των ατόμων, τοποθετώντας έτσι τον ακρογωνιαίο λίθο όλου του μετέπειτα κβαντικού οικοδομήματος. Για να εξηγήσει ο Bohr την σταθερότητα του ατόμου, μελέτησε τα φάσματα ατόμων υδρογόνου και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι ενεργειακές καταστάσεις δεν μπορούν να πάρουν οποιαδήποτε τιμή, είναι δηλαδή κβαντισμένες. Με άλλα λόγια οι ενεργειακές καταστάσεις δεν έχουν συνεχή χαρακτήρα αλλά ασυνεχή. Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και για τη στροφορμή των ηλεκτρονίων του υδρογόνου. Ο κύβος ερρίφθη το 1923 με τον Luis de Broglie να καταλήγει στα ίδια ευρήματα με αυτά του Bohr εισάγοντας κυματικές ιδιότητες στα ηλεκτρόνια (Cushing, 2003· Serway & Moses & Moyer, 2000· Τραχανάς, 2005).

Τα νέα δεδομένα απαιτούσαν μια νέα μαθηματική φόρμουλα που να μπορεί εκφράζει τη κυματική φύση των σωματιδίων και ταυτόχρονα να προβλέψει τη συμπεριφορά τους. Η πρώτη συνεπής μηχανική των κβαντικών διαδικασιών διατυπώθηκε από τον Werner Heisenberg το 1925, ο οποίος χρησιμοποιώντας μη διακριτά μαθηματικά-με μια αρκετά περίεργη ιδιότητα- έθιξε με τον πιο επαναστατικό τρόπο το ζήτημα της αιτιότητας¹, ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 1926, ο Erwin Schrödinger κατασκευάζει την κυματοσυνάρτηση Ψ , δίνοντας έτσι μια ισοδύναμη διατύπωση της κβαντομηχανικής. Η ερμηνεία αυτής έρχεται στα τέλη της ίδιας χρονιάς από τον Max Born. Κατά προσέγγιση, η κυματοσυνάρτηση Ψ *«είναι μια μιγαδική συνάρτηση και σχετίζεται με την πιθανότητα να βρεθεί ένα σωματίδιο κάποια δεδομένη στιγμή σε έναν μικρό όγκο του χώρου»* (Serway et al., 2000:149). Τι συνέπειες όμως μπορούν να έχουν όλα τα παραπάνω στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα;

¹ Ο φορμαλισμός του Heisenberg οδήγησε στην διατύπωση της αρχής της απροσδιοριστίας και της αρχής του φιλτραρίσματος. Για μια αναλυτική εξήγηση βλ.: Cushing, J., T., (2003). Φιλοσοφικές έννοιες στη Φυσική: Η ιστορική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστημονικών θεωριών. Αθήνα: Εκδόσεις Leader Books (σελ 372,394)

Το βασικό χαρακτηριστικό της κλασικής αντίληψης είναι ότι η παροντική κατάσταση ενός συστήματος καθορίζει εξ αρχής τη μελλοντική του κατάσταση ως αποτέλεσμα της αιτιότητας. Σε αντίθεση με αυτό, η κυματοσυνάρτηση Ψ μας επιτρέπει να υπολογίσουμε μόνο τις πιθανότητες διαφόρων επιτρεπτών αποτελεσμάτων μιας παρατήρησης, χωρίς να μπορούμε να προβλέψουμε ποια απ' όλες θα προκύψει (Cushing, 2003). Τι σημαίνει όμως αυτό; Σημαίνει ότι η κβανομηχανική αδυνατεί να προβλέψει το αποτέλεσμα ενός συμβάντος λόγω κάποιων κρυμμένων μεταβλητών ή μήπως ότι δεν έχουμε αιτιότητα του τύπου γεγονός-προς-γεγονός στον μικρόκοσμο; Οι υποστηρικτές και των δυο αντίπαλων εκδοχών έδωσαν σκληρή μάχη προς χάρη της αιτιοκρατίας. Η εκδοχή που επικράτησε είναι γνωστή ως η εκδοχή της “Σχολής της Κοπεγχάγης” και δια στόματος του μεγαλύτερου οπαδού της, του Werner Heisenberg, συμπυκνώνεται στην εξής φράση: *«Η υπόθεση ότι πίσω από το στατιστικό κόσμο που μας αποκαλύπτουν οι παρατηρήσεις κρύβεται ένας άλλος αληθινός κόσμος, για τον οποίο ισχύει η αρχή της αιτιότητας, αποτελεί στείρα ανόητη και αυθαίρετη βεβαίωση»* (Κιτσίκης, 1989:121). Ενισχυτικά επιχειρήματα για την καθιέρωση του ιντετερμινισμού (μη- αιτιοκρατίας) αποτέλεσαν “η αρχή απροσδιοριστίας” και “η αρχή του φιλτραρίσματος” οι οποίες και θα εξεταστούν στο κεφάλαιο «Ο ρόλος της εμπειρίας στη Φυσική» της επόμενης ενότητας.

Για το μεγαλύτερο κομμάτι της ιστορίας της φυσικής, ο κόσμος αποτελούνταν από διακριτά και αναλλοίωτα μέρη που αλληλεπιδρούσαν σύμφωνα με αυστηρά αιτιοκρατικούς νόμους, αιτίου-αιτιατού. Στον μακρόκοσμο αυτό είναι πρακτικά σωστό. Στην ατομική κλίμακα όμως, δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Ένα δεδομένο κομμάτι της ύλης δεν είναι διακριτό και αμετάβλητο κομμάτι του σύμπαντος που υπακούει σε πλήρως αιτιοκρατικούς νόμους. Το ηλεκτρόνιο για παράδειγμα, παρουσιάζει κυματικές ιδιότητες όταν αλληλοεπιδρά με έναν κρύσταλλο μετάλλου και σωματιδιακές ιδιότητες όταν καταγράφεται από έναν μετρητή. Έτσι, αντί να θεωρούμε το ηλεκτρόνιο σαν ένα διακριτό και ξεχωριστό μέρος τους σύμπαντος με εγγενή σωματιδιακή φύση, οδηγούμαστε στην άποψη ότι το ηλεκτρόνιο όπως και όλα τα σωματίδια είναι μεταβλητές οντότητες, που έχουν την ιδιότητα να μεταπίπτουν αέναα ανάμεσα στην κυματική και στη σωματιδιακή συμπεριφορά (Serway et. al 2000).

1.1.2. Η πραγματικότητα ως αμφισημία

Η συστηματική μελέτη της γλώσσας κατά τον περασμένο αιώνα, έφερε στο προσκήνιο την αδυναμία ορισμένων πρότερων παραδοχών να στηρίζουν έννοιες όπως η αλήθεια, το νόημα και η πραγματικότητα. Εξελίχθηκε μια μεγάλη και μακροχρόνια συζήτηση για το κατά πόσο οι έννοιες αυτές μπορούν να προσεγγιστούν με μοναδικό τρόπο μέσω της γλώσσας και της γραφής και αν στην τελική οι ορισμοί μας έχουν κάποια αδιαμφισβήτητη σύνδεση με την ίδια την “πραγματικότητα”. Με αυτά τα ζητήματα καταπιάστηκε η πλειονότητα των κριτικών της λογοτεχνίας, εξετάζοντας τα, κυρίως, υπό τις θεωρήσεις του Δομισμού και του Μεταδομισμού. Για να διαφανούν οι λεπτές γραμμές διαφοροποίησης του δομισμού και του μεταδομισμού χρειάζεται πρώτα να εξεταστεί το ζήτημα της γλώσσας. Ο 20^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας των επαναστάσεων και η θεωρία της λογοτεχνίας μετρά τουλάχιστον δυο.

Η πρώτη συντελείται στις αρχές του περασμένου αιώνα με τον Ferdinand Saussure και τις ριζοσπαστικές απόψεις του για την γλώσσα. Ο Saussure είναι ο θεμελιωτής της σύγχρονης γλωσσολογίας και κύριος εισηγητής του Δομισμού. Ανάμεσα στο 1907 και 1911 οι διαλέξεις του άλλαξαν ριζικά τον τρόπο που προσεγγίζεται η γλώσσα. Οι απόψεις του ωστόσο έγιναν γνωστές μετά τον θάνατο του, το 1916 με την έκδοση του βιβλίου *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Σε αυτό υποστηρίζει πως ο δεσμός που ενώνει το σημαίνον και το σημαινόμενο είναι αυθαίρετος. Το σημαίνον είναι ανατιολόγητο, δηλαδή αυθαίρετο όσον αφορά το σημαινόμενο, με το οποίο δεν έχει κανένα φυσικό δεσμό στην πραγματικότητα (Μπενάτσης, 2010). Στο γλωσσικό σύστημα υπάρχουν μόνο διαφορές. Η γλώσσα είναι ένα κλειστό σύστημα, οι μονάδες του οποίου δεν έχουν κάποιο δικό τους αυθύπαρκτο νόημα· το νόημα τους υπάρχει μόνο σε αντιδιαστολή με άλλες γλωσσικές μονάδες (Eagleton, 1996). Για παράδειγμα η σύνδεση της λέξης *γάτα* και του συμπαθούς τετράποδου είναι αυθαίρετη. Το νόημα της λέξης δεν βρίσκεται στην ίδια την λέξη αλλά στη διαφορά της με άλλες, όπως *πάτα*, *γάλα*, *βάτα*, από τις οποίες διαφοροποιείται μονάχα μέσω ενός φωνήματος. Αυτό που κατάφερε τελικά ο Saussure είναι να αναδείξει την απόσταση της λέξης και αυτού που περιγράφει (σημαινόμενο- σημαίνον) και τελικά μέσω της δομιστικής κριτικής να αποκόψει το κείμενο από την πραγματικότητα, καθιστώντας το έτσι ένα αυτόνομο αντικείμενο (Eagleton, 1996).

Ο όρος δομιστική κριτική χαρακτηρίζει την πρακτική όσων αναλύουν τη λογοτεχνία με βάση το ρητό μοντέλο της δομιστικής γλωσσολογίας. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται πολλοί Ρώσοι φορμαλιστές, κριτικοί της Σχολής της Πράγας και Γάλλοι συγγραφείς οι οποίοι εφάρμοσαν

στη λογοτεχνία τις έννοιες και τις αναλυτικές διακρίσεις που ανέπτυξε ο Ferdinand de Saussure (Abrams, 2005). Στη λογοτεχνία ο δομισμός προάγει μια πρακτική μελέτης η οποία ενδιαφέρεται για τις συμβάσεις που επιτρέπουν τη δημιουργία των λογοτεχνικών έργων. Δεν προσπαθεί να παράγει νέες ερμηνείες, αλλά να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίον προκύπτουν τα νοήματα (Culler, 2000). Η εστίαση στη δομή δεν είναι τυχαία, τουναντίον, αποτελεί μια ανάγκη των κριτικών λογοτεχνίας για αντικειμενικότητα. Η ανάγκη αυτή σε συνδυασμό με τους νέους δρόμους που άνοιξε ο Saussure για τους τρόπους που προσλαμβάνουμε τη γλώσσα, παρήγαγε μια σειρά από μεθοδολογίες εξέτασης των κειμένων οι οποίες διαφέρουν κατά πολύ από προηγούμενες μεθόδους, που εστίαζαν κυρίως στην ερμηνεία του κειμένου και στη σύνδεση του με την εξωκειμενική πραγματικότητα, φυσική ή κοινωνική. Από τους Ρώσους φορμαλιστές και τη δομιστική μελέτη της ποίησης, μέχρι τους Claude Levi Strauss, Tzvetan Todorov, A. J. Greimas και Gerard Genette -θεμελιωτές της αφηγηματολογίας- σημασία έχει η αντίθεση, η ανατροπή, η σύνδεση, η πλοκή και γενικότερα οι τρόποι με τους οποίους δομείται το κείμενο ή όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο Terry Eagleton (1996, σελ 91): «Ο Δομισμός, όχι μόνο σκέφτεται τα πάντα ξανά, αυτή τη φορά ως γλώσσα, αλλά σκέφτεται τα πάντα ξανά σαν να ήταν η γλώσσα το ίδιο το αντικείμενο (μελέτης)²». Πιο όμως είναι τελικά το νόημα ενός κειμένου; Όπως ειπώθηκε παραπάνω, ο Δομισμός δεν ασχολείται με την ερμηνεία, συνεπώς την απάντηση δεν θα την βρούμε στο Δομισμό, ωστόσο μαθαίνουμε κάτι άλλο, πιο επαναστατικό, για το νόημα και την αλήθεια των κειμένων αλλά και της γλώσσας εν γένει. Είναι αδύνατο πλέον να ορίζουμε την πραγματικότητα ως ένα καθορισμένο σύνολο πραγμάτων που αντανακλάται απόλυτα από τη γλώσσα. Η πραγματικότητα και η εμπειρία μας από αυτή, που προκύπτει μέσω της γλώσσας, είναι ασυνεχής (Eagleton, 1996).

Η δεύτερη επανάσταση έρχεται μαζί με τη γέννηση του ρεύματος της αποδόμησης από τον Γάλλο φιλόσοφο Jacques Derrida. Το 1966, σε ένα συνέδριο για τον δομισμό, παραθέτει τις απόψεις του για τη γλώσσα στη διάλεξη του με τίτλο «*La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines*» («Η δομή, το σημείο και το παιχνίδι μέσα στον λόγο των επιστημών του ανθρώπου»). Η διάλεξη αυτή, η οποία επέφερε μια βαθιά τομή στα αξιώματα του δομισμού, χαιρετίστηκε ως η ανάδυση του μεταδομισμού (Rorty, 2004). Βασιζόμενος στη

² Η παρένθεση εξυπηρετεί τους σκοπούς της μετάφρασης και δεν αποτελεί κομμάτι του πρωτότυπου: «structuralism does not only think everything through again, this time as language; it thinks everything through again as though language were its very subject matter».

διαφορική παραγωγή νοήματος, όπως ορίστηκε από τον Saussure, ο Derrida υπονόησε ότι δεν μπορούμε ποτέ, σε καμία περίπτωση ομιλίας ή γραφής, να έχουμε ένα αποδεδειγμένα πάγιο και αποφασιστικό παρόν νόημα. Ένα κείμενο παρέχει την εντύπωση ότι έχει μια σημασία -που είναι προϊόν της διαφοράς των γλωσσικών μονάδων- αλλά αυτή η παρεχόμενη σημασία δεν κατορθώνει ποτέ να στηριχθεί σε μια πραγματική «παρουσία» ή σε μια ανεξάρτητη από την γλώσσα πραγματικότητα, την οποία ο Derrida ονομάζει υπερβατικό σημαινόμενο. Ο τελικός καθορισμός της αναβάλλεται από τη μια γλωσσολογική ερμηνεία στην άλλη, δηλαδή επιδέχεται μια ατέρμονη παλινδρόμηση- ή όπως εξηγεί ο Derrida (2003, σελ 436) «*Η απουσία ενός υπερβατικού σημαινόμενου [signifie transcendental] εκτείνει στο άπειρο το πεδίο και το παιχνίδι της σημασίας*». Ένα σημαινόν συνεπάγεται/ υποδηλώνει ένα άλλο σημαινόν, κι ένα άλλο κι ένα άλλο, έτσι ώστε η σημασία να διαχέεται, χωρίς φραγμούς, προς κάθε πλευρά της γλώσσας. Η σημασία δεν είναι πουθενά απόλυτα παρούσα στη γλώσσα αλλά πάντα υπόκειται σε ένα είδος σημασιολογικής διολίσθησης που παρεμποδίζει το σημείο να συμπέσει με τον εαυτό του (Κακολύρης, 2004).

Συνεπαγωγικά, οι μεταδομιστές διαπιστώνουν πως η γλώσσα ως σύστημα δεν είναι τόσο σταθερή όσο πρέσβευαν οι θεωρητικοί προπάτορές τους (Eagleton, 1996). Μετά την παραδοχή του δομισμού ότι η γλώσσα μπορεί να παράγει νοήματα εντός της γλώσσας αλλά εκτός της πραγματικότητας, ο μεταδομισμός έρχεται να αμφισβητήσει τα μονίμως σταθερά νοήματα στο πλαίσιο της γλώσσας και τελικά τη σταθερότητα της ενδοκειμενικής πραγματικότητας. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η δομιστική ανάγνωση βασίστηκε σε αντιδιαστολές και αντιθέσεις. Για τους δομιστές η αποσύνθεση του κειμένου σε δυαδικές αντιθέσεις –καλό/κακό, παρουσία/απουσία, αίτιο/αποτέλεσμα- εξυπηρέτούσε την ανάλυση και αξιολόγηση του. Ο μεταδομισμός, μέσω της αποδόμησης, έδειξε πως αυτές οι αντιθέσεις, προκειμένου να συγκρατήσουν το νόημα τους εντός κειμένου, πολλές φορές πέφτουν σε αντιφάσεις ή αυτοαναιρούνται. Οι μεταδομιστές διατείνονται ότι αυτή η κατάρρευση νοήματος αποτελεί θεμελιακό ζήτημα της γλώσσας αφού, όπως προκύπτει από την αποδόμηση, το παιχνίδι μεταξύ σημαινόντος και σημαινόμενου μπορεί να συνεχίζει εσαεί, χωρίς την ύπαρξη ενός υπερβατικού σημαινόμενου (Eagleton, 1996). Αυτή η προσέγγιση προκαλεί χιονοστιβάδα εξελίξεων όχι μόνο στη λογοτεχνία αλλά σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής ακόμα και στο μέχρι πρότινος τοτέμ της επιστήμης. Όπως επισημαίνει η Patricia Waugh (2010, σελ 415), στο πλαίσιο του μεταμοντέρνου: «*Η αλήθεια, η γνώση, ο εαυτός και η αξία δεν θεωρούνται πια αυτόνομες*

θεμελιωτικές κατηγορίες, αλλά ρητορικές κατασκευές...»- που μάλιστα είναι πιθανόν να απομακρύνονται από την παγιωμένη σημασιοδότηση τους στο πλαίσιο ενός κειμένου.

Εν κατακλείδι, με τον δομισμό, η έννοια της πραγματικότητας φαίνεται να διχοτομείται σε ενδοκειμενική και εξωκειμενική, ενώ με τον μεταδομισμό, η ενδοκειμενική πραγματικότητα φαίνεται να διαχέεται σε μια πληθώρα επιλογών, πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενων.

1.2. Η ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάστηκαν οι τρόποι με τους οποίους μετασχηματίστηκε η έννοια της πραγματικότητας, χωρίς ωστόσο να συζητηθούν οι τρόποι που προσλαμβάνεται η πραγματικότητα, ενδοκειμενική ή εξωκειμενική. Πριν ξεκινήσει η ανάλυση είναι σημαντικό να καταστεί σαφής ο τρόπος που χρησιμοποιείται παρακάτω η έννοια της εμπειρίας. Ο όρος εμπειρία θα χρησιμοποιείται ως στέγη των όρων: βίωμα, παρατήρηση, μέτρηση και ανάγνωση. Θα παρατηρήσουμε πώς άλλαξε ο ρόλος της, από μονόδρομη δράση αντίληψης της πραγματικότητας σε εν δυνάμει παραγωγό πραγματικότητας.

1.2.1. Ο ρόλος της εμπειρίας στη φυσική

Αφετηρία του Einstein, όπως και του Heisenberg αργότερα, είναι η ιδέα ότι τα φυσικά μεγέθη δεν πρέπει να ορίζονται αφηρημένα, αλλά σε στενή σύνδεση με τον τρόπο που μετριοούνται (Τραχανάς, 2014). Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να δοθούν οι βασικές συνέπειες της ειδικής σχετικότητας, ώστε να γίνει κατανοητή η εν λόγω ιδέα, αλλά και τα αποτελέσματα αυτής. Βάσει λοιπόν της ειδικής Σχετικότητας, η απόσταση μεταξύ δύο σημείων και το χρονικό διάστημα μεταξύ δυο συμβάντων εξαρτώνται από το σύστημα αναφοράς στο οποίο μετρούνται. Σύμφωνα με έναν ακίνητο παρατηρητή, ένα κινούμενο ρολόι είναι πιο αργό από ένα ολόιδιο ακίνητο ρολόι, ενώ ένα αντικείμενο που κινείται με ταχύτητα, έχει μετρούμενο μήκος μικρότερο από αυτό που θα είχε αν ήταν ακίνητο. Με άλλα λόγια δεν υπάρχει η έννοια του απόλυτου μήκους ή του απόλυτου χρόνου. Τα χρονικά διαστήματα και οι μετρήσεις μήκους εξαρτώνται από τον παρατηρητή. Με την ίδια λογική συμπεραίνεται ότι ούτε ο *ταυτοχρονισμός* είναι απόλυτη έννοια. Δυο συμβάντα τα οποία είναι ταυτόχρονα σε ένα σύστημα αναφοράς, δεν είναι εν γένει,

ταυτόχρονα σε ένα δεύτερο σύστημα που κινείται ως προς το πρώτο (Serway, Moses, Moyer, 2000). Ωστόσο αυτή η εμπειριστική τάση του Einstein να ανάγει την πρόσληψη της φυσικής πραγματικότητας στην “οπτική γωνία” ενός παρατηρητή, δεν προσβάλλει την κυριαρχία της αιτιοκρατίας στη φύση. Στα αδρανειακά συστήματα αναφοράς (δηλαδή αυτά που είναι ακίνητα ή κινούνται με σταθερή ταχύτητα) οι νόμοι της κλασικής φυσικής ισχύουν ακέραιοι. Ο Einstein παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του υπέρμαχος της αιτιότητας. Πίστευε πως η ανθρωπότητα θα οδηγηθεί σε μια μοναδική τελική θεωρία της φύσης που θα είναι απολύτως αιτιοκρατική (Τραχανάς, 2014).

Ο Heisenberg από την άλλη, μαζί με τους υπόλοιπους συνθεμελιωτές της Κβαντικής Φυσικής Pauli και Bohr, ωθεί αυτή τη φιλοσοφία στο όριο της. Θεωρεί πως, όχι μόνο πρέπει να ορίζουμε τα φυσικά μεγέθη σε συνάρτηση με τη διαδικασία που τα μετράει, αλλά επίσης ότι δεν πρέπει καν να μιλάμε για φυσικές ποσότητες ή έννοιες που δεν έχουν πειραματικό αντίκρισμα (Τραχανάς, 2014). Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Pauli, ήδη από το 1921, στο κλασικό έργο του “Η θεωρία της σχετικότητας”. Όπως αναφέρει ο ίδιος, «δεν υπάρχει λόγος να ασχολείται κανείς με ποσότητες που είναι εξ αρχής αδύνατον να παρατηρηθούν πειραματικά» (Pauli, 1981 σελ 206). Η κυριαρχία μιας εμπειριστικής-λειτουργιστικής φιλοσοφικής τάσης μεταξύ των Heisenberg, Pauli και Bohr μπορεί εν μέρει να αναχθεί στις δημοσιεύσεις του Einstein, το 1905, για την σχετικότητα (Cushing 2003). Ο έντονος λειτουργισμός του Pauli σε συνδυασμό με την άποψη του Bohr πως η φύση είναι εν γένει ασυνεχής, οδήγησαν στην αμφισβήτηση μιας αιτιακής πραγματικότητας. Μια πιο εκτενής ανάλυση για την ασυνέχεια και την επίδραση που αυτή έχει στην αιτιότητα παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα “η διπλή υφή της πραγματικότητας”.

Οι δυο βασικές αρχές της Κβαντικής Φυσικής που σχετίζονται με την εμπειρία και αλλάζουν συθέμελα τους τρόπους που προσεγγίζεται η πραγματικότητα, είναι η “Αρχή της απροσδιοριστίας” του Werner Heisenberg και η Αρχή του φιλτραρίσματος. Ο ρόλος της μέτρησης στην κβαντική είναι ριζικά διαφορετικός από ό,τι στην κλασική φυσική. Η επίδραση της μέτρησης στην κλασική μηχανική, είτε είναι αμελητέα, είτε μπορεί να υπολογιστεί και να εισέλθει στο αποτέλεσμα ως διορθωτικός παράγοντας. Στην κβαντομηχανική αντίθετα, η επίδραση της μετρητικής συσκευής ούτε αμελητέα μπορεί να θεωρηθεί, ούτε να προβλεφθεί ώστε να ληφθεί υπ’ όψη στο αποτέλεσμα και συνεπώς καθορίζει την κατάσταση του κβαντικού συστήματος (Τραχανάς, 2008). Τα κβαντικά συστήματα (π.χ ένα φωτόνιο, ηλεκτρόνιο κλπ) περιγράφονται από μια εξίσωση επαλληλίας, δηλαδή από ένα άθροισμα πιθανών καταστάσεων. Όταν

πραγματοποιείται μια κβαντική μέτρηση, η εξίσωση “καταρρέει” στη μια από αυτές, χωρίς ωστόσο να μπορεί να ελεγχθεί ο τρόπος με τον οποίο μεταβαίνει από την επαλληλία, προς τη μια ή την άλλη παρατηρούμενη κατάσταση (Cushing, 2003). Η παραπάνω επίδραση της μέτρησης, γνωστή αλλιώς ως “Αρχή του φιλτραρίσματος” (observer effect ή quantum contextuality), αλλάζει άρδην τη θεώρησή μας για την πραγματικότητα. Αυτό που παρατηρούμε δεν είναι η πραγματικότητα, αλλά η έκθεση της πραγματικότητας στους τρόπους που εμείς την αναζητούμε. Όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο Heisenberg:

«Η επιστήμη δεν αντικρίζει πια την φύση ως αντικειμενικός παρατηρητής, αλλά νοεί τον εαυτό της ως ηθοποιό στην αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Η επιστημονική μέθοδος ανάλυσης, εξήγησης και ταξινόμησης έχει καταλάβει τους περιορισμούς της, οι οποίοι προκύπτουν από το γεγονός ότι με την παρέμβασή της, η επιστήμη μεταβάλλει και επαναπροσδιορίζει το αντικείμενο της έρευνας. Η μέθοδος και το αντικείμενο δεν μπορούν πλέον να διαχωριστούν. Η επιστημονική θεώρηση του κόσμου έχει πάψει να είναι επιστημονική» (Heisenberg 1958, σελ 29)

Η “αρχή του φιλτραρίσματος”, που μόλις περιγράψαμε, συνδέεται στενά με την περίφημη “αρχή της αβεβαιότητας (ή απροσδιοριστίας)” του Heisenberg³. Η αρχή συνίσταται στην βασική διατύπωση ότι οι αβεβαιότητες στη μέτρηση συγκεκριμένων ζευγών παρατηρήσιμων μεγεθών (π.χ θέση-ορμή ή χρόνος-ενέργεια) είναι αδύνατον να μηδενιστούν ταυτόχρονα. Η ταυτόχρονη ακριβής γνώση των συγκεκριμένων μεγεθών είναι αδύνατη (Τραχανάς,2005). Η αρχή της αβεβαιότητας δεν συνιστά μια ανεξάρτητη φυσική αρχή, αλλά αποτελεί μια αναγκαστική μαθηματική συνέπεια της αρχής του κυματοσωματιδιακού δυϊσμού της ύλης και της στατιστικής του ερμηνείας (Τραχανάς, 2005).

³ Ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται οι δυο αρχές ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας εργασίας. Για μια αναλυτική εξήγηση της σύνδεσης, ο αναγνώστης παραπέμπεται ενδεικτικά στις παρακάτω πηγές:

Τραχανάς, Σ. (2008). *Κβαντομηχανική II*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης (σελ 53-56)

Κιτσίκης, Ν. (1989). *Η φιλοσοφία της νεότερης φυσικής*. (επιμ. Μπιτσάκης Ε.) Αθήνα: Gutenberg (σελ 115-118)

Cushing, J., T., (2003). *Φιλοσοφικές έννοιες στη Φυσική: Η ιστορική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστημονικών θεωριών*. Αθήνα: Εκδόσεις Leader Books (σελ 394- 400)

1.2.2. Ο ρόλος της εμπειρίας στις λογοτεχνικές θεωρίες

Με ποιον τρόπο όμως επιδρά το ζήτημα της εμπειρίας στη λογοτεχνική θεωρία; Από την εποχή του Αριστοτέλη μέχρι και σήμερα το ζήτημα της εμπειρίας και της δόμησης μιας πιο “αληθινής” μυθοπλαστικής πραγματικότητας έχει απασχολήσει τόσο κριτικούς όσο και συγγραφείς. Η περιθωριοποίηση του ρομαντισμού και η εγκαθίδρυση του ρεαλιστικού ρεύματος στην τέχνη τον 18^ο και 19^ο αιώνα έχει εμποτίσει τους τρόπους ανάλυσης και συγγραφής της πλειονότητας των παραγόμενων έργων. Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον να μελετήσουμε πώς αξιοποιείται η εμπειρία στην κριτική και στην εφαρμογή της λογοτεχνίας στο ρεύμα του ρεαλισμού, αλλά και σε φιλοσοφικές θεωρήσεις και πρακτικές, όπως η φαινομενολογία, οι θεωρίες πρόσληψης και οι διάφορες δομιστικές και μεταδομιστικές πρακτικές που καθόρισαν τις αναλυτικές τάσεις στη λογοτεχνία.

Η ρεαλιστική λογοτεχνία είναι γραμμένη έτσι ώστε να δίνει την εντύπωση ότι αναπαριστά τη ζωή και τον κοινωνικό περίγυρο, όπως τα αντιλαμβάνεται ο μέσος αναγνώστης. Οι Ρώσοι φορμαλιστές, και πιο συστηματικά οι δομιστές, ισχυρίζονταν πως ορισμένες τεχνικές γραφής - όπως για παράδειγμα η εξωτερική εστίαση, η τριτοπρόσωπη αφήγηση και οι εκτενείς περιγραφές - κάνουν το κείμενο να μοιάζει με αντανάκλαση της καθημερινής πραγματικότητας (Abrams, 2005). Η έννοια της αναπαράστασης είναι κομβική για τον τρόπο που τα ρεαλιστικά μυθιστορήματα προσεγγίζουν την πραγματικότητα. Όπως αναφέρει ο Morris (2003, σελ 6) *«κάθε ρεαλιστικό κείμενο βασίζεται σε μια υπονοούμενη ή ρητή παραδοχή πως είναι δυνατό να αποδοθεί μέσω αυτού μια εξωκειμενική πραγματικότητα»*. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα αναδύθηκε ένας πολύπλευρος σκεπτικισμός αναφορικά με το αν είναι εφικτός ο μυθοπλαστικός ρεαλισμός, τόσο σε εξωκειμενικό όσο και σε ενδοκειμενικό επίπεδο.

Η φιλοσοφική σχολή της φαινομενολογίας, όπως αυτή αναδύεται από το έργο του Edmund Husserl στις αρχές του 20ου αιώνα, διεύρυνε τους τρόπους προσέγγισης ενός λογοτεχνικού κειμένου και έθεσε τα θεμέλια των μεθόδων ανάλυσης ορισμένων μορφών της κριτικής αναγνωστικής ανταπόκρισης και της αισθητικής της πρόσληψης (Abrams, 2005). Ο Husserl κατέληξε στη φιλοσοφική του θέση αντιτιθέμενος στον νατουραλισμό. Όπως υποστήριξε, ο νατουραλισμός θεμελιώνεται πάνω στη στρεβλή υπόθεση μιας ιδεατής αντικειμενικότητας (Holub, 2004a). Το κεντρικό δόγμα της φαινομενολογίας είναι η περιγραφή της πραγματικότητας,

όπως αυτή παρέχεται στην συνείδηση, χωρίς να θέτει ερωτήματα σχετικά με την ύπαρξη μιας απόλυτης πραγματικότητας ή τη δυνατότητα γνώσης αυτής (Culler, 2000). Βάση της φαινομενολογικής μεθόδου αποτελεί η θεωρία της *αποβλεπτικότητας*. Σύμφωνα με αυτή, ο όρος συνείδηση αφορά τη συνείδηση κάποιου πράγματος, δηλαδή κατευθύνεται προς το αντικείμενο ή στοχεύει προς αυτό (Holub, 2004a). Το σκεπτόμενο υποκείμενο, καθώς και το αντικείμενο προς το οποίο αποβλέπει, ή του οποίου έχει επίγνωση, είναι αλληλένδετα και συνεπάγονται αμοιβαία το ένα το άλλο. Η φαινομενολογική ανάλυση αφήνει μετέωρο το ερώτημα του κατά πόσο το αντικείμενο της συνείδησης είναι πραγματικό- δηλαδή αν το αντικείμενο υφίσταται πέραν της συνείδησης (Abrams, 2005).

Ο σημαντικότερος μαθητής του Husserl, Roman Ingarden (1893-1970), αξιοποίησε τις έννοιες της φαινομενολογίας προκειμένου να εξετάσει τους τρόπους που η μυθοπλαστική πραγματικότητα δημιουργείται από τον συγγραφέα και προσλαμβάνεται από τον αναγνώστη. Σύμφωνα με την ανάλυση του, το λογοτεχνικό έργο βασίζεται στα *αποβλεπτικά ενεργήματα* της συνείδησης του συγγραφέα, ενώ το σχήμα του λογοτεχνικού έργου συγκεκριμενοποιείται μέσω της ανάγνωσης. Για τον Ingarden, η ανάγνωση συνδημιουργεί το κείμενο, μαζί με τις συνειδητές διαδικασίες που έχει εγγράψει ο συγγραφέας και αποφέρει στη συνείδηση του αναγνώστη ένα αισθητικό αντικείμενο, το οποίο δεν απεικονίζει μια πραγματικότητα που υφίσταται ανεξάρτητα από το έργο, αλλά απεναντίας, αποτελεί μια επίπλαστη πραγματικότητα -δηλαδή έναν αυτόνομο μυθοπλαστικό κόσμο (Abrams, 2005). Η φαινομενολογία και η μετουσίωση αυτής σε ερμηνευτική θεωρία της λογοτεχνίας από τον Ingarden, οδήγησε σε διαφορετικές ερμηνευτικές σχολές, όπως για παράδειγμα αυτή της Γενεύης και της Κωνσταντίας, οι οποίες με τη σειρά τους δόμησαν τις θεωρίες της πρόσληψης και μετέφεραν σταδιακά το κέντρο βάρους της “πραγματικότητας” ενός κειμένου από την αντικειμενική πραγματικότητα, στην πρόθεση του συγγραφέα και κατόπιν στον δημιουργικό αναγνώστη.

Οι κριτικοί που υπάγονται στην σχολή της Γενεύης, όπως ο George Pullet και ο Hillis Miller, αντιμετωπίζουν κάθε λογοτεχνικό έργο ως έναν μυθοπλαστικό κόσμο που πηγάζει από τις νοητικές διαδικασίες του συγγραφέα και ενσαρκώνει την συνείδηση του, όπως αυτή εκδηλώνεται στο σύνολο του έργου του (Culler, 2000). Προσεγγίζοντας τη λογοτεχνία ως αμιγώς υποκειμενική, η Σχολή της Γενεύης αντιτίθεται στην αντικειμενική προσέγγιση του φορμαλισμού (Abrams, 2005). Η μετατόπιση από τα αντικειμενικά γνωρίσματα ενός έργου στην προθετικότητα του συγγραφέα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια πρώτη μετατόπιση προς τον εμπειρισμό,

ωστόσο, η δημιουργική διάσταση της εμπειρίας περιορίζεται στο πρόσωπο του δημιουργού και ο αναγνώστης προσεγγίζεται ως παθητικός δέκτης και αποκωδικοποιητής των *αποβλεπτικών ενεργημάτων* του συγγραφέα.

Η ισχυροποίηση της θέσης του αναγνώστη έρχεται μέσω της σχολής της Κωνσταντίας και του έργου σπουδαίων κριτικών που υπήρξαν θεμελιωτές των θεωριών της πρόσληψης. Αρχής γενομένης από τον Hans Robert Jauss, η μελέτη της λογοτεχνίας μετατοπίζεται από την ενασχόληση με τους συγγραφείς και τα κείμενα στην αξιολόγηση του ρόλου της πρόσληψης κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης (Holub, 2004b). Με βάση την *αισθητική της πρόσληψης* του Jauss, η ερμηνεία ενός κειμένου χρειάζεται να εστιάσει στην εμπειρία των αναγνωστών διαφορετικών χρονικών περιόδων και στην σχέση της με τα αισθητικά πρότυπα και τους *ορίζοντες προσδοκιών* της κάθε εποχής (Culler, 2000). Ως *ορίζοντας προσδοκιών* ορίζεται ένα σύστημα αναφορών ή ένας νοητικός μηχανισμός που ο αναγνώστης κομίζει σε ένα κείμενο. Όλα τα έργα διαβάζονται με βάθος κάποιου ορίζοντα προσδοκιών· ένας καλλιεργημένος αναγνώστης θα μπορέσει να αναγνωρίσει τα πρότυπα της εποχής και θα μπορέσει να ανασυγκροτήσει τον ορίζοντα ως προς τον οποίο καλείται να διαβάσει το έργο (Holub, 2004b).

Εξέχουσας σημασίας, για την ανάδειξη της σπουδαιότητας της ανάγνωσης, είναι η *κριτική της αναγνωστικής απόκρισης*, όπως διαμορφώθηκε από τον Wolfgang Iser και εμπλουτίστηκε από τον Stanley Fish. Η μεγαλύτερη επίδραση για τον Iser στάθηκε η φαινομενολογική προσέγγιση της λογοτεχνίας όπως αποδόθηκε από τον Ingarden (Brinker, 1980). Ο Iser υποστηρίζει πως το νόημα δεν περιέχεται στο ίδιο το κείμενο, αλλά παράγεται κατά τη διάρκεια της αναγνωστικής εμπειρίας (Holub, 2004b). Συνεπώς, η κριτική και η ερμηνεία ενός έργου διαμορφώνεται από τη πορεία της αναγνωστικής διαδικασίας μέσω της ιχνηλάτησης των τρόπων που οι αναγνώστες παράγουν το νόημα του κειμένου. Ο αναγνώστης συνδέει, συμπληρώνει και συμπεραίνει ανάλογα με τις προσδοκίες του, που είτε επιβεβαιώνονται, είτε καταρρίπτονται. Στην κριτική της αναγνωστικής απόκρισης, το έργο δεν προσεγγίζεται ως κάτι αντικειμενικό, δεν υπάρχει δηλαδή ανεξάρτητα από τις εμπειρίες του αναγνώστη, τουναντίον, προσεγγίζεται ως μια συγκεκριμένη αναγνωστική εμπειρία (Culler, 2000).

Για τους Wolfgang Iser και Stanley Fish κανένα κείμενο δεν μπορεί να ορίσει από μόνο του την ερμηνεία του. Σύμφωνα με την Patricia Waugh (2001), εφόσον δεν μπορούμε να διαμορφώσουμε κριτήρια που θα μας βοηθούσαν να αποφασίσουμε ότι μια ερμηνεία είναι πιο αληθής από μια άλλη, τότε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ένα κείμενο εξυπηρετεί καλύτερα

ορισμένους στόχους από άλλους και να επιχειρήσουμε μια κριτική ανάγνωση. Η θέση αυτή συνοψίζεται από τον Stanley Fish (1980, όπ. αναφ. στο Waugh, 2001, σελ 304) ως εξής: «η ερμηνεία δεν είναι η τέχνη της κατανόησης αλλά η τέχνη της κατασκευής. Οι ερμηνευτές δεν αποκωδικοποιούν τα ποιήματα, αλλά τα φτιάχνουν».

1.3. ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: ΔΡΟΜΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ, ΚΟΙΝΟΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΙ

Μέχρι στιγμής, εξετάζοντας συνοπτικά ορισμένες από τις βασικότερες προσεγγίσεις της Φυσικής και των Θεωριών της Λογοτεχνίας, παρακολουθήσαμε την πορεία που διέγραψαν οι δυο επιστήμες στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ούτως ώστε να καταλήξουν στις μέχρι και σήμερα επικρατούσες θεωρήσεις για την πραγματικότητα του φυσικού και του κειμενικού κόσμου. Μέσα από πληθώρα Λογοτεχνικών θεωριών, επιλέχθηκαν εκείνες οι προσεγγίσεις που μοιάζουν να προέρχονται ή να καταλήγουν σε κοινές παραδοχές για την πραγματικότητα όπως αυτή προέκυψε από τη Φυσική του 20^{ου} αιώνα. Οι δρόμοι των δυο επιστημονικών κλάδων που επιλέξαμε να παρακολουθήσουμε, εκ πρώτης όψεως μοιάζουν να είναι παράλληλοι, ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίζονται -με κάποια έκπληξη- αρκετές συγκλίσεις στα συμπεράσματα τους. Λογοτεχνία και Φυσική να μεν μοιράστηκαν κάποιες κοινές μεθόδους προσέγγισης της “αλήθειας” αλλά οι τρόποι που αυτές αξιοποιήθηκαν, λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε πεδίου, δεν αφήνουν περιθώρια να υπονοηθεί κάποια κοινή πλεύση. Πώς γίνεται όμως δυο παράλληλοι δρόμοι να φτάνουν στον ίδιο προορισμό και ποιος είναι τελικά αυτός; Για να γίνουν τα παραπάνω αντιληπτά χρειάζεται να ληφθεί υπ’ όψη ότι η αντίφαση προέρχεται από ένα συγκεκριμένο στεγανό· αποτελεί δηλαδή θέση και όχι φύση. Το σχολείο διδάσκει ότι δυο παράλληλες ευθείες δεν μπορούν να έχουν κανένα κοινό σημείο· αυτό υπαγορεύει ο 5^{ος} νόμος του Ευκλείδη. Σε άλλες γεωμετρίες όμως, όπως αυτή του Riemann⁴, οι παράλληλες ευθείες καμπυλώνουν και τελικά μπορούν να τέμνονται σε κάποιο σημείο⁵, να φτάνουν δηλαδή στον ίδιο

⁴ Η ελλειπτική γεωμετρία του Riemann αξιοποιήθηκε από τον Albert Einstein για την μαθηματική διατύπωση της καμπύλωσης του χωροχρόνου. Ο πιο εξειδικευμένος ή φιλοπερίεργος αναγνώστης παραπέμπεται στο: Einstein, A. (1920). "Document 31: Ideas and Methods. II. The Theory of General Relativity". In Janssen, Michel; Schulmann, Robert; Illy, József; Lehner, Christoph; Buchwald, Diana Kormos (eds.). *The Collected Papers of Albert Einstein. Volume 7: The Berlin Years: Writings, 1918 – 1921 (English translation supplement)* (Digital ed.). California Institute of Technology. Retrieved 15 April 2018. (σελ 143-147)

⁵ Η σύγκριση με τους μεσημβρινούς της γης, αν και δεν είναι απόλυτα ακριβής, μπορεί να εξυπηρετήσει.

προορισμό. Για να έχουν όλα αυτά κάποιο νόημα χρειάζεται να επαναπροσδιοριστούν ορισμένες έννοιες πάνω στις οποίες θεμελιώθηκαν τα βασικά συστατικά της ανθρώπινης σκέψης- δηλαδή αυτό ακριβώς που έκαναν οι δυο επιστημονικοί κλάδοι.

1.3.1. Η έννοια του απόλυτου

Ο Saussure χρησιμοποίησε ένα ευφάνταστο παράδειγμα για να εξηγήσει τη θέση του γλωσσικού σημείου στο σύστημα της γλώσσας. Όπως αναφέρεται στον Culler (2002, σελ 77), το παράδειγμα έχει ως εξής:

«Η ταυτότητα ενός τρένου [...] εξαρτάται από το συνολικό σιδηροδρομικό σύστημα, όπως αυτό περιγράφεται στον πίνακα δρομολογίων. Έτσι, η ταχεία των 8:30 π.μ Λονδίνο-Οξφόρδη διακρίνεται από την ταχεία των 9.30 Λονδίνο- Κέιμπριτζ και από το τοπικό τρένο των 8.45 της Οξφόρδης. Σημασία δεν έχουν τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου τρένου: η μηχανή, τα βαγόνια, η ακριβής διαδρομή, το προσωπικό και ούτω καθεξής, αφού όλα ενδέχεται να αλλάζουν, όπως ενδέχεται να αλλάζουν οι ώρες αναχώρησης και άφιξης [...]. Ό,τι δίνει στο τρένο την ταυτότητα του είναι η θέση που κατέχει μέσα στο σύστημα των τρένων: είναι το συγκεκριμένο τρένο σε αντιδιαστολή με τα άλλα τρένα.»

Μέσω του συγκεκριμένου παραδείγματος διακρίνεται καθαρά η θέση του Saussure για την υπόσταση των γλωσσικών σημείων: για να οριστούν και να λάβουν τη θέση τους μέσα στο σύστημα της γλώσσας, χρειάζεται να τα προσεγγίσουμε συσχετιστικά με τα υπόλοιπα γλωσσικά σημεία.

Σε ένα άλλο παράδειγμα με τρένα, ο Einstein εξηγεί την έννοια του σχετικιστικού χρόνου. Η πρώτη δημοσίευση του με τίτλο «On the electrodynamics of moving bodies» (1905) περιέχει ένα νοητικό πείραμα που εξηγεί όσα παραθέσαμε στην υποενότητα «Η αμφίδρομη σχέση εμπειρίας και πραγματικότητας» για τις έννοιες του χρόνου και του ταυτοχρονισμού. Επιγραμματικά το νοητικό πείραμα έχει ως εξής: έχουμε ένα κινούμενο τρένο, έναν παρατηρητή στο εσωτερικό του τρένου και έναν που περιμένει στον σταθμό. Ας υποθέσουμε ότι δυο φωτεινά σήματα (π.χ δυο κεραυνοί) χτυπούν το βαγόνι στα δύο άκρα του. Για τον ακίνητο παρατηρητή τα συμβάντα πραγματοποιούνται ταυτόχρονα, ενώ για τον παρατηρητή εντός του βαγονιού (κινούμενος παρατηρητής), τα ίδια συμβάντα δεν συμβαίνουν ταυτόχρονα. Ο δεύτερος

παρατηρητής μάλιστα συμπεραίνει ότι ο κεραυνός χτυπά πρώτα το πρόσθιο άκρο του οχήματος προτού χτυπήσει το οπίσθιο άκρο (Einstein, 1905). Ο χρόνος δηλαδή, δεν είναι απόλυτος αλλά εξαρτάται από το αν και πώς κινούμαστε.

Ο συσχετισμός των δυο παραδειγμάτων δεν σταματά στο μέσο που χρησιμοποίησαν οι δυο άντρες για να περιγράψουν τις θέσεις τους. Και στα δυο αναδύεται η ανάγκη να οριστούν οι παράγοντες του ευρύτερου περιβάλλοντος προτού δοθεί οποιαδήποτε σημασιодότηση, είτε αυτή αφορά τη φύση, είτε τη γλώσσα. Η έννοια του *απόλυτου* ανασκευάζεται και για τους δυο επιστημονικούς κλάδους. Ο χρόνος δεν αποτελεί απόλυτη έννοια και το γλωσσικό σημείο αντίστοιχα δεν μπορεί να οριστεί από μόνο του απόλυτα- ή καλύτερα, ο τρόπος που εκλαμβάνεται ο χρόνος σχετίζεται με το σύστημα αναφοράς (αδρανειακό-μη αδρανειακό) και το γλωσσικό σημείο σχετίζεται με τα υπόλοιπα γλωσσικά σημεία του περιβάλλοντος (συγκείμενο) ώστε να οριστεί η σημασία του.

1.3.2. Η έννοια της αντικειμενικότητας

Το κείμενο είναι κάτι που περιμένει την ερμηνεία του, την αντικειμενική αξιολόγηση του, ή χωρά κάθε δυνατή ερμηνεία και γιατί όχι- χωρά έναν ακόμη δημιουργό- τον αναγνώστη; Αντίστοιχα οι θεμελιακοί νόμοι που διέπουν τα φυσικά φαινόμενα, είναι εκεί έξω και περιμένουν την ερμηνεία μας, την αποκωδικοποίηση μας, ή μήπως κάτι τέτοιο είναι αδύνατο και πέφτουμε στην παγίδα της αυτοεκπληρούμενης προφητείας στις ερμηνείες μας;

Η Κβαντομηχανική θεσμοθετεί την απροσδιοριστία ως εγγενές χαρακτηριστικό της Φύσης. Η μαθηματική της γλώσσα είναι η γλώσσα των πιθανοτήτων. Ο Heisenberg (1962) βασιζόμενος στην “αρχή της απροσδιοριστίας” και την “αρχή του φιλτραρίσματος” θεωρούσε ότι η ιδέα ενός αντικειμενικού πραγματικού κόσμου, τα μικρότερα μέρη του οποίου υπάρχουν αντικειμενικά με την ίδια έννοια που υπάρχουν τα δέντρα και οι πέτρες, ανεξάρτητα από το αν τα παρατηρούμε ή όχι, είναι αδύνατη- και αυτή η άποψη είναι η επικρατέστερη μέχρι σήμερα. Παρά το γεγονός ότι η Κβαντομηχανική συνάντησε σοβαρή αντίσταση για να γίνει αποδεκτή, κυρίως για φιλοσοφικούς λόγους, είναι σήμερα δικαιωμένη από το πείραμα αλλά και από τις πολυάριθμες τεχνολογικές εφαρμογές που στηρίζονται σε κβαντικά φαινόμενα. Αρκετοί θεωρητικοί της λογοτεχνίας φαίνεται να ανέπτυξαν αντίστοιχους προβληματισμούς ως προς την αντικειμενικότητα του νοήματος που εμπεριέχεται σε ένα κείμενο.

Ο Empson (1930) αναλογιζόμενος την ανασηματοδότηση της αλήθειας και της αντικειμενικότητας, όπως προέκυψε από την άνοδο της κβαντικής φυσικής εκείνης της περιόδου, θέτει αμφιβολίες για το κατά πόσο το νόημα ενός κειμένου μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται αντικειμενικά εκεί- στις λέξεις πάνω στη σελίδα- και αν πρέπει τελικά να θεωρηθεί προϊόν της σύνθετης αμοιβαίας συναλλαγής μεταξύ κειμένου και αναγνώστη. Barthes, Lacan, Foucault, υποστήριζαν πως οι θεωρίες εμπλέκονται στα φαινόμενα που επιχειρούν να περιγράψουν (Culler, 2000), όπως αντίστοιχα η μέτρηση εμπλέκεται στα φυσικά φαινόμενα του μικρόκοσμου και επηρεάζει τα αποτελέσματα και την πρόσληψη της πραγματικότητας. Σύμφωνα με τον Eagleton (1996), ο Barthes θεωρούσε νοσηρή την αντίληψη ότι η γλώσσα αποδίδει την πραγματικότητα χωρίς να την παραποιεί. Πίστευε ότι όσο συνεχίζουμε να θεωρούμε το γλωσσικό σημείο ως μέσο αντανάκλασης ή αναπαράστασης της πραγματικότητας, συντηρούμε την αυταπάτη ότι αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα χωρίς τη διαμεσολάβηση του. Αντίστοιχες απόψεις επιβιώνουν και εξελίσσονται μέχρι και σήμερα σε διάφορες μεταδομιστικές προσεγγίσεις της γλώσσας και της λογοτεχνίας. Η συζήτηση για τον βαθμό που η γλώσσα είναι ικανή να ανταποκρίνεται με αντικειμενικότητα σε περιγραφές που αφορούν την εξωγλωσσική πραγματικότητα, είναι ακόμα καρποφόρα και εποικοδομητική. Σύμφωνα με τη θεωρία της «ανάμειξης» (Blending Theory) και τη θεωρία «νοητικών χώρων» (Mental Space Theory) -που πρωτοεμφανίστηκαν στη δύση του προηγούμενου αιώνα και αξιοποιούνται από διάφορες μεταδομιστικές/γνωστικές γλωσσολογικές προσεγγίσεις- οι τρόποι με τους οποίους το άτομο αναπαριστά και αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα είναι εν μέρει απόρροια της γλώσσας. Η πραγματικότητα δεν μπορεί να προσεγγιστεί έξω από τη γλώσσα, καθώς ο κάθε άνθρωπος θεμελιώνει τις αντιλήψεις του για αυτή μέσα από αλληλεπιδράσεις και προσωπικές εμπειρίες που οριοθετούνται και ανάγονται σε έννοιες μέσω της γλώσσας. Συνεπώς, σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, ο ρόλος της γλώσσας δεν είναι να αναπαριστά την πραγματικότητα αλλά να σχηματοποιεί και να εκφράζει την πρόσληψη αυτής (Dancygier, Sweetser, 2014).

Από τις θεωρίες αναγνωστικής πρόσληψης μέχρι τις θεωρήσεις του δομισμού και του μεταδομισμού, η αντικειμενική αλήθεια, το νόημα, η σύνδεση εξωκειμενικής και ενδοκειμενικής πραγματικότητας αμφισβητούνται και ανασηματοδοτούνται. Η σκέψη του συγγραφέα μετουσιώνεται σε γλώσσα, η γλώσσα σε κείμενο και το κείμενο στη γλώσσα του αναγνώστη. Όσο αυστηρά καθορισμένοι κι αν είναι οι κειμενικοί άξονες, δεν μπορεί να εξαλειφθεί η παρεμβατικότητα του μέσου (γλώσσας) και η επεμβατικότητα του δέκτη-αναγνώστη. Για τον

μεταδομισμό, σύμφωνα με τον Culler (2000, σελ 175): «Οι δομές των συστημάτων σημασιοδότησης δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από το υποκείμενο, ως αντικείμενα γνώσης, αλλά είναι δομές για υποκείμενα, τα οποία εμπλέκονται με τις δυνάμεις που τα παράγουν». Αντίστοιχα, η επικρατούσα εκδοχή της κβαντομηχανικής θεμελιώνεται πάνω στην απουσία μιας αντικειμενικής, εκτός παρατήρησης, αλήθειας. Επιστέφοντας στα λόγια του Pauli⁶ και αναπτύσσοντας τα, μπορεί να γίνει αντιληπτή η τάση της Σχολής της Κοπεγχάγης να απαρνείται την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας ως μεταφυσική. Η επιστήμη της φυσικής περιορίζεται στην επεξεργασία των παρατηρούμενων φαινομένων και εγκλωβισμένη ως είναι στην μη εξαλείψιμη μετρητική παρέμβαση, απαρνείται την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας. Η συζήτηση για μια αντικειμενική πραγματικότητα που κρύβεται λόγω αδυναμίας της θεωρίας να την εντοπίσει και να την εξηγήσει, χαρακτηρίζεται ως μεταφυσική.

1.3.3. Η έννοια του ντετερμινισμού

Οι έννοιες *αιτιότητα* και *ντετερμινισμός* (ή *αιτιοκρατία*) εμπεριέχουν η μια την άλλη και συνήθως ταυτίζονται, κυρίως όταν εξετάζονται υπό τη σκοπιά της Κβαντικής Φυσικής. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, να φωτιστούν οι λεπτές διαφοροποιήσεις των δυο όρων. Η αιτιότητα γεννήθηκε μέσα από την ανθρώπινη εμπειρία. Ο άνθρωπος παρατηρώντας και επεμβαίνοντας στην εξέλιξη των φυσικών φαινομένων, διαπίστωσε πως κάποια φαινόμενα ακολουθούνται πάντα από άλλα, διαπίστωσε δηλαδή μια ορισμένη σύνδεση μεταξύ τους. Η έννοια της αιτιότητας στηρίζεται πάνω σε τρία θεμέλια: το αίτιο, το αποτέλεσμα και την αλληλεπίδραση. Μια αιτία είναι πάντα επαρκής συνθήκη- ή μέρος μιας επαρκούς συνθήκης- για ένα δεδομένο αποτέλεσμα (Heslow, 1981). Η αιτία προσδιορίζει το αποτέλεσμα και η χρονική σχέση μεταξύ αυτών των δύο έχει απόλυτο χαρακτήρα· η αντιστροφή της χρονικής σχέσης αποκλείεται με οποιονδήποτε μετασχηματισμό. Η αιτία, δηλαδή, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα και το αποτέλεσμα αιτία (Μπιτσάκης, 2003). Ακόμα και στην ειδική και γενική θεωρία της σχετικότητας, όπου εισήχθησαν νέες παράμετροι στην πρόσληψη του χρόνου και του χώρου, τα παραπάνω ισχύουν στο ακέραιο. Σε καμία περίπτωση η σχετικότητα δεν αναίρεσε τα παραπάνω χαρακτηριστικά, τουναντίον τα γενίκευσε στον τετραδιάστατο χωροχρονικό πλαίσιο.

⁶ Βλ. σελ 11

Ο όρος ντετερμινισμός όμως, υπονοεί μια πιο ισχυρή βεβαιότητα, από το ότι “η αιτία προσδιορίζει το αποτέλεσμα”. Υπονοεί ότι η παροντική κατάσταση ενός συστήματος καθορίζεται με μοναδικό τρόπο από προηγούμενες καταστάσεις του συστήματος αυτού (Cushing, 2003). Αυτή ακριβώς η βεβαιότητα είναι που επανεξετάσθηκε και επαναπροσδιορίστηκε κατά τον 20^ο αιώνα, κυρίως στους κόλπους της φυσικής και εν μέρει στους τρόπους της λογοτεχνίας και της κριτικής.

Όσο αφορά τη φυσική, η ρήξη με αυτή την όψη της αιτιότητας ξεκινά με την αρχή της συμπληρωματικότητας (δυσμός της ύλης) και επισφραγίζεται με την επικράτηση της ερμηνείας της Κοπεγχάγης. Ο όρος συμπληρωματικότητα περιγράφει ότι για μια πλήρη περιγραφή ενός φυσικού συστήματος χρειάζονται αμοιβαία αποκλειόμενα χαρακτηριστικά (με την έννοια ότι δεν γίνεται ταυτοχρόνως αντιληπτά μέσω της παρατήρησης) όπως κύμα-σωματίδιο ή θέση-ταχύτητα (Cushing, 2003). Η κβαντομηχανική έχει ως κεντρικό αντικείμενο την ασυνέχεια· ασυνεχείς αλλαγές που περιγράφονται μέσω των κβάντων και χαρτογραφούνται μέσω των πιθανοτήτων και της στατιστικής σύμφωνα με την αρχή της απροσδιοριστίας. Ο ορισμός της κατάσταση ενός φυσικού συστήματος, όπως γίνεται συνήθως κατανοητός, υποστηρίζει την εξάλειψη όλων των εξωτερικών διαταράξεων. Οποιαδήποτε όμως μέτρηση θέσης-ταχύτητας διαταράσσει το σύστημα σύμφωνα με την αρχή του φιλτραρίσματος (observer effect ή quantum contextuality). Άρα για μπορεί να οριστεί αυστηρά ντετερμινιστικά η κατάσταση ενός φυσικού συστήματος, οποιαδήποτε παρατήρηση είναι αδύνατη. Αν επιτρέψουμε κάποιες αλληλεπιδράσεις, προκειμένου να καταστήσουμε δυνατή την παρατήρηση, δεν είναι πλέον δυνατός ένας σαφής ορισμός της κατάστασης του συστήματος και δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα αιτιότητας με τη συνηθισμένη έννοια του όρου. Κατά τον Bridgman (1974, όπ. αναφ. στο Μπιτσάκης, 2003, σελ 327):

«[...] αν επιλέξουμε να περιγράψουμε ένα σύστημα με βάση τους συμβατικούς όρους του χώρου και χρόνου, οφείλουμε να απαρνηθούμε τη δυνατότητα να το περιγράψουμε με ντετερμινιστικούς όρους ή, αν επιλέξουμε να το περιγράψουμε με ντετερμινιστικούς όρους οφείλουμε να απαρνηθούμε την περιγραφή στον χώρο και τον χρόνο».

Έτσι η κβαντομηχανική της Κοπεγχάγης μας αναγκάζει να θωρήσουμε τη διάταξη του χωροχρόνου και την αξίωση της αιτιοκρατίας, η σύνθεση των οποίων χαρακτηρίζει τις κλασικές θεωρίες, ως συμπληρωματικά αλλά αλληλοαποκλειόμενα χαρακτηριστικά (Jammer, 1989, όπ. αναφ. στο Cushing, 2003). Η έννοια της αιτιότητας, χρειάστηκε να αναθεωρηθεί, έτσι ώστε να εμπεριέχει την εγγενή, σύμφωνα με την επικρατούσα κβαντική μηχανική, απροσδιοριστία των φυσικών φαινομένων στον μικρόκοσμο. Ο Max Born (1951) επιχειρεί να δώσει έναν νέο ορισμό

για την αιτιότητα. Σύμφωνα με αυτόν, αν σε μια διαδικασία οι αρχικές συνθήκες καθορίζονται με τέτοια ακρίβεια, όση επιτρέπουν οι σχέσεις αβεβαιότητας, τότε οι πιθανότητες όλων των δυνατών καταστάσεων που ακολουθούν καθορίζονται από ακριβείς νόμους. Η παραδοχή ότι η αβεβαιότητας (απροσδιοριστία) είναι εγγενές χαρακτηριστικό των φαινομένων του μικρόκοσμου, αποτελεί βαθιά πληγή για τον ντετερμινισμό.

Η αιτιότητα με την κλασική έννοια του όρου, δηλαδή αυτή του ντετερμινισμού ή αλλιώς της αιτιοκρατίας, αμφισβητήθηκε και αμφισβητείται άμεσα από την επικρατούσα κβαντική φυσική. Τι είναι αυτό όμως που αμφισβητήθηκε στις θεωρίες της λογοτεχνίας και της γλωσσολογίας και μπορεί κατά κάποιον τρόπο να συσχετιστεί με τον ντετερμινισμό; Ας πιάσουμε το νήμα από τις θεωρήσεις των σημειωτιστών και των δομιστών για το κείμενο, τη γλώσσα και την πραγματικότητα. Όπως ειπώθηκε και στην υποενότητα «Η πραγματικότητα ως αμφισημία», σύμφωνα με τον Saussure, η γλώσσα είναι ένα κλειστό σύστημα, οι μονάδες του οποίου δεν έχουν κάποιο δικό τους αυθύπαρκτο νόημα. Το νόημα προκύπτει από τους συσχετισμούς τους με άλλες γλωσσικές μονάδες. Ένα σημείο δεν συνδέεται με το αντικείμενο/έννοια αναφοράς και συνεπαγωγικά η γλώσσα δεν συνδέεται με την εξωκειμενική πραγματικότητα. Η έννοια του ντετερμινισμού, αυτή τη φορά, περικλείει την σύνδεση της εξωκειμενικής και της ενδοκειμενικής πραγματικότητας. Από τη παραδοσιακή κριτική και τις ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις μέχρι και τη φαινομενολογική κριτική, υπήρχε η παραδοχή ότι το κείμενο είναι προϊόν ενός συγγραφικού νου και στόχος της λογοτεχνικής κριτικής είναι να το ερμηνεύει ακολουθώντας βήμα προς βήμα το συνειρμικό νήμα μεταξύ κειμένου-αποτελέσματος και συγγραφέα-αιτίας. Ωστόσο για την παραδοσιακή κριτική και τη φαινομενολογία η εξωκειμενική πραγματικότητα έχει διαφορετική σημασία. Για την φαινομενολογία η πραγματικότητα είναι ό,τι παρέχεται στην συνείδηση του συγγραφέα και οι ερμηνείες της δεν στέκονταν στην σύνδεση του συγγραφικού νου με την ίδια την πραγματικότητα. Αντίθετα, η παραδοσιακή κριτική συνδέει και ερμηνεύει το κείμενο βασιζόμενη στην ίδια την πραγματικότητα παίρνοντας ως δεδομένο ότι καταρχήν αυτό είναι δυνατό. Οι φορμαλιστές, οι νέοι κριτικοί και οι δομιστές στράφηκαν κατά του ντετερμινισμού των θεωριών αυτών και απέρριψαν τον ισχυρισμό ότι το κείμενο αντανακλά με μοναδικό τρόπο την κοινωνική ή ακόμα και την ψυχολογική πραγματικότητα του συγγραφέα (Dolezel, 2004).

Έχοντας αναλύσει τον τρόπο που απορρίφθηκε ο ντετερμινισμός της παραδοσιακής κριτικής και έχοντας πια ως βάση ότι η γλώσσα -και κατ' επέκταση το κείμενο- δεν συνδέονται με την εξωκειμενική πραγματικότητα, θα εξεταστεί ο τρόπος που η αποδόμηση και ο

μεταδομισμός απέρριψαν τον εννοιολογικό ντετερμινισμό στο πλαίσιο της ενδοκειμενικής πραγματικότητας. Σύμφωνα με τους δομιστές, ναι μεν η γλώσσα δεν συνδέεται με την εξωκειμενική πραγματικότητα αλλά μπορεί να παράγει σταθερά νοήματα στο εσωτερικό της· μπορεί δηλαδή να παράγει μια στιβαρή ενδοκειμενική πραγματικότητα. Ωστόσο, όπως μας δείχνει η αποδόμηση, τίποτα δεν είναι πλήρως παρόν στα σημεία. Τα νοήματα που προκύπτουν από τους συσχετισμούς των σημείων διαχέονται, διασκορπίζονται· δεν συμπίπτουν ποτέ με τον εαυτό τους. Όπως αναφέρει ο Eagleton για την διαδικασία της νοηματοδότησης στη γλώσσα:

«Αν θέλουμε να μάθουμε τη σημασία (ή σημαίνόμενο) ενός σημαίνοντος, μπορούμε να κοιτάζουμε το λεξικό· όμως το μόνο που θα βρούμε εκεί θα είναι ακόμη περισσότερα σημαίνοντα, τα σημαίνόμενα των οποίων μπορούμε έπειτα να κοιτάζουμε, και ούτω καθεξής. Η διαδικασία στην οποία αναφερόμαστε δεν είναι μόνο θεωρητικά ατέρμονη αλλά και κατά κάποιο τρόπο κυκλική· τα σημαίνοντα μετασχηματίζονται διαρκώς σε σημαίνόμενα και αντιστρόφως, και δεν θα φτάσουμε ποτέ σε κάποιο τελικό σημαίνόμενο που να μην είναι σημαίνον». (Eagleton, 1996, σελ 194),

Δεδομένου ότι το σχόλιο του Eagleton για την αποδομητική προσέγγιση των νοημάτων στη γλώσσα έχει βάση, πώς είναι δυνατόν μια παροντική νοηματοδότηση ενός σημείου να καθορίζεται με μοναδικό τρόπο από μια πρότερη νοηματοδότηση ενός άλλου σημείου; Αν, όπως μας εξηγεί ο Derrida, η ύπαρξη ενός σημείου ζωοδότη –του υπερβατικού σημαίνόμενου που δίνει νόημα σε όλα τα άλλα- απορρίπτεται, λόγω της ίδιας της δομής της γλώσσας, είναι στρεβλό να νοηματοδοτούνται - με τη πεποίθηση του απόλυτου επαγωγικού ορισμού- έννοιες μέσω της νοηματοδότησης άλλων εννοιών και σημείων. Όπως αναφέρει ο Eagleton (1996), η δυτική φιλοσοφία είναι δέσμια μιας πίστης σε κάποια τελική λέξη, παρουσία, πραγματικότητα πάνω στην οποία θα βασίσει την κάθε σκέψη, γλώσσα και εμπειρία. Αναλογιζόμενοι την κοινωνία μας, διαπιστώνουμε ότι ορισμένες σημασίες εξυψώνονται σε μια προνομιούχο θέση. Έννοιες όπως η ελευθερία, η δημοκρατία, η εξουσία, η τάξη κ.ο.κ μερικές φορές θεωρούνται η προέλευση, η πηγή από την οποία απορρέουν όλες οι άλλες σημασίες. Ο Derrida αποκαλεί μεταφυσικό κάθε τέτοιο σύστημα σκέψης το οποίο στηρίζεται σε μια αδιάσειστη βάση, σε μια πρώτη αρχή ή αδιαμφισβήτητη αιτία, πάνω στην οποία είναι δυνατό να οικοδομηθεί μια ολόκληρη ιεραρχία νοημάτων (Eagleton, 1996).

Τα παραπάνω επιφέρουν μια επανεξέταση και τελικά μια εννοιολογική έκπτωση και διασπορά των λογοτεχνικών ιεραρχιών. Ο δομισμός είχε ήδη την τάση να αφαιρεί από τον

συγγραφέα την καθοριστική πρωτοβουλία και τον έλεγχο, υποβιβάζοντας τον βουλευτικό ανθρώπινο παράγοντα στον ρόλο του ‘καμβά’ (Abrams, 2005). Αντίστοιχα είχε επισημάνει την αβασιμότητα μιας εγγενώς ρεαλιστικής λογοτεχνίας. Με τον μεταδομισμό, η έννοια *συγγραφέας* μετατοπίζεται και διασπείρεται στην έννοια του *γραφιά*: ενός συγγραφικού υποκειμένου με τόσες ελευθερίες, όσες του επιτρέπει η ρευστότητα της σημασιοδότησης εντός της γλώσσας. Σύμφωνα με τον Abrams (2005), το μέγιστο που παραχωρείται στο υποκείμενο- συγγραφέα είναι η λειτουργία να επιχειρεί -αν και πάντοτε ματαιώς- να διαφεντέψει την αδιάκοπη ελεύθερη κίνηση των αποκεντρωμένων σημαινόντων. Ταυτόχρονα, η φορτισμένη λέξη *έργο* αντικαθίσταται από τη λέξη *κείμενο*. Ο Barthes (1977) στο «From work to text» υποστηρίζει ότι το *κείμενο* δεν είναι η αποσύνθεση/ έκπτωση του *έργου*. Το *έργο* αποτελεί ένα φαντασιακό αποκύημα του *κειμένου*.

Τελικά, οι δυο επιστημονικοί κλάδοι, ο καθένας με τον δικό του τρόπο, έθεσε ερωτήματα για τη σταθερότητα και την ικανότητα απόλυτου καθορισμού της ενδοκειμενικής και εξωκειμενικής πραγματικότητας ή αλλιώς έθεσε τον παράγοντα της εγγενούς απροσδιοριστίας. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει την κατάργηση των νόμων και των κανόνων. Η γλώσσα και κατ’ επέκταση το κείμενο δεν είναι απλά ένα συνονθύλευμα σημείων -μια ακαθόριστη αλυσίδα σημαινόντων- υπακούει σε συγκεκριμένους γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες που εξυπηρετούν την επικοινωνία. Η απροσδιοριστία, ή με τους όρους του Derrida η *διαφορά*- αυτό το ατέρμονο παιχνίδι εννοιολογικού καθορισμού των σημείων- δεν μπορεί να απαλειφθεί, ωστόσο, εξετάζοντας τη γλώσσα περισσότερο πρακτικά -«ως κάτι που κάνουμε» Eagleton (1996, σελ 220)- παρά θεωρητικά, οι λέξεις αρχίζουν να ανακτούν τις σημασίες τους. Αντίστοιχα, η απροσδιοριστία της κβαντικής φυσικής δεν ισοδυναμεί με ασάφεια και αναρχία. Οι πιθανότητες, τα μαθηματικά εργαλεία της κβαντικής, υπακούουν σε συγκεκριμένους κανόνες και είναι απόλυτα προσδιορισμένες. Η κβανομηχανική είναι μέχρι σήμερα, ο πιο επιτυχημένος τρόπος μελέτης, πρόβλεψης και επεξήγησης των φαινομένων του μικρόκοσμου.

2. Η ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξεταστεί το πώς η αναζήτηση της πραγματικότητας, όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, επηρέασε την πρακτική μελέτη της λογοτεχνίας. Μέσω της εξέτασης ορισμένων χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, θα παρουσιαστούν οι αλλαγές που προέκυψαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα -και ευδοκιούν μέχρι σήμερα- στα τέσσερα βασικά στοιχεία των μυθοπλαστικών κειμένων: την αφήγηση, την πλοκή και το σκηνικό/χωρόχρονος καθώς επίσης και οι τρόποι που οι αλλαγές αυτές αντανακλούν τις νέες προσεγγίσεις για την πραγματικότητα. Η ανάλυση των κειμένων θα σταθεί κυρίως στους τρόπους που αυτά ενσωματώνουν τους προβληματισμούς που ανέκυψαν, τόσο λόγω των εξελίξεων στην Φυσική - στο πλαίσιο της Σχετικότητας και της Κβαντικής Φυσικής- όσο και των εξελίξεων στη θεωρία της Λογοτεχνίας στο πλαίσιο του μοντερνισμού και μεταμοντερνισμού. Η ποίηση, αν και έχει δώσει μερικά από τα σπουδαιότερα δείγματα μοντέρνων και μεταμοντέρνων κειμένων, δεν θα εξεταστεί στην παρούσα εργασία λόγω της ρευστότητας που εν γένει διέπει τους χαρακτήρες, την πλοκή και το σκηνικό ενός ποιήματος. Επίσης, επιλέχθηκε να μην συζητηθούν κείμενα αμιγώς επιστημονικής φαντασίας, καθώς αυτά θεμελιώνονται πάνω στο στοιχείο του φανταστικού, αξιοποιώντας το περισσότερο ως δεδομένο παρά ως φορέα προβληματισμού για την πραγματικότητα. Θα εξεταστούν μερικά δημοφιλή κείμενα γραμμένα σε πρόζα, δηλαδή διηγήματα, μυθιστορήματα και νουβέλες τα οποία συνομιλούν με τους προβληματισμούς περί πραγματικότητας, είτε μέσω της πλοκής και του σκηνικού/χωρόχρονου είτε μέσω της εξέλιξης των χαρακτήρων τους. Τα τυχόν φανταστικά στοιχεία αυτών των κειμένων αποτελούν σχόλια για την πραγματικότητα και την ερμηνεία της. Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα αξιοποιούν το φανταστικό αναδεικνύοντας την υποκειμενική πτυχή της φυσικής αλήθειας, ώστε να προτείνουν τη δυνατότητα των δικών τους πολιτιστικών κατασκευών.

2.1. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Σύμφωνα με τον Holub (2010), ο μοντερνισμός στην λογοτεχνία προέκυψε ως αντίδραση στην πρακτική της μίμησης και της αναπαράστασης των κλασικών και ρεαλιστικών αφηγήσεων. Η αποσύνδεση της πραγματικότητας και της γλώσσας, όπως αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, αλλά και η εξύψωση της σημασίας του συγγραφικού ή αναγνωστικού υποκειμένου στη διαμόρφωση -

ή ακόμα και στην παραγωγή της πραγματικότητας- δεν σχετίζεται μόνο με τους τρόπους που οι κριτικοί προσέγγιζαν τα κείμενα αλλά και με την πρακτική των συγγραφέων. Τα μοντερνιστικά κείμενα, είτε μέσω της θεματολογίας τους είτε μέσω των αφηγηματικών επιλογών των συγγραφέων τους, σχολιάζουν την “κανονικότητα” που επιβάλλεται από το κοινωνικό κατεστημένο και απενοχοποιούν την υποκειμενικότητα (Holub, 2010). Ταυτόχρονα, η επιστήμη και η φιλοσοφία εκείνης της περιόδου έθεσαν υπό αμφισβήτηση τους παραδοσιακούς τρόπους κατανόησης της εξωτερικής πραγματικότητας και πρόβαλαν τον καθοριστικό ρόλο της υποκειμενικότητας στην πρόσληψη του κόσμου· αυτή η νέα υποκειμενική θεώρηση της πραγματικότητας έδωσε ώθηση στην άρση των ορίων μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου (Βογιατζάκη, 2016).

Αν ο μοντερνισμός, και ειδικά ο λεγόμενος “υψηλός μοντερνισμός”, εισάγει την υποκειμενικότητα ως δομικό στοιχείο των αφηγήσεων, ο μεταμοντερνισμός εισάγει την αβεβαιότητα και αμφισβητεί τη σχέση αίτιου-αποτελέσματος. Στην λογοτεχνία, ο όρος μεταμοντερνισμός πρωτοεμφανίστηκε τη δεκαετία του 1950 σε μια προσπάθεια των κριτικών της λογοτεχνίας να περιγράψουν «[...]τις νέες μορφές λογοτεχνικού πειραματισμού που προέκυψαν από τον αισθητικό μοντερνισμό αλλά προχώρησαν πέρα από αυτόν» (Waugh, 2010, σελ 416). Η κβαντική φυσική υπονόμωσε τους συσχετισμούς αιτίας- αποτελέσματος. Αντίστοιχα, οι συγγραφείς των μεταμοντέρνων κειμένων αμφισβήτησαν και αναθεώρησαν τα παραδοσιακά στοιχεία της αφήγησης, όπως για παράδειγμα την πλοκή ή τα κίνητρα των χαρακτήρων. Οι χαρακτήρες είναι περισσότερο ασταθείς και φαινομενικά μπορεί να στερούνται βάθους και κινήτρων (Bohnenkamp, 1989). Ο αναγνώστης αρχίζει πια να συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση του κειμένου. Η ερμηνεία δεν μπορεί να είναι σταθερή και απόλυτα καθορισμένη. Το νόημα διαχέεται στις διάφορες αναγνώσεις, είναι άμεσα εξαρτημένο από τον αναγνώστη, χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί μονοσήμαντα.

Ένα κεντρικό μοτίβο της μοντερνιστικής λογοτεχνίας είναι το παροδικό, το φευγαλέο, το τυχαίο και το εφήμερο (Holub, 2010). Στον μοντερνισμό η αντίληψη περί μύθου, δομής και οργάνωσης της λογοτεχνίας, όπως γινόταν αντιληπτή μέχρι τότε, αμφισβητείται έντονα. Ο μοντερνισμός πραγμάτωσε την επιδίωξη της συγγραφής ενός βιβλίου χωρίς θέμα, χωρίς καμία προσκόλληση στην εξωτερική πραγματικότητα, που αντλούσε τη συνοχή του από το ύφος και την τεχνική του. Το μοντερνιστικό μυθιστόρημα εγκαταλείπει την απόδοση των εξωτερικών γεγονότων και της αφήγησης μιας ιστορίας, τη γραμμικότητα και την πλοκή. Σύμφωνα με τη

Βογιατζάκη (2016), ο Bell (1980) διακρίνει ως δεσπόζοντα για τη μέθοδο του Μοντερνισμού, και ιδίως του υψηλού μοντερνισμού, τα εξής στοιχεία: την υπέρβαση του ρεαλισμού, την παρουσίαση της ταυτότητας του υποκειμένου, τη χρήση του μύθου, την καινότροπη χρήση του χρόνου και την αισθητική αυτοσυνείδηση.

Ωστόσο, ο μοντερνισμός δεν επεδίωξε να διαχωρίσει τη φύση από την πραγματικότητα, αλλά τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης τους. Σε πολλές περιπτώσεις της βιβλιογραφίας αναφέρεται ότι τα μοντερνιστικά και μεταμοντέρνα κείμενα σχολιάζουν ή ακόμα και ξεπερνούν τον ρεαλισμό, ενώ σε άλλες περιπτώσεις χαρακτηρίζονται ακόμα και αντιρεαλιστικά. Πράγματι, ο μοντερνισμός είναι εν μέρει απόρροια του σκεπτικισμού απέναντι στον μυθοπλαστικό ρεαλισμό, ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις τα μοντερνιστικά ή μεταμοντέρνα κείμενα απέχουν πολύ από τον χαρακτηρισμό του αντιρεαλιστικού κειμένου. Όπως επισημαίνει η Βογιατζάκη (2016):

«[...]το μοντερνιστικό κείμενο δεν αποκλείει την εξωτερική πραγματικότητα· αντιθέτως, η επιδίωξη της απόδοσης των αδιεξόδων του ανθρώπου του 20ου αιώνα απαιτεί τις πλέον εξονυχιστικές λεπτομέρειες, που εκλύουν την καταγωγή τους από το ρεύμα του Ρεαλισμού,[...] έχοντας ως στόχο να αποδώσουν ολόκληρο το φάσμα της ματαιότητας και της αναρχίας του σύγχρονου κόσμου» (Βογιατζάκη, 2016 σελ 232-233).

2.2. ΟΙ ΚΑΤΟΠΤΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.2.1. Ο κατακερματισμός της αφήγησης και η υπονόμηση της πλοκής

Παραδοσιακά, η αφήγηση νοείται ως μια διαδικασία αναπαράστασης και σύνδεσης των γεγονότων που απαρτίζουν την πλοκή ενός κειμένου (Herman, 2012), συνήθως με γραμμικές και αιτιακές αναπαραστάσεις. Μέχρι την εμφάνιση του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού, το νήμα της αφήγησης μπορούσε να ξετυλιχτεί με διάφορους τρόπους και διάφορες παραλλαγές ως προς τη σειρά παρουσίασης των γεγονότων (π.χ αναδρομές ή πρόδρομες αφηγήσεις) ή ως προς τον ρυθμό παρουσίασης των γεγονότων (π.χ επιτάχυνση, επιβράδυνση, περίληψη), ωστόσο δεν ξέφευγε από τα δεσμά της χρονικής ακολουθίας, της σταδιακής μετάβασης από το ένα γεγονός στο άλλο· η αιτιοκρατική συνοχή σε συνδυασμό με την ρεαλιστική αποτύπωση ήταν κυρίαρχες συνθήκες. Οι αλλαγές όμως που προέκυψαν στις θεωρήσεις για τον κόσμο, την πραγματικότητα

και την αλήθεια, αλλά και η ανάγκη των συγγραφέων για νέες φόρμες και τρόπους έκφρασης, εισήγαγαν στις παραδοσιακές τεχνικές αφήγησης, που βασιζόνταν κυρίως σε χρονικές μεταβάσεις αιτίου-αιτιατού, τη διάσταση του χώρου. Η πλοκή, μια καθαρά νευτώνεια και γραμμική έννοια, αρχίζει να χαλαρώνει τους δεσμούς της με την ανάγκη για αντικατοπτρισμό της πραγματικότητας, ή έστω αρχίζει να απορρίπτει την έννοια του απόλυτου- του αναμφισβήτητου γεγονότος. Σημαντική συνεισφορά σε αυτή την αλλαγή πορείας είχε η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας του Einstein -αν και όχι πάντα για τους σωστούς λόγους.

Με τη θεωρία της Γενικής Σχετικότητας ο χώρος και ο χρόνος ενοποιούνται σε μια συνεχή και ενιαία τετραδιάστατη δομή. Αντίστοιχα στη λογοτεχνία, η μελέτη του χώρου και του χρόνου των μυθοπλαστικών κειμένων δεν γίνεται αυτόνομα αλλά ταυτόχρονα. Οι νέες θεωρήσεις για τον χώρο και τον χρόνο έστρεψαν την προσοχή των καλλιτεχνών στην προσπάθεια απόδοσης των ρευστών ορίων μεταξύ χρόνου, υλικής και άυλης πραγματικότητας. Οι Ευρωπαίοι και Αμερικανοί συγγραφείς έκαναν λόγο για τη λογοτεχνία του χρόνου, η οποία προσπάθησε μέσα από τεράστια χρονικά ανοίγματα να συμπεριλάβει το σύνολο της ανθρώπινης εμπειρίας, όπως για παράδειγμα επιδιώκει ο Gabriel Garcia Marquez στο «*Cien años de soledad*» ή ο Georges Perec στο *La Vie mode d'emploi*. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύθηκαν στη λογοτεχνία έννοιες όπως αυτή της προοπτικής θέασης, του σχετικισμού, της μικροσκοπικής θεώρησης του κόσμου και του υποκειμενισμού στην πρόσληψη της πραγματικότητας (Βογιατζάκη, 2016).

Ο Joseph Frank (1945) εισάγει τον όρο «χωρική φόρμα» (spatial form) για να εξηγήσει αυτή τη συγχώνευση χώρου και χρόνου στις τεχνικές αφήγησης. Για να μπορέσει ο αναγνώστης να ακολουθήσει την αφήγηση πληθώρας μοντέρνων κειμένων θα πρέπει να εξετάσει τα περιστατικά ως μονάδες χώρου, στατικές στον χρόνο και όχι ως χρονικές ακολουθίες αιτίου-αιτιατού. Αργότερα, το 1975, ο Mikhail Bakhtin στο «Forms of Time and of the Chronotope in the novel» θα εισάγει μια νέα παράμετρο για τη μελέτη των σύγχρονων κειμένων, που συγκεράζει τον αφηγηματικό χρόνο και χώρο· την έννοια του χρονότοπου (Chronotope). Όπως αναφέρει ο ίδιος, ο όρος χρονότοπος:

«[...]χρησιμοποιείται στις φυσικές επιστήμες και στα μαθηματικά⁷. Εισήχθη και θεμελιώθηκε στο πεδίο της θεωρίας της σχετικότητας του Einstein. Για εμάς δεν είναι σημαντική αυτή η ειδική έννοια που υπάρχει σε αυτή τη θεωρία. Εμείς το μεταφέραμε εδώ στην λογοτεχνική θεωρία, σχεδόν σαν μια αλληγορία (σχεδόν, όχι εντελώς). Μας

⁷ Στις Θεωρίες της Σχετικότητας, γενικά στη Φυσική, συναντάμε περισσότερο την έννοια «χωρόχρονος».

ενδιαφέρει σε αυτή τη θεωρία η άποψη για το αδιαίρετο του χώρου και του χρόνου (του χρόνου ως η τέταρτη διάσταση του χώρου). Καταλαβαίνουμε τον χρονότοπο ως ένα τυπικό συστατικό της λογοτεχνίας» (Bakhtin, 1981, σελ 84).

Με την εισαγωγή του χρονότοπου, ο χρόνος πυκνώνει, παίρνει σάρκα, γίνεται ορατός. Ομοίως, ο χώρος φορτίζεται από τη ροή του χρόνου, ανταποκρίνεται στις κινήσεις του και τις μαρτυρά. Το σκηνικό, η πλοκή και οι χαρακτήρες επηρεάζονται από τον χρονότοπο και ακολουθούν την άρθρωση της χρονικότητας που υπαγορεύει (Gomel, 2014).

Χαρακτηριστικές αφηγήσεις της μοντερνιστικής λογοτεχνίας, όπου μπορούν να ιδωθούν και να εξεταστούν υπό τη σκοπιά της «χωρικής φόρμας» ή του «χρονότοπου» είναι αυτές του «Ulysses» (Οδυσσέας) του James Joyce και του «La Vie mode d'emploi» (Ζωή Οδηγίες Χρήσεως) του Georges Perec.

Στον *Οδυσσέα* του Joyce, οι ήρωες συντίθεται από ψηφίδες των εσωτερικών σκέψεων άλλων χαρακτήρων, οι οποίες βρίσκονται διάσπαρτες σε όλη την έκταση του κειμένου. Ο αναγνώστης θα πρέπει, αν θέλει να σχηματίσει μια πλήρη εικόνα για τον κάθε ήρωα ξεχωριστά, να τις περισυλλέξει από το σύνολο του έργου και να τις ανασχηματίσει (Βογιατζάκη, 2016). Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και στην αποτύπωση του σκηνικού· το σκηνικό –εν προκειμένω το Δουβλίνο– δεν περιγράφεται αδρά, αλλά ανασυντίθεται ως ολότητα μέσα από τους συσχετισμούς των χαρακτήρων και των δράσεων τους. Καθώς ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με τις αναρίθμητες παραπομπές και αναφορές –οι οποίες συνδέονται με το κείμενο και μεταξύ τους ανεξάρτητα από τη χρονική ακολουθία του κειμένου– βαθμιαία αρχίζει να αντιλαμβάνεται τους συσχετισμούς, μέχρι που στο τέλος είναι σε θέση να τακτοποιήσει τις πληροφορίες και να δημιουργήσει μόνος του το δουβλινέζικο σκηνικό (Frank, 1945). Αυτή όμως η συνειδητοποίηση έρχεται μόνο όταν ο αναγνώστης έχει διαβάσει το σύνολο του κειμένου. Με αυτή την έννοια, όπως αναφέρει και ο Joseph Frank (1945, σελ235): «*O Joyce δεν μπορεί απλά να διαβαστεί αλλά να ξαναδιαβαστεί*»⁸. Τα αφηγηματικά θραύσματα, ως μονάδες χώρου πια, αρχίζουν να γίνονται κατανοητά μόνο μετά τη πρώτη ανάγνωση του βιβλίου, μέσω της οποίας όλες οι αναφορές τοποθετούνται στη σωστή θέση και σχηματίζουν ένα σκαρίφημα του κειμένου. Η σπουδαιότητα του όλου εγχειρήματος δεν έγκειται στον επίπονο κατακερματισμό της αφηγηματικής του δομής, αλλά στο ότι τελικά αποδεικνύεται ότι μια ενοποιημένη χωρική αντίληψη του έργου είναι δυνατή. Το 1927 ο Lewis Wyndham, σύγχρονος του Joyce, χαρακτήριζε τον *Οδυσσέα* ως το βιβλίο του

⁸ Ελεύθερη μετάφρασή του: «[...] Joyce cannot be read - he can only be re-read»

χρόνου και τον Joyce οπαδό της σχολής Einstein (Βογιατζάκη, 2016). Παρότι η ανάγνωση του *Οδυσσέα* υπό το πρίσμα της ειδικής σχετικότητας μπορεί να καρποφορήσει μόνο στο σχετικά επιφανειακό πλαίσιο της σύγκρισης του αφηγηματικού κατακερματισμού και της διαφορετικής επίδρασης του εκάστοτε σημείου αναφοράς στην παρατήρηση της πραγματικότητας (η σημασία της οποίας τονίστηκε και διευρύνθηκε μέσω της ειδικής σχετικότητας), εν τούτης η αναφορά αυτής της σύνδεσης είναι σημαντική, κυρίως γιατί αποτελεί σημείο της εποχής και δείγμα της συνύπαρξης και συνδιαλλαγής φυσικής και λογοτεχνίας στους κριτικούς και συγγραφικούς κύκλους.

Αντίστοιχη αφηγηματική προσέγγιση εντοπίζεται και στο *La Vie mode d'emploi* (*Ζωή Οδηγίες Χρήσεως*) του Georges Perec, ωστόσο εδώ, ο χαρακτηρισμός «χωρική φόρμα» θα μπορούσε να θεωρηθεί εντελώς κυριολεκτικός και η σύνδεση του έργου με την ειδική σχετικότητα -παρότι εξεζητημένη- περισσότερο υπαρκτή. Ο Perec δημιουργεί μια λεπτομερή αρχιτεκτονική κατασκευή, τόσο στο αφηγηματικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο της χωρικής διάστασης του σκηνικού του μυθιστορήματος. Στο μυθιστόρημα παρακολουθούμε τη ροή της ζωής μιας πολυκατοικίας του Παρισιού του 19^{ου} αιώνα. Κοιτάμε με λεπτομέρεια τα διαμερίσματα, την αισθητική των ενοίκων της, μαθαίνουμε για τις ιστορίες τους, τις σχέσεις τους και όλα αυτά μέσα σε ένα κείμενο που αφήνει την αίσθηση του παρόντος, παρόλο που συντίθεται από ιστορίες που λαμβάνουν χώρα με μεγάλες χρονικές αποκλίσεις μεταξύ τους. Το *Ζωή Οδηγίες Χρήσεως* είναι, όπως πολύ εύστοχα διαπιστώνει η Κωστοπούλου (2018, σελ 91-92): «[...] ένα κείμενο όπου αρχιτεκτονική και λογοτεχνία πλέκονται τόσο στενά που βιβλίο και κτίριο γίνονται ένα». Ο Perec αξιοποιώντας στο έπακρο την έννοια της χωρικής φόρμας, καταφέρνει να σχετικοποιήσει τον αφηγηματικό χρόνο και να συμπυκνώσει έναν αιώνα σε μια στιγμή· αυτή του θανάτου ενός εκ των ενοίκων. Παραδόξως ολόκληρο το βιβλίο λαμβάνει χώρα τη στιγμή του θανάτου του Bartlebooth κι ας περιλαμβάνει ιστορίες και γεγονότα που έλαβαν χώρα αιώνες πριν τη μοιραία στιγμή. Συνεπώς, ενώ ο χρόνος του αφηγήματος είναι στιγμιαίος, ο χρόνος της ιστορίας της πολυκατοικίας εκτείνεται από λίγα λεπτά μέχρι μερικούς αιώνες πριν τη στιγμή του θανάτου (Beard, 1992). Μπορούμε να πούμε ότι ο χρόνος της αφήγησης συμπεριλαμβάνει αυτό το “ειδικό” που ο Bakhtin απαρνείται στον ορισμό του για τον χρονότοπο· το ειδικό του «σχετικού» που οδηγεί στη διαστολή του χρόνου. Ο Perec κατορθώνει να καθοδηγήσει τον αναγνώστη σε ένα εκτενές και λεπτομερές ταξίδι μέσα στα βάθη της πολυκατοικίας του και να τον επιστρέψει ξανά στην στιγμή που πυροδότησε την ιστορία. Ο χρόνος στο ρολόι του ταξιδευτή αναγνώστη

διαστέλλεται, ωστόσο ο χρόνος του βιβλίου, πίσω στο σημείο εκκίνησης, παραμένει παγωμένος στις στιγμές θανάτου του Bartlebooth. Όπως αναφέρει και ο Beard (1992), το χρονικό διάστημα του μυθιστορήματος μπορεί να χαρακτηριστεί στιγμιαίο -η στιγμή του θανάτου του Bartlebooth περίπου στις οκτώ της 23^{ης} Ιουνίου του 1975- αλλά και εκτεταμένο, με το εύρος να κυμαίνεται από λίγα λεπτά έως και αιώνες πριν τη μοιραία στιγμή του θανάτου του Bartlebooth.

Στα δυο αυτά έργα, υπάρχει διάχυτη η αίσθηση ότι τα γεγονότα και οι χαρακτήρες δεν εξελίσσονται στον χρόνο, αλλά παραμένουν χωρικές μονάδες παγωμένες στον χρόνο. Με αυτή την έννοια τα δυο αυτά έργα χαρακτηρίζονται από απουσία πλοκής, τουλάχιστον με την ευρεία χρήση του όρου. Η μυθοπλαστική πραγματικότητα προσεγγίζεται μόνο ως αποτέλεσμα της επεξεργασίας και ενοποίησης των διαφορετικών κομματιών. Ο αναγνώστης- παρατηρητής ερχόμενος αντιμέτωπος με τον κατακερματισμό και την υποκειμενοποίηση της μυθοπλαστικής πραγματικότητας, αμφισβητεί την έννοια της απόλυτης αλήθειας και αδυνατώντας να αναπτύξει μια μονοσήμαντη ανάγνωση, καταλήγει να επαναπροσδιορίζει τον ρόλο του στην παραγωγή της μυθοπλαστικής πραγματικότητας.

2.2.2. Η σχετικοποίηση της αφηγηματικής αλήθειας

Προς το παρόν έγινε λόγος κυρίως για τον τρόπο που οι νέες θεωρήσεις για το «σχετικό» του χρόνου και του χώρου άλλαξαν τις αφηγηματικές τεχνικές. Όμως, ενδιαφέρουσες αφηγηματικές προσεγγίσεις δεν προέκυψαν μόνο από πειραματισμούς στην χωροχρονική οργάνωση του υλικού αλλά και από παράδοξες επιλογές που αφορούν τον αφηγητή και την αφήγησή του ως μια διαδικασία αβέβαιη και υποκειμενική.

Ιδιαίτερα πρόσφορο παράδειγμα για αυτή την όψη της σχετικοποίησης της μυθοπλαστικής πραγματικότητας, αποτελεί αυτό του Vladimir Nabokov και τον καινοτόμων επιλογών που ακολουθεί στους αφηγητές του σε μερικά από τα πιο γνωστά μυθιστορήματά του, όπως για παράδειγμα στο «*Ada or Ardor: A family chronicle*» (*Άντα*), όπου ο αφηγητής αφήνει να αιωρούνται αρκετές αντιφάσεις σε ότι αφορά τη χρονική ροή των γεγονότων ή το χωροχρονικό σκηνικό, τις οποίες φαίνεται απρόθυμος να ξεκαθαρίσει. Ο Nabokov σκαρφίστηκε έναν περίπλοκο και περίτεχνο τρόπο να εμπλέξει τον αναγνώστη και να φωτίσει την ρευστή φύση της αλήθειας στις αφηγήσεις. Η *Άντα* αποτελεί το ομώνυμο έργο του Van, στο οποίο περιγράφεται ο έρωτας του με την αδερφή του. Ο κύριος αφηγητής λοιπόν είναι ο Van, ωστόσο, στο κείμενο υπάρχουν

υποσημειώσεις και σχόλια που ξεκαθαρίζουν ότι το κείμενο που τελικά διαβάζει ο αναγνώστης είναι προϊόν πολλαπλών απόψεων. Το κείμενο έχει συνταχθεί από τον Van, επιμελήθηκε από την Ada, μεταγράφηκε από τη γραμματέα του και ετοιμάστηκε για δημοσίευση από τον επιμελητή του. Μελετώντας την έρευνα της Trusdale (2010) καταλήγουμε ότι αυτή η επιλογή του Nabokov ορίζει τουλάχιστον τρία αφηγηματικά επίπεδα που με τη σειρά τους δομούν διαφορετικές όψεις της μυθοπλαστικής πραγματικότητας· τη πραγματικότητα του αφηγητή Van που βασίζεται στις μνήμες του, μια υπονοούμενη πραγματικότητά που παρέχει ένα πιο ασφαλές πλαίσιο για να εξεταστούν οι ισχυρισμοί του αφηγητή (οι υποσημειώσεις των Ada, Violet και Ronald Oranger) και τέλος μια συνδυαστική πραγματικότητα όπως αυτή προκύπτει έπειτα από την ανάμειξη του αναγνώστη. Όπως μας επισημαίνει λοιπόν η Trusdale (2010), αυτές οι φανταστικές πραγματικότητες βρίσκονται σε διάλογο με τον πραγματικό κόσμο, αμφισβητώντας τα όρια μεταξύ χωρών, χρονικών περιόδων και μεταφυσικών καταστάσεων. Αναλογιζόμενοι ότι το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου περιέχει το δοκίμιο του Van «The texture of time» στο οποίο περιγράφεται η αντίληψη του για τον χρόνο και διαφωνία του για την σχετικότητα του Einstein, είναι πιθανόν ότι ο Nabokov αξιοποίησε την έννοια της σχετικότητας –ή καλύτερα μια παραλλαγή αυτής- και αφηγηματικά.

Αντίστοιχα, στο μυθιστόρημα του Thomas Mann «*The Magic Mountain*», ο πρωταγωνιστής Castrop, έρχεται αντιμέτωπος με έναν αυξανόμενο προβληματισμό που αφορά τον χρόνο και την πραγματικότητα. Αρκετές έρευνες έχουν συνδέσει το έργο με τη θεωρία της Ειδικής Σχετικότητας του Einstein, γεγονός που δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς και ο ίδιος ο Thomas Mann μελέτησε την έννοια της ειδικής σχετικότητας, γεγονός που φαίνεται τόσο από άρθρα που δημοσίευσε την εποχή που έγραφε το βιβλίο, όσο και από τις ημερολογιακές σημειώσεις του (Prusok, 1973; Greenberg, 1985). Ο πρωταγωνιστής Castrop, από την πρώτη στιγμή που καταφθάνει στο σανατόριο του Berghof, προβληματίζεται για τη φιλοσοφία του χρόνου, για την κίνηση στο χώρο και πώς αυτή επηρεάζει τον χρόνο. Σύμφωνα με την Greenberg (1985), η θεωρία της ειδικής σχετικότητας εμπλέκεται μέσω του τρόπου που παρουσιάζεται η πραγματικότητα από τον «παρεμβατικό αφηγητή», των σκέψεων του πρωταγωνιστή και της πρόσληψης του αναγνώστη. Ο Castrop εξετάζει τα φαινόμενα ως παρατηρητής, αλλά ωστόσο συμμετέχει σε αυτά. Στην ίδια θέση βρίσκεται επίσης ο αφηγητής αλλά και ο αναγνώστης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργούνται και σε αυτή την περίπτωση τρία αφηγηματικά επίπεδα τα

οποία ανάγουν το ζήτημα του παρατηρητή στην πρόσληψη του χρόνου, ως κυρίαρχο προβληματισμό του έργου.

Σε αντίθεση με τα πρώτα παραδείγματα της *υποενότητας* 2.2.2, ο τρόπος που εμπλέκεται η σχετικότητα στο «*Ada: A family chronicle*» και στο «*The Magic Mountain*» δεν υπονομεύει την πλοκή, αλλά την αξιοποιεί ως φορέα προβληματισμού για το αν η αφηγηματική πραγματικότητα μπορεί να οριστεί μονοσήμαντα.

2.3. ΟΙ ΚΑΤΟΠΤΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΚΒΑΝΤΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ

2.3.1. Η φαντασμαγορία ως κύριο συστατικό της μυθοπλαστικής πραγματικότητας

Η αφηγηματολογία διακρίνει δυο επίπεδα στην κατασκευή ενός κειμένου: το «τι» και το «πώς». Το «τι» είναι ο κόσμος όπως κατασκευάζεται στο μυαλό του αναγνώστη. Είναι ο μύθος, η ιστορία (*fabula/historie/story*) η οποία μένει ανεπηρέαστη από τους τρόπους που την αναπαριστά ο καλλιτέχνης. Σε αυτό το επίπεδο ανήκουν οι χαρακτήρες και ο χωρόχρονος/σκηνικό της ιστορίας. Το «πώς» περιλαμβάνει όλες τις αφηγηματικές τεχνικές που συμβάλλουν στην κατασκευή του «αφηγήματος» (*syuzhet, narration*). Βασικοί παράμετροι για την οικοδόμηση του είναι η σχέση του αφηγητή με την ιστορία και τον αναγνώστη (εστίαση, φωνή), η πλοκή, οι αφηγηματικοί τρόποι και η γλώσσα που αξιοποιείται. Η ιστορία της λογοτεχνίας παρέχει επαρκής αποδείξεις ότι η φαντασία της μυθοπλασίας δεν περιορίστηκε αποκλειστικά στις θεωρήσεις του Νεύτωνα για τον χώρο και τον χρόνο. Πολύ πριν τις νέες θεωρήσεις για την πραγματικότητα, όπως αυτές προέκυψαν από τη θεωρία της σχετικότητας και της κβαντικής μηχανικής, η λογοτεχνία παρουσίασε περίπλοκες τοπολογίες που δεν συμβάδισαν με τις περιγραφές της νευτώνειας φυσικής. Ωστόσο, ενώ είναι εύκολο να εντοπιστούν ιδιαίτερες τοπολογίες σε αρχαίους μύθους, παραμύθια ή μεσαιωνικές ιστορίες, η παρουσία τους άρχισε να φθίνει τον 18^ο και 19^ο αιώνα, καθώς εγκαθιδρύονταν ο ρεαλισμός. Με την εγκαθίδρυση του ρεαλισμού στις τέχνες και την πρωτοκαθεδρία της νευτώνειας φυσικής, η γοτθική και βικτοριανή φαντασία περιθωριοποιήθηκε καθώς δεν συμβάδισε με τους φυσικούς νόμους (Gomel, 2014). Όμως με την άνοδο του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού, η νευτώνεια προσέγγιση για τον χώρο και τον χρόνο

έδωσε σιγά σιγά τη θέση της σε αφηγήσεις που εμπλέκουν πιο περίπλοκες χωροχρονικές δομές (Gomel, 2014).

Αντίστοιχες κομβικές αλλαγές ξεκίνησαν τη δεκαετία του σαράντα και για το λατινοαμερικάνικο μυθιστόρημα (Varela, 2001). Το νέο μυθιστόρημα επηρεάστηκε από την ευρωπαϊκή λογοτεχνία, ωστόσο δεν άργησε να ανακτήσει την ανεξαρτησία του. Οι λατινοαμερικάνοι συγγραφείς αντέδρασαν στον ρεαλισμό, αμφισβήτησαν τη δυνατότητα απόλυτης κατανόησης του κόσμου και διερεύνησαν τις συνέπειες αυτής της αμφισβήτησης στα μυθιστορήματά τους. Όπως και οι ευρωπαίοι μοντερνιστές, οι συγγραφείς αυτοί συνειδητοποίησαν ότι η παραδοσιακή αντίθεση μεταξύ πραγματικότητας και φαινομένων αποτελούσε μέρος του παιχνιδιού της ιδεολογίας, με τον υποκειμενισμό να κερδίζει χώρο έναντι των αυστηρών αντικειμενικών-ρεαλιστικών αφηγήσεων.

Η τάση ορισμένων λατινοαμερικάνων, κυρίως, συγγραφέων να διαρρηγνύουν το κατά τα άλλα ρεαλιστικό κείμενο τους, με φανταστικές τοπολογίες, χρονικές ακολουθίες ή απίστευτα γεγονότα ονομάστηκε «μαγικός ρεαλισμός» (*Magic Realism*) και αποτελεί ένα ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος που μπλέκει το πραγματικό και το φανταστικό με τέτοιο τρόπο ώστε το κείμενο να μην μπορεί να χαρακτηριστεί αμιγώς φανταστικό ή να κατηγοριοποιηθεί σε λογοτεχνικά είδη φαντασίας. Για παράδειγμα, στη μυθοπλασία του Jorge Luis Borges, σε αρκετές περιπτώσεις, η πραγματικότητα αποκαλύπτεται ως φαντασίωση και ό,τι μοιάζει φανταστικό αποδεικνύεται ότι αποτελεί μια ακριβέστατη έκφραση του πραγματικού (Varela, 2001).

Στο διήγημα «*The lottery in Babylon*» («*Το λαχείο στη Βαβυλώνα, 1941*») του Borges περιγράφεται μια κοινωνία στην οποία το πεπρωμένο κάθε ατόμου καθορίζεται με βάση την επιλογή ενός λαχείου που είναι μυστικό, δωρεάν και ανοικτό σε όλους. Αυτή η λοταρία, η οποία λέγεται ότι στήθηκε από κάποια “Εταιρεία”, έχει οδηγήσει την κοινωνία σε ένα ατελείωτο παιχνίδι τύχης, το οποίο ορίζει κάθε έκφανση της ζωής των μελών της. Αναλογιζόμενοι τα ζητήματα αιτιοκρατίας, ντετερμινισμού και τυχαιότητας που ανέκυψαν με την θεμελίωση της κβαντομηχανικής, δεν είναι δύσκολο να προβούμε σε αντιστοιχίες. Όπως αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο και ειδικότερα στην υποενότητα «1.3.3. Η έννοια του ντετερμινισμού», οι πιθανότητες και η απροσδιοριστία αποτελούν, σύμφωνα με την επικρατούσα Κβαντομηχανική, εγγενή χαρακτηριστικά του μικρόκοσμου, παραδοχή η οποία προέκυψε έπειτα από μακροχρόνιες φιλοσοφικές, θεωρητικές και πειραματικές διαμάχες. Στη Βαβυλώνα του διηγήματος «[...] το

*Λαχείο αποτελεί βασικό μέρος της πραγματικότητας*⁹ ενώ για την Εταιρεία που ελέγχει τη λοταρία, υπάρχουν οι εξής εκδοχές:

«[...] η Εταιρεία έχει πάψει να υπάρχει εδώ και αιώνες, πως η ιερή αταξία της ζωής μας είναι πέρα για πέρα κληρονομική, παραδοσιακή· μια άλλη, αντίθετα, θέλει η Εταιρεία αιώνια να κηρύσσει πως θα ζει μέχρι την τελευταία νύχτα [...]. Μια άλλη δηλώνει πως η Εταιρεία είναι παντοδύναμη, αλλά ασκεί την εξουσία της μόνο πάνω σε μικροσκοπικά πράγματα [...] Μια άλλη, δια στόματος προσωπιδοφόρων αιρεσιάρχων, πως η *Εταιρεία δεν υπήρξε ποτέ κι ούτε θα υπάρξει ποτέ*. Μια άλλη, εξίσου απαίσια, πως είναι αδιάφορο αν δέχεσαι ή αρνείσαι την ύπαρξη αυτού του ζοφερού σωματείου, γιατί η Βαβυλώνα δεν είναι τίποτ' άλλο παρά ένα άπειρο παιχνίδι της τύχης»¹⁰

Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί την τελευταία παράγραφο του διηγήματος και την καρδιά του συμβολιστικού χαρακτήρα του κειμένου. Όλες αυτές οι εκδοχές για την ύπαρξη και τον ρόλο της Εταιρείας, θα μπορούσαν κάλλιστα να περιγράψουν τις διάφορες αναγνώσεις που προκύπταν στα πειραματικά και θεωρητικά δεδομένα και οδήγησαν τελικά στην παραδοχή ότι η φύση είναι εγγενώς πιθανοκρατική. Ας θυμηθούμε ότι αρκετοί ήταν οι επιστήμονες που διατείνονταν ότι η αβεβαιότητα *δεν υπήρξε, ούτε θα υπάρξει* πραγματικά, παρά αποτελεί προϊόν της ανθρώπινης αδυναμίας να εντοπίσει της κρυμμένες μεταβλητές που οδηγούν σε ντετερμινιστικές περιγραφές. Ας θυμηθούμε επίσης ότι η αβεβαιότητα ως χαρακτηριστικό και οι πιθανότητες ως εργαλείο, εμφανίζονται μόνο όταν θέλουμε να εξετάσουμε *μικροσκοπικά πράγματα*, όπως τα υποατομικά σωματίδια.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να διευκρινιστεί πως δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι ο κ. J. L. Borges υπονοούσε τα παραπάνω όταν στον πρόλογο της συλλογής έκανε αναφορά για τον συμβολικό χαρακτήρα του διηγήματος. Ωστόσο, είναι αδιαμφισβήτητο ότι τέτοιου είδους ρηξικέλευθες αλλαγές στην πρόσληψη και αποτύπωση της πραγματικότητας, δεν μπορούν παρά να επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα ένα ευρύ φάσμα επιστημών και κοινωνικών διεργασιών/πρακτικών, όπως επίσης είναι αδιαμφισβήτητο ότι η λογοτεχνία με τον ένα ή με τον άλλον τρόπο εμπεριέχεται τόσο στις επιστήμες όσο και στις κοινωνικές πρακτικές.

Η περίπτωση του J. L. Borges δεν σταματά να μας ξαφνιάζει και να φωτίζει το κοινό πλέγμα στο οποίο συνυπάρχουν όλα όσα *κάνει* η ανθρωπότητα. Στην ίδια συλλογή, υπάρχει το

⁹ Σελ 175 «Χορχε Λουις Μπόρχες Άπαντα τα Πεζά Ι» 2019 μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης.

¹⁰ Σελ 182 «Χορχε Λουις Μπόρχες Άπαντα τα Πεζά Ι» 2019 μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης

διήγημα «The Garden of Forking Paths, 1941» («Ο κήπος με τα δια κλαδωτά μονοπάτια»), το οποίο έχει δανείζει τον τίτλο του σε ολόκληρη τη συλλογή και αποτελεί ένα από τα πιο πολυσυζητημένα διηγήματα στους κόλπους της Φυσικής. Πρόκειται για ένα αστυνομικό διήγημα που ο Borges προτείνει, εν αγνοία του, μια λύση σε ένα ακόμη άλυτο για την κβαντομηχανική πρόβλημα. *Ο κήπος με τα διακλαδωτά μονοπάτια*, που δημοσιεύτηκε το 1941, προβλέπει κυριολεκτικά τη διδακτορική διατριβή του Hugh Everett που δημοσιεύτηκε το 1957 με τον τίτλο «Relative State Formulation of Quantum Mechanics» δηλαδή τη *Θεωρία των Πολλαπλών Συμπάντων* όπως αργότερα ονομάστηκε-εκλαϊκεύτηκε από τον Bryce DeWitt. Όπως εξηγήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, τα κβαντικά συστήματα (π.χ ένα φωτόνιο, ηλεκτρόνιο κτλ.) περιγράφονται από μια εξίσωση επαλληλίας, δηλαδή από ένα άθροισμα πιθανών καταστάσεων. Όταν πραγματοποιείται μια κβαντική μέτρηση, η εξίσωση “καταρρέει” στη μια από αυτές, ωστόσο, το αποτέλεσμα αυτό προέκυψε επειδή η μέτρηση επηρέασε το σύστημα. Στην κβαντομηχανική θεωρείται ότι η κατάσταση επαλληλίας είναι μια υπαρκτή συνθήκη - η γάτα είναι νεκρή και ζωντανή ταυτόχρονα σύμφωνα με το περίφημο νοητικό πείραμα του Schrödinger¹¹. Απαντήσεις σε αυτό το παράδοξο προσπάθησε να δώσει αρχικά η θεωρία των κρυμμένων μεταβλητών -η οποία όπως είδαμε δεν κατάφερε να επικρατήσει- και αργότερα η Θεωρία των Πολλαπλών συμπάντων, την οποία και θα αντιπαραβάλλουμε με τις περιγραφές του διηγήματος. Σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις των Rojo, (2005) και Moran (2012) η παραδοξότητα στη σημασία της κατάστασης επαλληλίας μπορεί να αρθεί αν την εξετάσουμε υπό το πρίσμα της θεωρίας των πολλαπλών συμπάντων, η οποία περιγράφεται αρκετά ικανοποιητικά από το παρακάτω απόσπασμα του διηγήματος:

«Αυτό το πλέγμα των χρόνων που πλησιάζουν, διακλαδώνονται, τέμνονται ή αλληλοαγνοούνται επί αιώνες, αγκαλιάζει όλες τις δυνατότητες. Εμείς δεν υπάρχουμε στην

¹¹ Σύμφωνα με το *παράδοξο της γάτας του Schrödinger*, αν κλείσουμε σε ένα κουτί μια γάτα και έναν ραδιενεργό πυρήνα -που υπακούει στους νόμους της κβαντομηχανικής και έχει πιθανότητα 1/2 να διασπαστεί και να σκοτώσει την γάτα- τότε η εξίσωση επαλληλίας που περιγράφει την κατάσταση του πυρήνα (½ να διασπαστεί και άλλο ½ να μην διασπαστεί) ορίζει επίσης τη ζωή ή τον θάνατο της γάτας. Έτσι, μέχρις ότου η κυματοσυνάρτηση «καταρρεύσει» μέσω της παρατήρησης (π.χ το άνοιγμα το κουτιού) σε μία από τις δυο επιλογές, η γάτα παραμένει σε μια «νεκροζώντανη κατάσταση». Ο φιλοπερίεργος αναγνώστης μπορεί να προστρέξει στο: Cushing, J., T. (2003). Φιλοσοφικές έννοιες στη Φυσική: Η ιστορική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστημονικών θεωριών, σελ 409-412, για μια πιο αναλυτική περιγραφή του *παράδοξου της γάτας του Schrodinger*.

πλειονότητα αυτών των χρόνων· σε κάποιους υπάρχουν εσείς, αλλά όχι εγώ· σ' άλλους, εγώ και όχι εσείς· σε άλλου, πάλι υπάρχουμε και οι δύο [...]»¹²

Σύμφωνα με τη Θεωρία των Πολλαπλών Συμπάντων, όλα όσο μπορούν να συμβούν, συμβαίνουν σε οποιονδήποτε από τους κόσμους που δημιουργούνται κατά την παρατήρηση ή όπως το περιγράφει ο Everett στην εργασία του, η παρατήρηση (η διαδικασία της μέτρησης), δεν είναι μια γραμμική ακολουθία αλλά ένα διακλαδισμένο δέντρο με όλα τα πιθανά αποτελέσματα να υπάρχουν ταυτόχρονα (Rojo, 2005).

2.3.2. Το παράδοξο ως κατασκευή

Εάν, ένα κείμενο καθιστά σαφές ότι το παράδοξο αποτελεί προϊόν του μυαλού του χαρακτήρα τότε μπορούμε κανονικά να ανακατασκευάσουμε τα γεγονότα από άλλες ενδείξεις στο κείμενο και να μετρήσουμε τη διαφορά μεταξύ της υποκειμενικής αντίληψης και της αντικειμενικής (κειμενικής) πραγματικότητας. Μια πιο ενδιαφέρουσα κατάσταση προκύπτει όταν το κείμενο δεν μας παρέχει αρκετές πληροφορίες για να το πράξουμε και παραμένουμε διαρκώς αβέβαιοι εάν το παράδοξο είναι μια ψυχολογική εκτροπή ή αποτελεί δομικό στοιχείο της κειμενικής πραγματικότητας (Gomel, 2014).

Στο μυθιστόρημα του Thomas Pynchon «*The Crying of Lot 49*» (*Η συμμαορία των 49 στο σφυρί*) που εκδόθηκε το 1965, η παράξενη αναζήτηση της Οιδίπα Μασ στην Καλιφόρνια για μια συνωμοσία 800 χρόνων είναι, τόσο για τον χαρακτήρα όσο και για τον αναγνώστη, μια απογοητευτική, εκνευριστική αλλά και διαφωτιστική εξάσκηση της αβεβαιότητας και της εντροπίας. Όσα περισσότερα μαθαίνει η πρωταγωνίστρια, τόσο λιγότερα καταλαβαίνει· όσο αυξάνονται οι πληροφορίες, τόσο πυκνώνει το μυστήριο. Στο τέλος, η Οιδίπα είναι αποφασισμένη να μάθει την αλήθεια, λίγο όμως πριν την αποκάλυψη, το βιβλίο τελειώνει αφήνοντας ανοιχτά όλα τα ενδεχόμενα (Δημητρούλης, 2017). Σύμφωνα με την ενδιαφέρουσα ανάγνωση του Harry Brown (1997), ο χαρακτήρας προχωράει μέσα από τρία στάδια που παρουσιάζουν τη λειτουργία της απροσδιοριστίας στην ζωή της πρωταγωνίστριας και στη μεταμοντέρνα Αμερική. Στο πρώτο στάδιο, η Οιδίπα, ως πιστός Νευτώνειος χαρακτήρας, κρατάει την πεποίθηση ότι κάπου εκεί έξω υπάρχει η αλήθεια και πρέπει να βρεθεί. Καθώς περνάει στο δεύτερο στάδιο διαπιστώνει ότι οι

¹² Σελ 216 «Χορχε Λουις Μπορχες: Άπαντα τα Πεζά Ι» 2019 μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης.

προσπάθειες της να βρει την υπερβατική αλήθεια έχουν ως αποτέλεσμα την απογοήτευση, την σύγχυση και την αβεβαιότητα. Υποψιάζεται ότι έχει γίνει παρανοϊκή, αρχίζει να συνειδητοποιεί την υποκειμενικότητα της αναζήτησης της και αργότερα καταλαβαίνει ότι αυτό που πραγματικά έχει ανακαλύψει είναι ότι η πραγματικότητα διαθλάται πάντα μέσα από τη δική της αντίληψη. Στο τρίτο στάδιο, ο χαρακτήρας δεν βυθίζεται στην απελπισία αλλά αποδέχεται τις εξηγήσεις και βλέπει την αναζήτηση της να τελειώνει όχι με αποτυχία και καταστροφή αλλά με έναν νέο τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας.

Η πορεία και η εξέλιξη του χαρακτήρα της Οιδίπα Μάας προσομοιάζει με τη στάση της επιστημονικής, φιλοσοφικής και λογοτεχνικής κοινότητας απέναντι στις νέες θεωρήσεις της Φυσικής όπως προέκυψαν στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Αρχικά υπήρξε επιφυλακτικότητα ως προς την πραγματική όψη της απροσδιοριστίας: είναι η απροσδιοριστία εγγενής ιδιότητα της ύλης ή απλά υποδεικνύει την αδυναμία της ανθρωπότητας να ορίσει - εξαιτίας περιορισμένων μέσων και δυνατοτήτων- όλες της παραμέτρους που καθορίζουν τη συμπεριφορά των σωματιδίων στον μικρόκοσμο; Τελικά, με την επικράτηση της σχολής της Κοπεγχάγης, θεμελιώνεται μια νέα αντίληψη για την πραγματικότητα. Η αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg, σε συνδυασμό με την παρεμβατικότητα της ανθρώπινης μέτρησης στο παρατηρούμενο σύστημα (observer effect) -όπως αυτή προκύπτει από την παραπάνω αρχή- οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό των εννοιών της αντικειμενικότητας και της αιτιότητας στην επιστήμη.

Το βιβλίο, όπως και η αρχή της απροσδιοριστίας, αμφισβητεί την πεποίθηση ότι μπορεί να υπάρξει κάποιο είδος απόλυτης αλήθειας-γνώσης ή παγιωμένης πραγματικότητας που να σχετίζεται με την έννοια της παρατήρησης. Στο κείμενο του Rynchon οι χαρακτήρες του μπορεί να αλληλοεπιδρούν για τη δημιουργία πλοκής αλλά μπορεί να αλληλοεπιδρούν και χωρίς κάποιον συγκεκριμένο λόγο. Η αναζήτηση της Οιδίπα, όπως αυτή ενός κβαντικού φυσικού, αποκρύπτει την αλήθεια καθώς την ανακαλύπτει και επιτυγχάνει τη γνώση καθώς και την έλλειψη αυτής (Brown, 1977).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Φτάνοντας στο τέλος της αναζήτησης της πραγματικότητας και των αντανakλάσεων της στα λογοτεχνικά κείμενα, γίνεται πλέον πιο ορατό αυτό το κοινό πλέγμα που ενώνει τα πεπραγμένα της ανθρωπότητας· η *συλλογική συνείδηση* όπως την ονομάζει και ο Lucien Goldmann (1964), μεταξύ άλλων. Η λογοτεχνία, διένυσε μια μακρά περίοδο αλλαγών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, τα σπαράγματα της οποίας ευδοκούν και διαμορφώνουν τη λογοτεχνική πρακτική και κριτική μέχρι σήμερα. Οι αλλαγές αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο της γενικότερης διάθεσης επανεξέτασης των βεβαιοτήτων και των αξιών, που δεν άφησε ανεπηρέαστες τις “Θετικές Επιστήμες” και δη αυτή της Φυσικής, η οποία και διένυσε μια από τις πιο επαναστατικές εποχές.

Εξετάζοντας την παράλληλη πορεία Λογοτεχνίας και Φυσικής εντοπίσαμε αρκετά σημεία συνάντησης στα ερευνητικά δεδομένα και στα συμπεράσματα των δυο επιστημονικών κλάδων. Αυτό που επίσης έγινε φανερό, είναι ότι τα λογοτεχνικά έργα της εποχής, δεν στόχευαν στην αντανakλαση των νέων θεωρήσεων της Φυσικής, αλλά σχολίασαν, όπως κάθε κοινωνικό δεδομένο, τις παραλλαγές τους, επιβεβαιώνοντας τον Goldmann, ο οποίος και θεωρούσε ότι «Το λογοτεχνικό έργο δεν είναι απλή αντανakλαση μιας συλλογικής κοινωνικής συνείδησης, αλλά η κατάληξη [...] διαφόρων τάσεων [...] που πρέπει να συλλάβουμε ως δυναμική πραγματικότητα» (σελ 58, 1979).

Από την διατύπωση της Ειδικής Σχετικότητας και της Κβαντομηχανικής, έχει περάσει ένα αιώνας γεμάτος επιστημονικές ανακαλύψεις, ανατροπές και πειραματικούς άθλους! Πολλά από αυτά που προέβλεψαν οι επιστήμονες, επαληθεύθηκαν, ενώ άλλα φαίνεται να προσπεράστηκαν. Θα παρουσίαζε ενδιαφέρον να εντοπιστεί αν αυτές οι αλλαγές στην επιστήμη της φυσικής εμπεριέχονται με κάποιον τρόπο στην λογοτεχνία του 21^{ου} αιώνα. Ένα άλλο πεδίο έρευνας θα μπορούσε να αφορά την ελληνική πραγματικότητα και την ελληνική πεζογραφία. Ενώ υπάρχουν αρκετές έρευνες που μελετούν το ευρωπαϊκό και αμερικάνικο μυθιστόρημα υπό το πρίσμα της Κβαντομηχανικής και της Σχετικότητας -εδώ παρουσιάστηκαν μόνο μερικές από αυτές- δεν εντοπίστηκαν αντίστοιχες έρευνες για την ελληνική πεζογραφία του 20^{ου} αιώνα. Θα παρουσίαζε ενδιαφέρον να εξεταστεί αν και πόσο επηρεάστηκε η ελληνική πεζογραφία από τις νέες θεωρήσεις για την πραγματικότητα και με ποιον τρόπο αποτυπώθηκαν οι προβληματισμοί των συγγραφέων στα λογοτεχνικά κείμενα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abrams, M., H. (2005). *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*. [Γ. Δεληβοριά, Σ. Χατζηιωάννου μεταφρ.] Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Barthes, R. (1977). *Image- Music- Text*. London: Fondana Press.
- Bakhtin, M., M. (1981). *Forms of Time and of the Chronotope in the novel*. Στο M. Holquist (επιμ), *The Dialogic Imagination: Four essays by M. Bakhtin* (pp. 84-258). Austin: University of Texas Press.
- Beard, T., E. (1992). *Les bateleurs-jongleurs : word-lists in narrative, with special reference to 'La vie mode d'emploi' by Georges Perec*. Phd Thesis, Bristol: Bristol University. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://research-information.bristol.ac.uk>
- Βογιατζάκη, Ε. (2016). *Τα αισθητικά ρεύματα στην ευρωπαϊκή και τη νεοελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bohnenkamp, Dennis. 1989. *Post-Einsteinian Physics and Literature: Toward a New Poetics*. Mosaic 22.3: pp 19–30.
- Born, M. (1951). *The Restless Universe*. New York: Dover Publications (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1935).
- Brinker, M. (1980). *Two Phenomenologies of Reading: Ingarden and Iser on Textual Indeterminacy*. Poetics Today, Vol1, No4, pp 203-212.
- Brown, H.J. (1997). «*Nothing new about Pynchon, Borges and Derrida*». Theses and Dissertations. 492. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://preserve.lehigh.edu/etd/492>
- Burgass, C. (2000). «*A Brief Story of Postmodern Plot*». The Yearbook of English Studies, Vol. 30, Time and Narrative, pp. 177-186
- Culler, J. (2000). *Λογοτεχνική θεωρία: Μια συνοπτική Εισαγωγή*, (Κ. Διαμαντοπούλου μεταφρ.) Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε 1997).

- Cushing, J., T. (2003). *Φιλοσοφικές έννοιες στη Φυσική: Η ιστορική σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και επιστημονικών θεωριών*. Αθήνα: Εκδόσεις Leader Books (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1998).
- Dancygier, B., Sweetser, E. (2014) *Figurative Language*. UK: Cambridge University press.
- Δημητρούλης, Δ. (2017). *Μεταφράζοντας Τόμας Πίντσον: Πεντηκοστή ή Βαβέλ*. Εισαγωγή στο T. Pynchon, “Η ιστορία των 49 στο σφυρί” (σελ 9-20), (Δ. Δημητρούλης μεταφρ) Αθήνα: Gutenberg.
- Dolezel, L. (2004). *Ο δομισμός της σχολής της Πράγας*. Στο R.Selden (επιμ.), *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 8, Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό* (pp 239-281), (Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).
- Derrida, J. (2003) *Η γραφή και η διαφορά*. (Κ. Παπαγιώργης μεταφρ). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1967).
- Eagleton, T. (1996). *Literary Theory: An Introduction* (2nd ed.). US: The University of Minnesota Press.
- Einstein, A. (1905). *On the electrodynamics of moving bodies*. Στο *The principal of relativity, Original Papers*. Calcutta: University of Calcutta. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://archive.org/details/principleofrelat00eins/page/n5/mode/2up>
- Empson, W. (1949). *Seven types of Ambiguity*. London: Chatto and Windus.
- Frank, J. (1945). *Spatial Form in Modern Literature: An Essay in Two Parts*. *The Sewanee Review*, Vol. 53, No. 2, pp. 221-240
- Goldmann, L. (1979). *Για μια κοινωνιολογία το μυθιστορήματος* (μτφ. Ε. Βέλτσου & Π. Ρυλμον) (το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1964)
- Gomel, E. (2014). *Narrative Space and Time: Representing Impossible Topologies in Literature*. New York: Routledge.

- Greenberg, V., (1985). *Literature and the Discourse of Science: The Paradigm of Thomas Mann's "The Magic Mountain"*. Association Literature: Vol. 50, No. 1, pp. 59-73
- Heisenberg, W. (1958). *The Physicist's Conception of Nature*. trans. A. J. Pomerans, London: Hutchinson & CO (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1955 στη γερμανική γλώσσα).
- Heisenberg, W. (1962). *Physics and Philosophy*. New York: Harper & Row. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1958 στη γερμανική γλώσσα)
- Heslow, G. (1981). *Causality and Determinism*. Philosophy of Science, Vol. 48, No. 4, pp. 591-605.
- Holub, R. (2004a). *Φαινομενολογία*. Στο R.Selden (επιμ.), Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 8, Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό (pp 405-444), (Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).
- Holub, R. (2004b). *Θεωρία της πρόσληψης: η Σχολή της Κωνσταντίας*. Στο R.Selden (επιμ.), Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 8, Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό (pp 559-581), (Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).
- Holub, R. (2010). *Μοντερνισμός, νεωτερικότητα, εκσυγχρονισμός*. Στο C. Knellwolf & C. Norris (επιμ.), Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 9, Ιστορικές, φιλοσοφικές και ψυχολογικές όψεις της θεωρίας της λογοτεχνίας στον 20^ο αιώνα (pp 395-410), (Σ. Παράσχας, Μ. Πεχλιβάνος, Ε. Σηφάκη μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2001).
- Κακολύρης, Γ. (2004). *Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδομητική ανάγνωση*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκρεμμές.
- Κιτσίκης, Ν. (1989). *Η φιλοσοφία της νεώτερης φυσικής*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωστοπούλου, Χ. (2018). *Χωρο-γραφη: Προς ένα υπό κατασκευή ερώτημα περί νοήματος του χώρου διαγωνίως μέσω της Σιμον Κρυμπελλιε*, (Ερευνητικό). Βόλος: Τμήμα Αρχιτεκτόνων

Μηχανικών Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
https://issuu.com/chrkosto/docs/xwrograph_sunoliko_issuu)

Moran, D. (2012). *Borges and the Multiverse: Some Further Thoughts*. Bulletin of Spanish Studies, 89:6, 925-942

Morris, P. (2003). *Realism: New critical Idiom*. London: Routledge.

Μπενάτσης, Α. (2010). *Θεωρία λογοτεχνίας: Δομισμός και σημειωτική*. Αθήνα: Καλέντης.

Μπιτσάκης, Ε. (2003). *Το είναι και το γίνεσθαι* (5^η εκδ). Αθήνα: Δαίδαλος.

Newton, I., (1718). *The third book of Opticks, Pt.1*. London. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
<http://www.newtonproject.ox.ac.uk/view/texts/normalized/NATP00051>

Pauli, W., (1981). *Theory of relativity*. New York: Dover Publications (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1921 στη γερμανική γλώσσα).

Prusok, R., (1973). *Science in Mann's Zauberberg: The concept of space*. PLMA 88 pp.52-61

Rajo, A., G., (2005) *The Garden of the Forking Worlds: Borges and Quantum Mechanics* Oakland Journal 9 (2005). 69-78

Rorty, R. (2004). *Αποδόμηση*. Στο R.Selden (επιμ.), Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 8, Από τον φορμαλισμό στον μεταδομισμό (pp 239-281), (Μ. Πεχλιβάνος, Μ. Χρυσανθόπουλος μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1995).

Serway, R., Moses, C.J., Moyer, C.A. (2000). *Σύγχρονη Φυσική*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1989).

Τραχανάς, Σ. (2005). *Κβαντομηχανική I*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Τραχανάς, Σ. (2008). *Κβαντομηχανική II*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Τραχανάς, Σ., (2014). *Μεγάλη επιστήμη ενδιαφέρουσες ζωές: Οι πρωταγωνιστές της κβαντικής επανάστασης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Trusdale, R., (2010). *Nabokov, Rushdie, and the Transnational Imagination: Novels of Exile and Alternate Worlds*. US: Palgrave Macmillan.

Varela, M., B. (2001). *Spanish and Spanish American poetics and criticism* (Eds.). The Cambridge History of Literary Criticism, Volume 9, Twentieth-Century Historical, Philosophical and Psychological Perspectives (pp. 349-358). Cambridge: Cambridge University Press.

Waugh, P. (2010). *Μεταμοντερνισμός*. Στο C. Knellwolf & C. Norris (επιμ.), *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας Vol 9, Ιστορικές, φιλοσοφικές και ψυχολογικές όψεις της θεωρίας της λογοτεχνίας στον 20^ο αιώνα* (pp 411-434), (Σ. Παράσχας, Μ. Πεγλιβάνος, Ε. Σηφάκη μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2001).

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη παρούσα εργασία μελετήθηκαν οι τρόποι που μετασχηματίστηκε η πρόσληψη της πραγματικότητας κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, καθώς και η αποτύπωση των αλλαγών αυτών, τόσο στις θεωρίες της Φυσικής, όσο και στις Λογοτεχνικές Θεωρίες και πρακτικές. Εξετάστηκαν οι αλλαγές σε ορισμένες θεμελιακές αξίες και έννοιες που αφορούν τη φυσική πραγματικότητα, οι οποίες και συγκρίθηκαν με τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην προσέγγιση της μυθοπλαστικής πραγματικότητας μέσα από τις θεωρίες της Λογοτεχνίας αλλά και μέσα από τις συγγραφικές πρακτικές του Μοντερνισμού και του Μεταμοντερνισμού. Από τη θεωρία της Ειδικής Σχετικότητας μέχρι την Κβαντομηχανική και από την σημειωτική του Saussure ως τις θεωρίες της αναγνωστικής πρόσληψης, η πραγματικότητα υποκειμενοποιείται, το νόημα διαχέεται και ο αναγνώστης- παρατηρητής αναλαμβάνει τις ευθύνες του απέναντι στα συμπεράσματα που εξάγει και την ερμηνεία που επιλέγει. Τα λογοτεχνικά κείμενα δεν επιζητούν πλέον την αντανάκλαση της πραγματικότητας αλλά την αναζήτησή της.

ABSTRACT

In the present work we studied the ways in which the perception of reality was transformed during the 20th century, as well as the depiction of these changes, both in the theories of Physics and in the Literary Theories and Practices. We also examined the changes in some fundamental values and concepts related to physical reality, and we compared them with the changes made in the approach of imaginary reality through the theories of Literature but also through the writing practices of Modernism and Postmodernism. From the theory of Special Relativity, to Quantum Mechanics, and from Saussure's semiotics to theories of reading, reality is subjective, meaning is diffused, and the reader-observer assumes responsibility for the conclusions he draws and the interpretation he chooses. Literary texts no longer seek the reflection of reality but the search for it.

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΧΕΙΜΕΡΙΝΗ ΔΙΑΥΓΕΙΑ

Πρόλογος

Κάποιες ιστορίες είναι ανυπόφορα πραγματικές, ανυπόφορα απίθανες. Δεν είναι λοιπόν περίεργο να μπερδευτείς, να τις θεωρήσεις καλοστημένες φάρσες κάποιου τρίτου ή πλάνες του δικού σου μυαλού. Μια από αυτές τις ιστορίες με βρήκε στο ισόγειο της μονοκατοικίας που νοίκιαζα από τον Φεβρουάριο του 2017 μέχρι τον Οκτώβρη του ίδιου έτους. Βρέθηκα εκεί, σε μια ορεινή πόλη με ελάχιστους κατοίκους, για να μελετήσω τα εγκαταλελειμμένα λαϊκά και αρχοντικά σπίτια της και να αξιοποιήσω τις έρημες εικόνες τους στο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Χειμερινή Διαύγεια» που είχα αναλάβει με μια ομάδα φοιτητών μου. Στόχος αυτού του ερευνητικού ήταν να διερευνηθεί η δυνατότητα ανασύνθεσης του παρελθόντος μέσα από τα απομεινάρια των κτισμάτων της επαρχίας του περασμένου αιώνα.

Επέλεξα αυτή τη μονοκατοικία λόγω της μεγάλης αυλής και του ίσκιου που προσέφεραν τα δυο ψηλά έλατα στις άκρες του οικοπέδου. Φανταζόμουν πως τις καλές μέρες του χειμώνα και της άνοιξης θα λιαζόμουν στο μαργαριταρένιο γρασίδι και πως στον ερχομό του καλοκαιριού, η σκιά ενός καλοκλαδεμένου έλατου θα ήταν ιδανική για να απολαύσω τον πρωινό ελληνικό καφέ και να μελετήσω ενδελεχώς τις εύθραυστες ανταύγειες της άλλης ζωής, όπως τουλάχιστον υπονοούσαν τα αρχοντικά του ποταμού. Εκείνο που δεν ήξερα είναι ότι αυτή η λαϊκή μονοκατοικία θα απομυζούσε τόσο αχόρταγα το ενδιαφέρον μου για οποιοδήποτε άλλο κτίσμα της περιοχής.

Δυο όροφοι, δυο αυτόνομα σπίτια, ένα κλειδί. Την ιδιοκτήτρια δεν τη συνάντησα ποτέ και εκείνες τις πρώτες μέρες πίστεψα πως δεν θα τη γνωρίσω. Η κυρία Ελισάβετ, η μοναδική κάτοικος της γειτονιάς, με ενημέρωσε πως πάνε χρόνια που έχει φύγει από την πόλη και πως έχει αναθέσει σε αυτή τη φύλαξη του σπιτιού. Έμενα στο πάνω σπίτι, το οποίο χτίστηκε αρκετά χρόνια αργότερα από το κάτω, κάτι που δεν άργησα να διαπιστώσω. Αυτό που σίγουρα παρατήρησα από την αρχή ήταν η ιδιορρυθμία του· η ανορθόδοξη συμμετρία του. Σας παραθέτω μια από τις γκραβούρες της έκθεσης -την πιο αγαπημένη μου, ομολογώ, καθώς πραγματώθηκε λίγες μόνο ώρες μετά την άφιξή μου στο σπίτι και συνεπώς συμπυκνώνει την ευαισθησία και αθωότητα της πρώτης ματιάς-

για να σας προσφέρω μια καλύτερη εικόνα της μεγαλειώδους απλότητας αυτού του σπιτιού, αν και κάποιες ομορφιές δεν μπορούν να εξεταστούν μόνο από τα μάτια. Θα παρατηρήσετε τις καθρεπτικές συμμετρίες, δεν είναι προϊόν της φαντασίας μου, σας προκαλώ να επισκεφθείτε κάποια μελλοντική παρουσίαση της έκθεσής μας, να το διαπιστώσετε. Πόρτες και παράθυρα θα συνέπιπταν απόλυτα, αν μπορούσαμε να τσακίσουμε την πραγματικότητα στη μέση, όπως αυτή τη γκραβούρα. Για παράδειγμα, τα χωριάτικα κουρτινάκια στην εξώπορτα του πάνω σπιτιού βρίσκονται στο κάτω μέρος της, ενώ στο κάτω σπίτι τα κουρτινάκια έχουν την αναμενόμενη θέση· από το ύψος των ματιών και πάνω. Αν μπορούσατε να διπλώσετε τη σελίδα της γκραβούρας στη μέση, θα παρατηρούσατε πως συμπίπτουν απόλυτα. Ακόμα και το παράδοξο τοιχίο στο κατώφλι του πάνω σπιτιού, αυτή η άβολη τρικλοποδιά, πιθανόν να έχει ζωτική σημασία για το σπίτι καθώς εξυπηρετεί τη συμμετρία του πάνω με το κάτω, σαν μια αλληγορία, σαν ένα πρώτο σημάδι.

Εξ' αρχής με δυσκόλεψε πολύ αυτή η ιστορία. Τέλος Φεβρουαρίου: στην πόλη δεν είχε λήξει ακόμα ο χειμώνας, το χιόνι έπεφτε πυκνό, η θερμοκρασία τουλάχιστον δέκα βαθμούς κάτω από το μηδέν. Τα σώματα υπολειπούν από καιρό· εκείνη τη νύχτα σταμάτησαν εντελώς. Με ξύπνησε το κρύο, ένας ήχος που μάλλον αφορούσε το τρίξιμο των κρυστάλλων της εξώπορτας και μια λάμψη που έμοιασε με αντανάκλαση πάνω στον μικρό γυάλινο βόλο που στέκονταν στην άκρη του κομοδίνου μου. Όπως με είχε ενημερώσει η κυρία Ελισσάβητ, στον διάδρομο, πίσω από τον πίνακα με το κεντητό, υπήρχε το κλειδί του κάτω σπιτιού. Στο βάθος, στο παλιό κελάρι, θα έβρισκα τον λέβητα.

Ένωθα αδύναμος, κουτός, βρεφικός, αγέννητος. Κρύωνα, το κλειδί δεν γύριζε, με το στόμα κρατούσα τον φακό, τα σάλια μου κυλούσαν στο πιγούνι... ένα μωρό, ένα τεράστιο ανήμπορο μωρό. Η ησυχία ήταν ανυπόφορα απόλυτη. Το χιόνι απορροφούσε κάθε φύσημα των ανέμων, κάθε θρόισμα των φύλλων. Έκλαψα για λίγο και το κλειδί γύρισε. Με δυο δυνατά τραντάγματα άνοιξα την πόρτα. Εδώ ξεκινούν όλα. Σταματώ την αφήγηση. Ό,τι έχω γράψει μέχρι τώρα είναι αρκετό για να πιάσετε το νήμα της ιστορίας.

Η παρακάτω συλλογή αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της έκθεσης της «Χειμερινής Διαύγειας» όπως παρουσιάστηκε στο Πανεπιστήμιο μας. Συνοδεύει και κατευθύνει τον επισκέπτη, μέσα στον λαβύρινθο της έκθεσης. Πριν όμως σας αφήσω να περιπλανηθείτε στα κείμενα, θα ήθελα να δώσω ορισμένες διευκρινίσεις και συμβουλές· εφόσον βεβαίως μου το επιτρέψετε, ιδίως το δεύτερο. Σε ό,τι αφορά τις διευκρινίσεις: Τα κείμενα που θα ακολουθήσουν είναι πιστά των πρωτοτύπων. Δεν έχω επέμβει καθόλου σε περιεχόμενο και έκφραση, παρά μόνο

σε ορισμένες περιπτώσεις διόρθωσα κάποια λάθη στην ορθογραφία και στη σημεία στίξης, μια επιλογή, ο ισοπεδωτισμός της οποίας, δεν σας κρύβω, πως με στενοχωρεί και με θλίβει. Τώρα, σε ό,τι αφορά τις συμβουλές: στην παρακάτω καταγραφή θα έρθετε αντιμέτωποι, όπως και εγώ, με θραύσματα μιας πραγματικότητας ανορθόδοξης και απροσδόκητης. Το υλικό παρατίθεται με την ίδια σειρά που ξεδιπλώθηκε σε εμένα· δεν χρειάζεται όμως να ακολουθήσουμε τον ίδιο δρόμο. Μπορείτε δηλαδή να ξεκινήσετε διαβάζοντας τα γράμματα και έπειτα το ημερολόγιο. Σκοπός μου δεν είναι να σας χαλάσω τη διασκέδαση, ούτε να σας αναγκάσω να κρυσταλλώσετε βεβαιότητες και συμπεράσματα, αλλά αν χρειάζεστε καθοδήγηση, ή παραπάνω πληροφορίες, θα μπορέσετε να τις βρείτε στο παράρτημα, στις τελευταίες σελίδες αυτής της καταγραφής και αφήνω στην ευχέρεια σας να τις αξιοποιήσετε ή όχι.

Το ημερολόγιο της Αφροδίτης

2 Νοεμβρίου 1913

Η σφαίρα είναι ασφαλής. Θα την κάνω ξανά να δουλέψει, το ξέρω, ελπίζω όμως να μην χρειαστεί. Η μητέρα ακόμα δεν κατάφερε να βρει τον πατέρα. Δεν θα μιλήσω, δεν θα πω τίποτα. Ο πατέρας μου ζήτησε να κάνω υπομονή και αυτό θα κάνω. Το καλοκαίρι, αν δεν έχουμε νέα του, θα ξεκινήσω τις ετοιμασίες. Έχω όλα όσα χρειάζομαι, σχεδόν. Στον δρόμο για εδώ, πάνω στο μακρύ ταξίδι μας, μια μέρα με βροχή κόντεψα να χάσω το τετράδιο με τις σημειώσεις του. Κατάφερα να σώσω τις περισσότερες σελίδες, οι πρώτες όμως βράχηκαν πολύ και τα γράμματα δεν σχηματίζονται σωστά. Πολλά από τα ξόρκια χάθηκαν. Δεν ξέρω πόσο σημαντικά ήταν ή αν θα είναι απαραίτητα για τον σκοπό μου. Ήμουν τόσο βιαστική όταν πήρα το τετράδιο από το γραφείο του που δεν ήμουν καν σίγουρη αν ήταν το σωστό. Ήξερα πως το φύλαγε μαζί με τα βιβλία του εμπορίου. Ενώ ήμασταν έτοιμοι να ξεκινήσουμε για τον σταθμό, είπα μια δικαιολογία -νομίζω είπα πως ξέχασα το καπέλο μου- μπήκα μέσα στο καθιστικό, βρήκα δυο καφέ τετράδια παρατημένα στο γραφείο, σκέφτηκα πως αποκλείεται ο πατέρας να άφηνε έτσι απροστάτευτο κάτι τόσο σπουδαίο, άνοιξα το συρτάρι, άκουσα τη φωνή του, το άδειασα βιαστικά, άρπαξα το τελευταίο τετράδιο και έτρεξα να τον προλάβω πριν μπει στο δωμάτιο. Δεν ξέρω πότε κατάλαβε την κλοπή μου. Μαντεύω πως δεν θα άργησε. Μαντεύω πως μόλις σφύριξε το τρένο και τον είδαμε να ξεμακραίνει, κούνησε απότομα το κεφάλι του δεξιά και αριστερά –όπως έκανε τα πρωινά πριν φύγει για τη δουλειά, ή όταν πάλευε στην αυλή με τα αγόρια- περπάτησε βιαστικά ως το σπίτι, μπήκε στο δωμάτιο, είδε το συρτάρι άδειο, τα βιβλία ριγμένα στο πάτωμα και κατάλαβε. Μαντεύω πως δεν άργησε να με συγχωρήσει.

Ευτυχώς σώθηκαν όσα ξόρκια είχε φέρει ο πατέρας από την Πόλη. Ήταν καλά προστατευμένα στη θήκη που είχε ράψει στο πίσω φύλλο του τετραδίου. Ήταν πάντα πολύ αυστηρός σε ό,τι είχε να κάνει με αυτά τα ξόρκια. Μου ζήτησε να μην τα διαβάσω ποτέ, σε καμία περίπτωση, να ξεχάσω πως υπάρχουν, να ικανοποιώ την περιέργειά μου μόνο με αυτά που έχουν τα δικά του γράμματα, αυτά που έχει αντιγράψει αυτός στο τετράδιο του. Όταν θα μεγάλωνα αρκετά, θα μου εξηγούσε. Πέρυσι, όταν επέστρεψε από το τελευταίο του ταξίδι –είχα μεγαλώσει αρκετά, ήμουν ήδη δεκατεσσάρων χρονών- άνοιξα κρυφά τις βαλίτσες του και διάβασα ένα από τα ξόρκια της Πόλης. Την επόμενη μέρα η θεία Κατίνα χτύπησε την πόρτα και μας είπε για τον

στρατό. Η μητέρα έκλαψε, ο πατέρας κούνησε απότομα το κεφάλι του δεξιά και αριστερά. Ένα χρόνο μετά αποχαιρετούσα τον πατέρα και ξεκινούσα το ταξίδι για τη Μεγάλη Πατρίδα. Στα λίγα λεπτά ησυχίας και υπομονής μετά το φαγητό, στα λίγα λεπτά του μοναχικού διαλείμματος στο σχολείο, το πρωί όταν φοράω τις κάλτσες μου, σκέφτομαι πως τα ξόρκια της Πόλης μου χρωστάνε μια ζωή και πως καλά θα κάνουν να μου την επιστρέψουν σύντομα.

10 Νοεμβρίου 1913

Λοιπόν χρειάζεται να είμαι προσεκτική. Τα αγόρια δεν πρέπει να καταλάβουν, τουλάχιστον στην αρχή. Όταν αρχίσει να δουλεύει το σχέδιο θα τους μιλήσω, θα τους τα εξηγήσω όλα. Σήμερα ετοίμασα τα σχέδια του κουκλόσπιτου. Αχ και να τα έβλεπε ο πατέρας, πόσο περήφανος θα ήταν για μένα! Από αύριο πιάνουμε δουλειά!

17 Νοεμβρίου 1913

Οι εργασίες στο κουκλόσπιτο προχωρούν καλά, έχουμε ήδη χτίσει τη βάση. Έχω τοποθετήσει εκεί που πρέπει τη σφαίρα και έχω αφήσει τα σχέδια στα αγόρια για να το ολοκληρώσουν. Εγώ ασχολούμαι με τις κούκλες. Δεν αφήνω κανέναν να τις πειράξει. Του πατέρα την έχω περιποιηθεί παραπάνω από τις άλλες. Της έφτιαξα και μπότες με το δέρμα από το παλιό πορτοφόλι. Το είχε πάρει από την Πόλη στο πρώτο του ταξίδι. Το γέμισε και μας το έδωσε για τον δρόμο. Όταν φτάσαμε εδώ, δεν είχε μείνει τίποτα. Αν είσαι σε ανάγκη ακόμα και το μουχλιασμένο ψωμί κοστίζει όσο ένα φόρεμα ή ένα βιβλίο. Οι μπότες που έφτιαξα είναι όμορφες πολύ, τους κέντησα και κίτρινα λουλούδια.

20 Απριλίου 1914

Σήμερα θα τελειώσουν οι εργασίες. Από αύριο ξεκινούν οι δοκιμές. Δεν γίνεται όμως να το κάνω μόνη μου. Χρειάζομαι έναν ακόμη. Θα ήθελα να είναι η μάνα μας, αλλά ο πατέρας ήταν πάντα ξεκάθαρος: η ύπαρξη της σφαίρας, τα ξόρκια και οι σημειώσεις του θα έπρεπε να παραμείνουν κρυφά για όλους- και κυρίως για τη μητέρα. Έτσι έγινε. Ήταν το μεγάλο μας μυστικό. Δεν είναι όμως μόνο η υπόσχεση που του έδωσα. Δεν είναι εδώ για να με κρίνει εξάλλου, ούτε μπορώ πια

να τον απογοητεύσω και στο κάτω κάτω δεν με απασχολεί· λείπει με δική του ευθύνη. Επιλογή του ήταν να μείνει πίσω για να προστατέψει ένα σπίτι άδειο από ανθρώπους. Αυτό που με φοβίζει περισσότερο είναι πως ό,τι και να της πω, όπως και να της το εξηγήσω δεν θα το καταλάβει, δεν θα το πιστέψει· είναι πιστή σε μια και μόνο όψη του Θεού. Δεν βλασφημώ. Ο Θεός μόνο ξέρει πόσο τον ευχαριστώ, κάθε μέρα, σε κάθε μου προσευχή για το δώρο που μου έκανε εκείνη την ημέρα. Αυτή τη μικρή σφαίρα, το μικρό παράθυρο στον κόσμο. Δεν θέλω να την αναστατώσω χωρίς να είμαι σίγουρη ότι η σφαίρα θα δουλέψει. Ακόμα και αν έρθει η εικόνα του σπιτιού, πρέπει πρώτα να σιγουρευτώ αν ο πατέρα ζει ή όχι. Θα χρειαστεί να εξηγήσω κάποια πράγματα στον Γιώργο. Αυτός ο μικρός έχει τη διαύγεια της νιότης. Από όταν φύγαμε δεν τον έχω δει να κλαίει, ούτε να τον πιάνει το παράπονο, παρά μόνο να μας παρηγορεί και να μας διαβεβαιώνει πως σαν μεγαλώσει λίγο θα ψάξει να βρει ποιος φταίει για τη δυστυχία του λαού μας και θα τον πολεμήσει. Αυτή είναι η διαύγεια της νιότης, όπως τη διάβασα και την κατάλαβα στο «Το αηδόνι, το πουλί της νιότης», το πρώτο και πιο αγαπημένο από τα βιβλιαράκια που συνήθιζε να μου φέρνει ο πατέρας από τα ταξίδια του.

Η ιστορία μιλάει για ένα βασίλειο δυστυχισμένο και γερασμένο, που διοικούνταν από έναν βασιλιά που το ένα μάτι του πάντα έκλαιγε και το άλλο πάντοτε γελούσε. Το ένα μάτι έκλαιγε γιατί ο βασιλιάς θρηνούσε για το χρυσό αηδονάκι που αγάπησε όταν ήταν μικρός και που μια μέρα ξαφνικά έχασε, ενώ το άλλο γελούσε για τις αναμνήσεις που έχτισε με το γλυκό του κελάηδημα. Η μοναχοκόρη του, γνωρίζοντας καλά πως η κατάρα του βασιλείου θα λύνονταν μόνο με την ευτυχία του πατέρα της, σαν μεγάλωσε λίγο, αποφάσισε να φύγει κρυφά από το παλάτι και να αναζητήσει το αηδονάκι. Διέσχισε βουνά και θάλασσες, έκανε φίλους, πολέμησε δράκους και στο τέλος άκουσε το μελαγχολικό κελάηδημά του να έρχεται από τα πυκνά κλαδιά ενός θεόρατου δέντρου. Η πριγκίπισσα έπειτα από μια δύσκολη μάχη με τα κλαδιά-σπαθιά και τα φύλλα-ασπίδες, έσωσε το αηδόνι από τη φυλακή του και πήρε ξανά τον δρόμο του γυρισμού. Όμως, στη μάχη με τα κλαδιά του δέντρου, το αηδονάκι έχασε τα χρυσά του φτερά και έπεσε σε βαθιά θλίψη. Σταμάτησε να κελαηδά. Η πριγκίπισσα όμως συνέχισε να ελπίζει και σε όλο το ταξίδι φρόντιζε να απαλύνει τη στενοχώρια του αηδονιού με το χαμόγελό της, τα χάδια της και τα γλυκά της λόγια. Έτσι, όταν έφτασαν στο παλάτι, το αηδόνι ξεκίνησε να κελαηδά και με μιας όλοι οι κάτοικοι του βασιλείου έγιναν και πάλι νέοι, ενώ ο βασιλιάς αφού χάριξε για λίγο τη συντροφιά του παλιού του φίλου, πέθανε ευτυχισμένος. Τα τελευταία λόγια του ήταν: «Η διαύγεια της νιότης σου κορούλα μου, έσωσε και τη δική μου νιότη».

23 Απριλίου 1914

Δοκιμή I

Αποτυχία. Διάβασα όλα τα ξόρκια του τετραδίου, εκτός αυτών της Πόλης· κανένα αποτέλεσμα. Δεν πειράζει. Από την αρχή πίστευα πως στα ξόρκια της Πόλης θα βρω ξανά τον πατέρα μου και νομίζω πως έχω δίκιο. Εξάλλου όλα τα άλλα στοιχεία είμαι σίγουρη πως είναι στη σωστή θέση. Σίγουρα η κατασκευή του κουκλόσπιτου είναι παραπάνω από αρκετή. Ο Γιώργος έκανε πολύ καλή δουλειά. Ο μικρός μας Αλέκος, επίσης. Το σπίτι είναι ακριβώς όπως το σχεδίασα, ακριβώς αυτό που ζήτησα από τα αγόρια και αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για την επιτυχία της επικοινωνίας. Τόσο σημαντικό όσο τα ξόρκια και η σφαίρα.

Εξάλλου έχω καταφέρει πολύ καλά αποτελέσματα με τη μισή προσπάθεια. Είναι πιθανό ακόμα και μια πιο απλή κατασκευή να έκανε τη δουλειά της, αλλά ήθελα να είμαι σίγουρη ότι δεν θα υπάρξει περίπτωση να χαλάσει μια τόσο σημαντική δοκιμή από κάποια απεισκευσία μου, κάποια λάθος εκτίμηση. Συνήθως ανακαλούσα ό,τι ήθελα από τον ίδιο χώρο που τα έζησα, από τον ίδιο ίσως χώρο που χάθηκαν. Αυτή τη φορά όμως κάτι τέτοιο ήταν αδύνατον. Έπρεπε λοιπόν να φτιάξω ένα περιβάλλον που να θυμίζει όσο περισσότερο γίνεται το σπίτι που αφήσαμε τον πατέρα, όχι μόνο σε όψη αλλά και σε ουσία. Πολλά από τα υλικά που χρησιμοποίησαν τα παιδιά ήταν από υφάσματα και αντικείμενα που κουβαλήσαμε μαζί μας στο ταξίδι. Προσπάθησα να υπάρχει όσο περισσότερο υλικό από εκείνον μπορούσα. Το πορτοφόλι του, το ύφασμα που είχε ράψει στην πίσω όψη του τετραδίου του, το καπέλο μου, που το χάιδεψε αντί για το κεφάλι μου για τον τελευταίο αποχαιρετισμό μας, όλα έγιναν κουρτίνες, ντιβάνια, σκεπάσματα για το κουκλόσπιτο.

Η αλήθεια είναι ότι αυτό το κουκλόσπιτο ήταν ένα όνειρο που είχα από μικρή. Είχα διαβάσει την ιστορία μιας οικογένειας αριστοκρατών που ζούσε σε μια μακρινή χώρα και ήθελε να φτιάξει ένα κουκλόσπιτο ακριβώς ίδιο με το σπίτι τους. Στην αρχή, η κατασκευή της εξωτερικής όψης του σπιτιού έφερε την οικογένεια πιο κοντά. Γονείς και παιδιά περνούσαν ευτυχισμένες στιγμές σχεδιάζοντας, κατασκευάζοντας και βάζοντας την εξωτερική όψη του σπιτιού. Όταν όμως ξεκίνησαν οι κατασκευές για το εσωτερικό του, η ανάγκη τους για απόλυτη ομοιότητα μεταξύ σπιτιού και κουκλόσπιτου έκανε την οικογένεια να έχει τρομερές διαφωνίες αφού ο κάθε ένας είχε μια διαφορετική γνώμη και καμία διάθεση να υποχωρήσει. Η ιστορία

κατέληξε σε τραγωδία. Παρά το τραγικό τέλος, πάντα ονειρευόμουν ένα κουκλόσπιτο που να μοιάζει με το σπίτι μας.

6 Μαΐου 1914

Δοκιμή II και III

Αποτυχία και πάλι. Σκέφτομαι τη σφαίρα. Λευκή σαν τη σελήνη και διάφανη. «Αν την κοιτάξεις πολλή ώρα βαθιά στην κοιλιά της, αν τη μελετήσεις στο φως του ήλιου, θα σου δείξει το γαλάζιο φως του φεγγαριού που κρύβει μέσα της» μου είπε. Ακόμα θυμάμαι τα όμορφα του λόγια: «Στον ήλιο γίνεται παράθυρο». Δεν καταφέρνω όμως να την ερμηνεύσω όπως παλιά.

Την πρώτη φορά που μου μίλησε για αυτήν, με πήρε από το χέρι και πήγαμε μαζί στο παράθυρο της κάμαράς του. Μου ζήτησε να σκεφτώ αν υπάρχει κάτι που έχω χάσει ή αν θα ήθελα να ξαναδώ κάτι που αγάπησα ή μ' άρεσε πολύ και πια δεν μπορώ να το 'χω. Ζήτησα να ξαναδώ το χελωνάκι που μεγάλωνε στην αυλή μας και που κάποια μέρα, πριν τρία χρόνια, έφυγε χωρίς να φάει το μαρουλάκι που του είχα αφήσει στη φωλιά του. Βγήκαμε στην αυλή και καθίσαμε στο υγρό χορτάρι, δίπλα από το έλατο, εκεί που κάποτε η χελώνα κοιμόταν τα βράδια. Μου είπε πως ήμασταν τυχεροί γιατί δεν χρειαζόταν να απομακρυνθούμε πολύ για αυτή την επανασύνδεση και σκούπισε το γρασίδι με τα χέρια του. Έπιασα τη σφαίρα με τα δυο μου δάχτυλα και την έφερα ψηλά, στο ύψος των ματιών, να αστράψει στον ήλιο. Ο πατέρας διάβασε ένα από τα ξόρκια του τετραδίου και μετά με συμβούλεψε να μείνω συγκεντρωμένη κοιτάζοντας το κέντρο της σφαίρας μέχρι να καταφέρω να δω ξανά το χελωνάκι και τη ζωή του μακριά από εμάς. Θα μπορούσα να ξοδέψω ολόκληρες σελίδες για να περιγράψω τη προσπάθεια να μείνω ξύπνια, ή έστω συγκεντρωμένη στο κέντρο της σφαίρας, αφού εκατοντάδες σκέψεις με παρέσυραν μακριά από το χελωνάκι μου. Λίγο πριν το μεσημέρι, έπειτα από τρεις, τέσσερις ώρες προσπάθειας είδα το καβούκι της ανάμεσα ανάμεσα από ψηλά χόρτα, τα ποδαράκια της να σπάνε μικρά κλαδάκια πεύκου. Περπατούσε πιο γρήγορα από αυτό που περίμενα και φάνηκε πως τίποτα δεν θα την εμπόδιζε από το να βρει τον δρόμο της.

Από εκείνη τη στιγμή η σφαίρα έγινε παράθυρο ανοιχτό σε όλες μου τις επιθυμίες, ποτέ όμως δεν εκμεταλλεύτηκα για ασήμαντους λόγους τη δύναμή της. Εξάλλου οι όροι είχαν μπει από την αρχή: Δεν έπρεπε ποτέ να χρησιμοποιήσω μόνη μου τη σφαίρα, κανείς άλλος δεν έπρεπε να

μάθει για την ύπαρξη της, ούτε και για την ύπαρξη του τετραδίου με τα ξόρκια και ο σημαντικότερος όρος από όλους: Ποτέ μα ποτέ δεν έπρεπε να επικαλεστώ ανθρώπινο πλάσμα.

Υπήρξα πιστή στους όρους και υπάκουη για όσο καιρό ήμουν κόρη του. Σήμερα δεν έπαιξα σύμφωνα με τους κανόνες, αλλά αυτό με κάνει περισσότερο κόρη του από κάθε άλλη φορά. Ακόμα και αν δεν κατάφερα να τον ανακαλέσω, δεν θα τα παρατήσω.

3 Ιουνίου 1914

Την πρώτη φορά που αναγκάστηκε ο πατέρας να μου μιλήσει για τα ξόρκια φορούσε ένα ασημένιο δαχτυλίδι με μια πέτρα που στον ήλιο γινόταν ξανθή και διάφανη, ενώ όταν τη φορούσε στο δάχτυλό του γινόταν καφέ με μαύρους λεκέδες. Η πέτρα αυτή έχει δυο ονόματα μα δεν θυμάμαι κανένα από αυτά.

Εκείνη την ημέρα είχα πει ψέματα στη μητέρα μου πως πονούσε πολύ το στομάχι μου και πως ήταν αδύνατο να πάω στο σχολείο. Μάλιστα για να σιγουρευτώ ότι θα με πιστέψει, έβαλα βαθιά στον λαιμό μου τον δείκτη και τον παράμεσο του αριστερού χεριού μου και γέμισα το πάτωμα με τον εμετό μου. Η γλυκιά μου μανούλα με έβαλε στο κρεβάτι, με φίλησε στο μέτωπο και έφυγε για την κλωστοϋφαντουργική. Ο πατέρας, αν και επέστρεψε αργά το βράδυ από το τελευταίο του ταξίδι, είχε φύγει πριν ανατείλει ο ήλιος, κάτι που επιδίωκε, ή μάλλον δεν μπορούσε να αποφύγει, μόνο όταν έρχονταν κάποιο μεγάλο καραβάνι από τη Δύση. Δεν έχασα χρόνο. Όταν η σιλουέτα της μητέρας μου χάθηκε στην άκρη του δρόμου, σηκώθηκα και πήγα κατευθείαν να ανακατέψω τις βάλιτσες του για να βρω το δώρο μου. Είχα αυτό το κακό συνήθειο από μικρή - από το δεύτερο ή τρίτο ταξίδι του, όταν κατάλαβα πως πάντα θα υπάρχει κάτι πολύτιμο για εμένα - να χώνομαι μέσα στις βάλιτσες του και να τις ανακατεύω μέχρι να διαβάσω το όνομα μου στο χαρτί περιτυλίγματος μιας πλατιάς, λεπτής επιφάνειας. Το δώρο πάντα ήταν βιβλίο, καμιά φορά και δυο βιβλία! «Για τη μικρή μου Αφροδίτη» έγραφε το μπακαλόχαρτο ή από καμιά φορά -ιδίως καθώς μεγάλωνα και η αυτή η συνθήκη του κρυμμένου θησαυρού αποτελούσε μια σιωπηλή συμφωνία- «Για την πονηρή Αφροδίτη». Ποτέ δεν ενδιαφέρθηκα για τα άλλα πράγματα που κουβαλούσε ο πατέρας μου στη βαλίτσα, παρά μόνο όταν μεγάλωσα αρκετά.

Εκείνο το πρωί ήμουν αποφασισμένη να μάθω περισσότερα για τα ταξίδια του. Ήθελα να του ζητήσω να πάω μαζί του στο επόμενο ταξίδι για την Πόλη, καθώς όχι μόνο ήμουν αρκετά μεγάλη για ένα τέτοιο ταξίδι αλλά ήμουν και από τις καλύτερες, αν όχι η καλύτερη, στην έκφραση

ιδεών και στην αριθμητική ανάμεσα στα υπόλοιπα κορίτσια του παρθεναγωγείου. Σίγουρα θα μπορούσα να τον βοηθήσω και να τον ξεκουράσω από κάποιες δυσκολίες του επαγγέλματος. Το περιεχόμενο της πρώτης βαλίτσας ήταν άκρως απογοητευτικό, αν εξαιρέσω το δώρο μου -δύο τόμοι του περιοδικού «Μέλισσα»! Άνοιξα τη δεύτερη βαλίτσα.

Όταν ο πατέρας μου γύρισε σπίτι, βρήκε τα ρούχα του ανακατωμένα, τα τετράδια του ανοιχτά και σκορπισμένα στο πάτωμα της κάμαρας και εμένα ξαπλωμένη μπρούμυτα στη βελέντζα να παίζω με το φως και τις διαθλάσεις του στη σφαίρα. Ποτέ του δεν με χτύπησε, ούτε εκείνη τη φορά, αν και φάνηκε να έφτασε πολύ κοντά. Με κοίταξε επίμονα, χωρίς να βλεφαρίσει, μου άρπαξε τη σφαίρα από το χέρι και με κάθισε απότομα στην καρέκλα που συνήθιζε να κάθεται η μαμά μου για να φορέσει τις κάλτσες της. Με ρώτησε αν κατάλαβα κάτι από αυτά που διάβασα. Στην αρχή πίστεψα ότι ενδιαφερόταν για τα τετράδια του εμπορίου και εγώ με τόλμη του απάντησα πως είμαι άριστη στην αριθμητική και κατάλαβα πολλά, πάρα πολλά για την ηλικία μου, αλλά καλά θα κάνει να μου εξηγήσει τις λεπτομέρειες σε όλες αυτές τις σημειώσεις, γιατί είχα κάποιες απορίες και κάποιες προτάσεις για την καλύτερη οργάνωση της καταγραφής των δοσοληψιών και είναι κρίμα να χάνει έναν τόσο πολύτιμο συνεργάτη όπως εγώ. Φάνηκε να ηρεμεί με τα λόγια μου και με διαβεβαίωσε πως σε δυο με τρία χρόνια, όταν θα έχω ολοκληρώσει την εκπαίδευσή μου στο παρθεναγωγείο, θα μου διδάξει τα μυστικά του εμπορίου και θα με πάρει μαζί του σε ένα από τα ταξίδια του. Μου χάιδεψε το κεφάλι, μου κούνησε το δάχτυλο για την αγένεια μου και ετοιμάστηκε να φύγει από το δωμάτιο. Τότε εγώ ξεκίνησα να απαγγέλω ανακατεμένους στίχους από τα ξόρκια:

«Με τη στάχτη σμιλεύω τη ζωή και η ζωή γίνεται έλατο και το έλατο φωλιά και η φωλιά βασίλειο και το βασίλειο κλουβί.»

«Είν' ο χρόνος που κυλά μέσα από μένα και εγώ μέσα σ' αυτόν/ Είναι ο χρόνος μου που ρέει μέσα σου και που στερεύει», ή

«Το ατέρμονο ταξίδι σου τελειώνει/και συ από βασιλιάς θα γίνεις πιόνι.», ή *«Καρτέρα λίγο ακόμα, δεν αργεί./Και ετοιμάσου./ Βλαστούς δυνάμωσε! Σπείρε βολβούς!»*.

Γρήγορα, όσο πιο γρήγορα μπορούσα. Ό,τι θυμόμουν, όπως το θυμόμουν. Είχε μείνει ακίνητος με το πρόσωπό του στραμμένο προς την πόρτα και έτριβε τα δάχτυλα των χεριών του. Μαντεύω πως θα είχε κοκκινίσει. Δεν γύρισε να με κοιτάξει. Βγήκε από το δωμάτιο και γύρισε ξανά μετά από λίγα λεπτά.

Με βρήκε να κάθομαι ακόμα στην καρέκλα. Έπιασε το χέρι μου και με πήγε στο παράθυρο της κάμαρας. Μου είπε πως κάποιες φορές στη ζωή μου θα βρεθώ σε σταυροδρόμια και θα χρειαστεί να αποφασίσω τον δρόμο που θα ακολουθήσω. Όμως, ακόμα και αν περάσουν τα χρόνια και εγώ έχω ξεχάσει το σταυροδρόμι, κάποια στιγμή η σκέψη του άλλου δρόμου θα με κυνηγήσει και θα ορίσει τα όνειρα μου. Για αυτό, μου είπε, υπάρχουν τα ξόρκια. Τα ξόρκια ξεγελούν τη μοίρα και με τον καιρό η σκέψη του άλλου δρόμου θολώνει και γίνεται λεπτή, σαν κλωστήσα μικρή. Άλλες φορές τα ξόρκια σου φανερώνουν τον άλλον δρόμο με τόση λεπτομέρεια που είναι σαν να μην τον απέρριψες ποτέ, σαν να τον περπάτησες και να τον εξερεύνησες πραγματικά και απελευθερώνει τα όνειρά σου. Αυτά μου είπε τότε ο πατέρας, αλλά νομίζω πως ξέχασε να μου πει για την πιο ισχυρή, επικίνδυνη και βλάσφημη δύναμή τους. Μου πήρε λίγο καιρό, αλλά κατάλαβα πως αν δεν είσαι προσεκτικός, τα ξόρκια μπορεί να ανοίξουν σταυροδρόμια με λαβύρινθους και δρόμους δύσβατους. Μπορεί τελικά τα ξόρκια να γίνουν το προταγμένο χέρι του άλλου δρόμου. Τώρα που τελείωσε αυτή η μακρά σειρά τελετών αποχαιρετισμού, με το κουκλόσπιτο, τα ξόρκια και τη σφαίρα, μπορώ επιτέλους να δώσω στη μητέρα το τετράδιο του, τη χάντρα από το γυναικείο κολιέ και να της επιτρέψω να διαλύσει αυτό το κουκλόσπιτο που τόσο πολύ την ταράζει.

Οι επιστολές της Βασιλικής

1 Ιανουαρίου 1971

Καλή μου Αφροδίτη,

ευτυχισμένο το νέο έτος! Ελπίζω το γράμμα αυτό να σε βρίσκει καλά στην υγεία σου. Όσον αφορά εμένα, να ξέρεις πως η αλλαγή του χρόνου με βρήκε κλεισμένη σε ένα εργαστήριο και μπορεί να σου φανεί περίεργο αλλά δεν θα μπορούσα να είμαι περισσότερο ευτυχισμένη. Μέχρι να παραλάβεις το γράμμα μου ο πατέρας θα σου έχει ήδη προλάβει τα νέα μου, αυτό είναι βέβαιο, αλλά παρά ταύτα βρίσκω απαραίτητο να σε ενημερώσω προσωπικά, αφού χωρίς τη δική σου συνεισφορά δεν θα βρισκόμουν εδώ. Γνωρίζουμε και οι δυο πολύ καλά ότι ούτε εγώ, ούτε οι γονείς μου είχαν τη δυνατότητα να μου εξασφαλίσουν τα χρήματα για το ταξίδι και τα έξοδα διαμονής στην άλλη άκρη του πλανήτη. Ένας ακόμα λόγος να σε ευχαριστώ βαθιά, λοιπόν.

Όπως ήδη θα ξέρεις, πριν τρεις εβδομάδες επιλέχθηκα ως η ιδανικότερη μεταξύ των συμφοιτητών μου για να αναλάβω βοηθός σε ένα σπουδαίο πείραμα. Σε διαβεβαιώνω ότι ο ρόλος μου δεν θα είναι καθοριστικός, καθότι το πείραμα έχει σχεδιαστεί και οργανωθεί μέχρι την παραμικρή του λεπτομέρεια από τους ερευνητές, ωστόσο, θεωρώ πως η παρουσία μου έχει ουσία, καθώς τυχαίνει να έχω αναλάβει, ως μέρος της διατριβής μου, τη μελέτη της ερμηνείας ορισμένων μαθηματικών σχέσεων, οι οποίες συνδέονται άρρηκτα με το πείραμα.

Για λόγους που ακόμα δεν μου είναι ξεκάθαροι, αυτές οι σχέσεις, με οδηγούν πίσω στις συζητήσεις που είχαμε για τον παππού, όταν ήμουν ακόμα μαθήτρια. Δεν σου κρύβω πως ορισμένες φορές οι θεωρίες που μελετώ με βοηθούν να καταλάβω όλο και περισσότερο τα λόγια σου και τις παράξενες ιστορίες σου, ενώ άλλες φορές οι ίδιες αυτές ιστορίες είναι το σημείο αναφοράς μου όταν ξενοχτώ για χατίρι των κυριών Κλοζέρ και Φρίντμαν, που τόσο γλυκά με βασανίζουν.

Θεία, θέλω να ξέρεις πως ακόμα μοιραζόμαστε την ίδια αγάπη για το μαγικό, το ανεξήγητο και το μοιραίο, ακόμα και αν μέσα από τις σπουδές μου προσπαθώ να τιθασεύσω τη μαγεία και να βρω τα αόρατα νήματα που κινούν τα φαντάσματα της αγνωσίας. Είναι πιθανό να σε ξαφνιάζουν οι εξομολογήσεις μου και δεν θα σε κατηγορήσω αν κρίνεις τις συνδέσεις που κάνω με τις ιστορίες σου παράλογες, αλλά επέτρεψέ μου να σου παραθέσω τους προβληματισμούς μου. Ελπίζω με αυτόν τον τρόπο να αναθερμάνω μερικές από τις συζητήσεις του παρελθόντος, ή ακόμα

καλύτερα, να αναστήσω νέους προβληματισμούς και να φουντώσω φρέσκιες συζητήσεις που θα μας επιτρέπουν να επικοινωνούμε συχνότερα και βαθύτερα τώρα που είμαστε μακριά.

Ξεκινώ λοιπόν με μια από τις πιο αγαπημένες αναμνήσεις που έχω από το σπίτι σας, το σπίτι σου δηλαδή. Είναι με εσένα και τον μπαμπά στην αυλή, να παίζετε με τον μικρό γυάλινο βόλο σου ξαπλωμένοι στο γρασίδι, κάτω από το μεγάλο έλατο. Τον πετούσατε ψηλά και αυτός σκορπούσε το γαλάζιο της ίριδας. Μου φώναζες να κατέβω να παίξω μαζί σας και με λαχτάρα κατέβηκα δυο-δυο τα σκαλιά! Ο μπαμπάς δεν συμφώνησε. Άρχισε να κουνά με ένταση τα χέρια του μπροστά από το πρόσωπό σου και μου είπε να κόψω τη φόρα μου. Εσύ γελούσες. Μου φαίνεται περίεργο που ακόμα θυμάμαι αυτές τις λεπτομέρειες. Εξάλλου δεν προέκυψε κάτι το φαντασμαγορικό εκείνη την ημέρα, έστω κάτι που να δικαιολογεί όλη αυτή τη συσσωρευμένη ανάγκη και προσπάθεια για την ανάμνηση αυτών των στιγμών. Όμως, ψάχνοντας καλύτερα και πιο βαθιά στις παιδικές μου μνήμες, αδυνατώ να βρω την πρώτη στιγμή που αντίκρισα τη σφαίρα, γεγονός που, σε συνδυασμό με την επιμονή αυτής της ανάμνησης, με κάνει να πιστεύω ότι αυτή ήταν η πρώτη μου επαφή. Εν πάσει περιπτώσει, η ανάμνηση τελειώνει με εμάς να παίζουμε λίγο με τον ήλιο και τον βόλο και τελικά να σηκωνόμαστε βιαστικά για το γιορτινό τραπέζι. Αργότερα, σε κάποια άλλη εορταστική συγκέντρωση, είχατε πει πως αυτός ο βόλος αποτελεί ένα μικρό παράθυρο στον κόσμο. Πως μέσα στο κέντρο του, αν κοιτάξεις προσεκτικά και με βλέμμα καθαρό, μπορείς να δεις όσα έχασες, όσα σου λείπουν, όσα δεν είχες ποτέ.

Παράθυρο στον κόσμο αποκάλεσε και ο κύριος Κλοζέρ τον κοίλο γαλακτερό φακό που θα χρησιμοποιήσουμε στο πείραμα. Νομίζω πλέον πως, ναι, καταλαβαίνω ότι η πραγματική αφορμή για την σημερινή επιστολή δεν είναι οι ευχές και οι ευχαριστίες, αλλά η διέγερση που μου δημιουργούν τα μεγάλα παραθυρόφυλλα που ανοίγονται μπροστά μου. Όπως συνέβαινε και με τις ιστορίες σου. Ξέρεις, αν για εσένα και τον μπαμπά αυτός ο βόλος αποτελούσε παράθυρο στον κόσμο, για εμένα, ο κόσμος ανοίγονταν μέσα από τα δικά σου μάτια. Καλή μου θεία και τι δεν θα έδινα να ακούσω ξανά κάποια από τις ιστορίες σου! Να δω με τα μάτια σου το ταξίδι μιας χελώνας, το πέταγμα ενός χαρταετού ανάμεσα από τους κεραυνούς, την αποσύνθεση μιας μαντίλας στη λάσπη, τη κόκκινη ζακέτα σου δεμένη σε ένα κλωνάρι καρυδιάς.

Μέσα από τη σφαίρα επιλέγατε μια πραγματικότητα για ό,τι έλειπε, για ό,τι ήταν απόν. Ξέρεις, μπορεί να πέρασαν τα χρόνια και να σπούδασα και να έμαθα κάποιους από τους νόμους της φύσης και καλά μαθηματικά, αλλά αυτό που τελικά κατάφερα δεν είναι παρά ένα βήμα παραπέρα από αυτό που εφεύρατε εσείς στα παιδικά σας παιχνίδια. Τελικά μέσα από τις σύνθετες

κατασκευές του εργαστηρίου και τις μαθηματικές σχέσεις που μελετώ, δεν κάνω τίποτα παραπάνω από το να επιλέγω πραγματικότητα για ότι έχει χίλια πρόσωπα, χίλιες ζωές. Εγώ επιλέγω να δω τη μια ζωή, το ένα πρόσωπο, τη μια εκδοχή. Νομίζω πως αυτό επέλεξες κι εσύ για ό,τι λείπει. Αυτό στη φυσική το λέμε «κατάρρευση». Εσύ το έλεγες «κάλεσμα». Αυτή, αν το σκεφτείς, είναι η μόνη διαφορά που σημειώθηκε στην αντίληψη της οικογένειας μας για την πραγματικότητα. Δεν αμφιβάλλω όμως ότι αυτή η διαφορά μπορεί να χαρακτηριστεί και ως πρόοδος! Από το «κάλεσμα» στην «κατάρρευση» χρειάστηκε κόπος και μόχθος και των δυο μας για να μπορεί πια η αλήθεια να φωτίσει σήμερα, εδώ, σε ένα ξηρό, βουβό εργαστήριο.

Με βαθιά αγάπη,

Βασιλική

Υ.Γ Σου εύχομαι και πάλι χρόνια πολλά και μια ευτυχισμένη χρονιά, αφιερώνοντάς σου αυτό το τρίστιχο ενός ποιητή που τελευταία αγαπώ, του Ρόμπερτ Φρόστ. Η μετάφραση δική μου και ελεύθερη:

*...όταν ο δρόμος στο δάσος χάριζε
εγώ πήρα τον λιγότερο περπατημένο.
Και αυτό έκανε όλη τη διαφορά.*

13 Μαρτίου 1972

Αγαπημένη μου Αφροδίτη,

Ούτε αυτόν τον χειμώνα καταφέραμε να ιδωθούμε. Ξέρω για τις δυσκολίες που πέρασες και πως τώρα είσαι ξανά όρθια και καλά στην υγεία σου. Ελπίζω όλα να πηγαίνουν προς το καλύτερο για εσένα. Τα νέα μου πιστεύω πως τα μαθαίνεις μέσα από τα γράμματα που στέλνω στους γονείς

μου. Είναι βέβαιο πως πέρασα μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και ανατρεπτική χρονιά, τόσο μέσα στο εργαστήριο, όσο και έξω από αυτό. Και εξηγούμαι:

Από όταν έφυγα από την αγκαλιά σας, οι απόψεις μου για τη ζωή, την πραγματικότητα και τις εκφάνσεις της παραμένει πάνω κάτω ίδια μέχρι και σήμερα. Αυτές προέκυψαν κυρίως από επιπόλαιες αντιστοιχίες μεταξύ του μικροκόσμου των σωματιδίων και τις μικροκοινωνίας που κατά καιρούς με φιλοξενεί αλλά και μεταξύ των αινιγματικών συμπεριφορών των σωματιδίων και της αβεβαιότητας που σκιάζει το εγώ μου και κάθε εγώ. Ομολογώ, όμως, ότι η ενασχόλησή μου με αυτό το πείραμα έχει δημιουργήσει μικρές ρωγμές στη σταθερότητα των απόψεών μου. Ωστόσο, δεν έχει καταφέρει ακόμα να ραγίζει το καλοβαλμένο στεγανό που περικλείει τη ματιά μου στη ζωή. Υπάρχουν αρκετές φορές που επιβεβαιώνω- σε εντελώς μεταφυσικό επίπεδο- τις απόψεις μου, αλλά υπάρχουν εξίσου αρκετές που αμφιβάλω. Ίσως μεγαλώνοντας έχω αρχίσει να ασφυκτιώ από την αβεβαιότητα και την αποδοχή αυτής ως κανόνα.

Η απάντησή σου στο γράμμα μου, ήταν περισσότερο άμεση από αυτό που περίμενα και ομολογώ πως με ξάφνιασε και με προβλημάτισε. Αυτή είναι και η δικαιολογία μου για την πολύμηνη σιωπή μου και το αναπάντητο γράμμα σου. Εκτός δηλαδή από τις πολλές –ειλικρινά πολλές- δουλείες που έχω στο πανεπιστήμιο. Προσπάθησα να σου απαντήσω μα με δυσκόλεψε η βεβαιότητα και η καθαρότητα της σκέψης σου. Ορκίζομαι πως το ίδιο το χαρτί φαινόταν να βουλιάζει από την ένταση των γραμμάτων σου· τη δύναμη του χεριού και του μυαλού σου. Τώρα που οι σκέψεις ωρίμασαν μέσα μου μπορώ να σου απαντήσω, μπορώ και τολμώ να συμφωνήσω αλλά και να διαφωνήσω μαζί σου.

Έγραψες ότι η πραγματικότητα ορίζεται από τα γυαλιά που φοράμε, ή κάτι παρόμοιο που έμοιαζε με ορισμό αλλά όχι με ασφυκτική αυστηρότητα -πάντα ευγενική και προσεκτική στις βεβαιότητές σου. Ε λοιπόν συμφωνώ! Συμφωνώ όταν λες ότι τα συναισθήματα είναι γυαλιά που επηρεάζουν τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο γύρω μας. Συμφωνώ ακόμα και όταν λες πως ο εαυτός, η ιδιοσυγκρασία του καθενός, δεν είναι τίποτα άλλο παρά γυαλιά. Ο κάθε ένας βλέπει τον κόσμο, όπως μπορεί. Ως γεράκι; Ως μύγα; Ως σκύλος; Ως άνθρωπος με γυαλιά; Λίγη σημασία έχει. Ξέρεις γιατί; Γιατί πολύ φοβάμαι πως έχουμε να κάνουμε με ένα αδειανό πουκάμισο, μια νεφέλη. Όσο και να τρίβω τα μάτια μου, όσο και αν αλλάζω γυαλιά, δεν καταφέρνω να πλησιάσω την «πραγματική» πραγματικότητα. Πάντα μου ξεγλιστράει, πάντα μου κρύβεται με ένα σεντόνι ελεητικό, που κρύβει το σκοτάδι και το χάος. Ας είναι. Αλήθεια, πλέον δεν δίνω δεκάρα! Είμαι μέσα στην πραγματικότητα μου και μόνο αυτή υπάρχει. Σε διαβεβαιώ πως δεν βαριέμαι καθόλου

και αν βαρεθώ αλλάζω τα γυαλιά. Αλλά όχι, ψευδαισθήσεις πια δεν τρέφω. Δεν περιμένω πια καμιά απάντηση να με συγκλονίσει με την καθαρή αλήθεια της. Έχω αποδεχθεί ότι δεν υπάρχει κάτι πέρα από τις προβολές του εγώ μου στα τζάμια. Η πραγματικότητα σχηματίζεται στο εσωτερικό μέρος των φακών· δεν διαθλάται μέσα από αυτούς για να αποτυπωθεί σε κάποια κουτάκια του μυαλού μου. Από το μυαλουδάκι μου πηγάζει και εκεί επιστρέφει. Ξέρεις κάτι; Από όλες τις “αλήθειες” που μου έχεις πει για τον παππού, προτιμώ εκείνη με τα ξόρκια.

Με αγάπη,

Βασιλική

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το τετράδιο με τα ξόρκια βρέθηκε ποτισμένο από υγρασία, έπειτα από φοβερή αδιακρισία και πολυήμερη αναζήτηση στο κελάρι του παλιού σπιτιού. Ένωσα πως τα ποιήματα αυτά αναδεικνύουν με μοναδικό τρόπο «την ιστορία ενός σπιτιού πούχε απομείνει δίχως ιστορία...» και φοβήθηκα πως αν δεν τα συμπεριλάβω εδώ σε αυτήν την έκδοση, όλη αυτή η προσπάθεια της «Χειμερινής Διαύγειας», θα απομείνει ένα άδειο σασί, χωρίς καρδιά και αίμα. Βέβαια, παρότι και εγώ, όπως και η ιδιοκτήτρια του σπιτιού, προτιμώ την ιστορία με τα “ξόρκια”, θα ήταν σημαντική παράληψη να μην σας δείξω μια άλλη όψη της ιστορίας, όπως αυτή μου αποκαλύφθηκε από το τετράδιο. Τα «Ξόρκια του Πατέρα» λοιπόν είναι μερικά από τα ποιήματα του τετραδίου που κατάφερα να σώσω από την υγρασία, το λάδι και τη σκουριά. Δυστυχώς δεν κατάφερα να βρω το επονομαζόμενα ξόρκια της Πόλης, παρά μόνο αυτό το γραμματάκι, μπερδεμένο ανάμεσα στις σελίδες του τετραδίου:

Αγαπημένε μου,

διάβασα πρόσφατα στο ποίημα ενός νεαρού Άγγλου πως καθένας βεβαιώνει, με τη σκέψη ενός κλειδιού, τη φυλακή του. Ίσως τότε να σκέφτηκα πως το κλειδί είναι η φυλακή, πως τελικά με τη σκέψη του κλειδιού ο καθένας βιώνει τη φυλακή του. Μα και να το σκέφτηκα, πια δεν το θυμάμαι. Όμως, για ένα ποίημα δικό σου θυμάμαι καθαρά πώς σκέφτηκα. Ήταν το ποίημα σου «Η Αλκηστις». Σε αυτό διάβασα πως ο βασιλιάς στο πρόσωπο της άλλης γυναίκας έβλεπε την Αλκηστη -την πρώτη αγαπημένη- αυτή που θυσιάστηκε για αυτόν. Στο ποίημα σου διάβασα και το δικό μου. Είναι το ποίημα της άλλης γυναίκας. Σου παραθέτω τις δυο τελευταίες στροφές:

*Το πρόσωπο της, δεν είναι αντανάκλαση θυσίας. Είναι η θυσία.
Και το κορμί της, που δεν θα χαρεί ξανά αγγίγματα σου, είναι η θυσία.
Η θυσία της είναι το κλειδί, η φυλακή κι η λύτρωση σου.*

*Βασιλιά,
από την απουσία της πρώτης σου αγάπης γεννήθηκες,
για τον ερχομό της ζεις ακόμη.
Γλέντησε τη θεότατη Αλκηστη,
σαν να ήτανε θνητή.*

*Ο τελευταίος στίχος είναι κοινός και στα δύο ποιήματα.
Καταλήγουμε μαζί:*

*Η Άλκηστις δεν είναι το πρόσωπο που δικαιώνει τον έρωτα
Η Άλκηστις είναι ένας θαυμάσιος αστεροειδής.*

Δεν θα σου μαρτυρήσω άλλους στοίχους. Αν αποφασίσεις να έρθεις, εσύ θα κερδίσεις το ποίημα και εγώ θα στεφθώ Άλκιστης και θα ευτυχήσω. Αν όχι, θα παραμείνω “η άλλη” και εσύ θα χάσεις μια εξομολόγηση.

Τα ξόρκια του Πατέρα

Αθανασία στο θάνατο

Κατοικείς σε δέντρα και ναούς,
μέσα σε τοίχου υγρασία.

Τρέχεις απ’ τη στάμνα μου,
λιώνεις στο κερί μου.

Σε φορώ σε κόσμημα στο χέρι,
σε φορώ σε ύφασμα απαλό.

Είσαι τα χτυπήματα ενός πιάνου
κι ο αέρας που ταξιδεύει τη μουσική
ως την απέναντι αυλή.

Βρίσκεσαι στο μαχαίρι του βοσκού
και στο μαντίλι μιας κοπέλας στην Τουρκία.

Φτιάχνεις το κόκκινο της δύσης,
φτιάχνεις το γαλάζιο της ανατολής.

Είσαι το κλαδί που ράγισε το πάτημα μιας αντιλόπης
και είσαι το μάτι λέαινας που έστησε καρτέρι.

Εσύ είσαι χίλια πρόσωπα και εγώ ακόμα ένα.

Εσύ δεν πέθανες ποτέ.

Απουσία

Κάθε λέξη μου,
κάθε φόρμα μου
στερείται μεγαλείου
αναλώνεται στην απουσία σου,
εις άτοπων απάγει τη μορφή σου.
Για να υπάρξεις,
αλλού πρέπει να βρεθώ.
Κάπου έξω από τη γλώσσα,
σ' ένα χώρο αδράνειας.
Να ξαπλώσω και να παρατηρώ:
το γέλιο σου
που δεν ηχεί στους στίχους,
τα βλέφαρα
που δεν μπορούν τις λέξεις να σηκώσουν.

Κι αν εκεί η μνήμη ευδοκιμήσει
αν χαρίσει γέννημα λαμπρό
εκεί θα μείνω, να το θρέψω,
με μια χουφτίτσα λέξεις.

Καθρέφτης

Πήρα το σχήμα που θέλησες.

Λεία να κάθε γωνία μου, κάθε θέληση και ορμή.

Άστραφα την όψη σου, χωρίς να την παραμορφώνω.

Ένα σημείο άφησα μόνο απαίδευτο

στο ύψος των ματιών σου.

Έφτιαξα μια μικρή τρυπούλα εκεί, για εμένα.

Αν τύχει και δεν σκύψεις –

έτσι βιαστικά που θα κοιτιέσαι μέσα μου το πρωί –

ίσως μπορέσω να σου κλέψω μια ακτίνα.

Άχρονα

Ασφυκτικά, στενάχωρα ανάμεσα σε δύο χρόνους.
Ο ενεστώτας ένα καθαρό κρύσταλλο άγχους.
Ο μέλλοντας ένα ρέκβιεμ με κρεσέντο.
Σε αυτούς σ' αναζητώ μα πάντα φεύγεις,
παίρνοντας μαζί σου όλο τον χώρο.
Μένω κάπου, δεν ξέρω που - σκοτάδι-
ως σκιά περιπλανώμενη,
ρευστή σε παρατατικούς χρόνους·
χώρους άτοπους.
Η απουσία σου η μόνη μου ενασχόληση.
Απλώνω τις μνήμες,
αναστηλώνω τις γραμμές τους.
Η απουσία σου σκληρή,
άσκεφτα με διατάζει:
Χόρεψε γύρω μου, κουράσου!
Ο πόθος σηκώνει τα χέρια μου ψηλά
κι η ανάγκη μ' αγκαλιάζει.
Πόθος κι ανάγκη: κρατούμενα μιας απραξίας θλιβερής.

Ίμερος

Είμαι εδώ
μια εγκατεστημένη απουσία
ένας αναστεναγμός σου
ατελής. Λειψός και ο δικός μου.

Είσαι εδώ
γλώσσα ακατάλληλη και λίγη.
Βάρυνε με τον καιρό ο ενεστώτας σου,
έγινε αναμονή κι ανάγκη και εξουσία.
Μένουμε στο τώρα απόντες,
μα υπήρχαμε.

Είμαστε εκεί, στις ιστορίες μας
ζωντανοί και παρατατικοί.